

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

KABİR HAYATIYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN
TESPİT TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Bilal SAKLAN

HAZIRLAYAN
Kasım OĞAN

KONYA- 2010

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

(İmza)

Kasım OĞAN

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Kasım OĞAN tarafından hazırlanan ‘Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi’ başlıklı bu çalışma 14/06/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Bilal SAKLAN	Danışman	İmza
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	Üye	İmza
Doç. Dr. Mehmet EREN	Üye	İmza

ÖNSÖZ

Kabir, âhiret hayatının başlangıcıdır. Her canlı ölümü mutlaka tadacaktır. Ancak ölüm, yok olmak değildir. Ebedi hayata geçiş için bir vesiledir. Bir beldeden başka bir beldeye yolculuk yapmak gibi bir şeydir. Bu yolculuk, geçici, sıkıntılı ve aldatıcı dünya hayatından iyilik ve kötülüklerin karşılığını bulacağı, zerre miktarı amellerin dâhi dikkate alınacağı, gerçek ve sonsuz yurt olan âhiret hayatına doğru yapılmaktadır.

Ölen kişi, kıyamet kopup, hesaba çekilinceye kadar kabirde kalacaktır. Ölünün kabirdeki durumu, onun imanına ve amellerine göre değişecektir. Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe, ya da cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır. Eğer dünyadayken imanı varsa ve cenneti kazandıracak ameller yaptıysa kabir onun için cennet bahçelerinden bir bahçe; değilse cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır. İmanı yoksa ya da imanı olduğu halde kötülüklerle hayatını devam ettirip bu hal üzere ölmüşse kabirde azap görecektir.

İslâm dini kabir hayatını, kendine mahsus şart ve özelliklerin olduğu; insanın ölümünden başlayarak yeniden diriltilecekleri güne kadar geçici bir bekleme yeri olarak bize tanıtmaktadır. Tabii bu durum insanları, “orası nasıl bir yer,” “orada nelerle karşılaşacağız” vb. gibi birtakım sorularla karşı karşıya getirmektedir. Bu konuyu hadisleri temel alarak çalışmak istememizin sebebi, bu konu hakkında ayrıntılı bilgileri Hz. Peygamberin açıklamalarında bulabilmemizdir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki kabir hayatı, Kurân-ı Kerim’e ve Hz. Peygamberden işitmeye dayalı, vahiy yoluyla bilgi edinebileceğimiz bir konu özelliği göstermektedir.

Ayet ve hadisler kabir azabının var olduğunu ortaya koymaktadır. Ehli sünnet âlimlerine göre, kabirde hem beden hem de ruha azap ve nimet vardır. Nimet ve azap, ruha ve cesede birlikte olacaktır.

Tezimiz; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş Bölümünde; konunun önemi ve amacı, araştırmanın metodu üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümde; önce, kabir, kabir hayatı, kabir azabı ve berzah kavramları açıklanmıştır. Sonra, İslam Öncesi dönemlerdeki kabir hayatı inancı üzerinde kısaca durulmuş; son olarak da İslama göre kabir hayatı ele alınmıştır.

İkinci Bölümde; konuyla ilgili olarak Kütüb-i Tis'a'da yer alan rivayetler tespit edilmiş ardından bu rivayetlerin tahriç ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Sonuçta; konuyla ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılarak ulaşılan sonuçlardan bahsedilmiştir.

Bu vesile ile konunun tespitinde ve çalışmanın oluşmasında her türlü yardım ve desteği sunan, gerekli düzeltmelerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Sayın Bilal Saklan Bey'e; tenkit ve tavsiyelerinden istifade ettiğim tüm hocalarıma; maddî-manevî desteklerini gördüğüm arkadaşlarım ve aileme en kalbi duygularıyla teşekkür ederim.

Kasım OĞAN

Konya 2010

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Öğrencinin	Adı Soyadı	Kasım OĞAN	Numarası: 074244021006
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis	
	Danışmanı	Prof. Dr. Bilal SAKLAN	
Tezin Adı		KABİR HAYATIYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN TESPİT-TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	

ÖZET

Kabir hayatı, geçmişten günümüze her asırda merak edilen ve üzerinde birçok tartışmanın yapıldığı konulardan birisidir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, öncelikle kabir ve berzah kavramları açıklanmış; İslam öncesi din ve kültürlerdeki kabir hayatıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu şekilde konunun tarihî ve kavramsal temeli ortaya konmuştur. Daha sonra, İslâm'a göre kabir hayatı ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, önce kabir hayatıyla ilgili olarak Kütüb-i Tis'a'da yer alan rivayetler tespit edilmiş; sonra da bu rivayetlerin -tahriç ve değerlendirilmesi yapılmak suretiyle- sıhhat dereceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu tespit ve değerlendirme sonunda, Kütüb-i Tis'a'da kabir hayatıyla ilgili olarak altmış üç adet rivayet tespit edilmiş; bu rivayetlerin elli tanesinin “sahih”; dört tanesinin “hasen”; dört tanesinin “hasen sahih”; iki tanesinin “hasen garip”; bir tanesinin “hasen li gayrihi”; bir tanesinin “garip”; bir tanesinin ise “zayıf” olduğu anlaşılmıştır.

Tezimizin sonunda, her toplumda kabir hayatıyla ilgili olarak bir takım inanç ve uygulamaların olduğu; ayetlerde kabir hayatıyla ilgili konulara işaret edildiği;

hadislerde ise konuyla ilgili ayrıntıların yer aldığı; kabir sual ve azabının gerçekleşeceği; kabrin bazı insanlar için nimet olacağı; ölü adına yapılan iyilik ve yardımlardan ölü'nün istifade edeceği; konuyla ilgili rivayetlerin sıhhat derecelerine dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Berzah, Ruh, Kabir Azabı, Kabir Suali, Ahiret, Rivayet, Kütüb-i Tis'a, Tahriç.

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Student's	Name Surname	Kasım OĞAN	ID: 074244021006
	Department/Field	Social Sciences Institute /Basic Islamic Sciences Institute	
	Advisor	Prof. Dr. Bilal SAKLAN	
Research Title		THE DETERMINATION, THE RESULTS AND THE EVALUATION OF NARRATIVES RELATED TO GRAVE LIFE	

ABSTRACT

Grave life is one of the subjects that has aroused curiosity from past to present in every century and on which there have been many debates.

In the first section of our study, primarily 'grave' and 'world of spirits' terms were explained and some information about grave life in pre-Islamic religions and cultures were mentioned about. Thus, the historical and conceptual basis of the topic was put forth. Then, by tackling the grave life in the light of verses and traditions, the rhetoric of Islam on this subject was tried to be described.

In the second part of our study, firstly the narratives related to grave life in Nine Books were determined and then, the results and evaluation of these narratives were dealt with. By this way, their degree of authenticity was stated.

As a result of this determination and evaluation, sixty-three narratives related to grave life were determined in Nine Books and it was understood that fifty of them were "sahih", four of them were "hasen", four of them were found as "hasen sahih", two of them were "hasen garip", one of them were "hasen li gayrihi", one of them were "garip" and one of them were found as "zayıf".

In the conclusion section of the thesis, it is resulted that there are some applications and beliefs about grave life in every society. It is found that the subjects related to grave life were pointed out in verses and in traditions there are details about the topic. Moreover, it is found that grave questions and torment will be realized, grave will be a blessing for some people and the graves can only be visited within specific rules, a dead one can benefit from the goodness and help which is given on behalf of dead person. And lastly, it is concluded that the authenticity degree of narratives should be taken in to consideration.

Key Word: Death, World of Spirits, Spirit, Grave Torment, Grave Questions, Akhirat, Narrative, Nine Books, Result

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
B. YÖNTEM-METOT	1
C. KAYNAKLAR	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KABİR HAYATIYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

A. KABİR VE BERZAH TERİMLERİNİN AÇIKLANMASI	4
I. Kabir ve Berzah Terimlerinin Lügat ve İstilah Manaları	4
II. Kur'an'da Kabir ve Berzah Terimleri	5
B. İSLAM ÖNCESİ TOPLUMLARDA KABİR HAYATIYLA İLGİLİ İNANÇLAR..	7
I. Beşeri Dinlerde Kabir Hayatıyla İlgili İnançlar.....	7
II. Yahudilikte Kabir Hayatıyla İlgili İnançlar.....	9
III. Hristiyanlıkta Kabir Hayatıyla İlgili İnançlar	11
C. İSLAM'A GÖRE KABİR HAYATI	12
I. Kabir Suali	13
a) Kabir Suâlinin Olacağını Haber Veren Deliller.....	13
b) Kabir Suâlinin Mahiyeti	14

c) Sorgu Melekleri ve Sorulacak Sorular	15
d) Kabir Suâlinden Muaf Olanlar	16
II. Kabir Azabı	16
a) Kabir Azabının Olacağına Dair Deliller	16
b) Kabir Azabının Mahiyeti	23
c) Kabir Azabının Sebepleri.....	23
d) Kabir Azabından Kurtulma Yolları	24
e) Kabirde Azap Şekilleri.....	25
III. Kabir Nimeti.....	27
a) Kabir Nimetine İşaret Eden Naslar	27
b) Kabir Nimetinin Çeşitleri	28
IV. Ruhla İlgili Bilgiler	29
a) Ruhun Mahiyeti	29
b) Bedenlerden Ayrılan Ruhların Yeri.....	30
c) Ölülerin Berzah Âleminde Birbirleriyle Görüşmeleri	31
d) Hayattakilerin Berzahhakilerle Görüşmeleri	32

İKİNCİ BÖLÜM

KABİR HAYATIYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN TESPİT TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

A. KABİR SUALİYLE İLGİLİ RİVAYETLER	34
I. Kabir Sualinin Olacağından-Kabirde Sorulacak Suallerden-Sual Meleklerinden ve Sualin Vaktinden Bahseden Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi	34
II. Kabir Sualinden Muaf Olanları Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	51
B. KABİR AZABIYLA İLGİLİ RİVAYETLER.....	56
I. Kabir Azabının Var Olduğunu Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç Ve Değerlendirilmesi.....	57

II. Kabirdeki Azap Şekillerini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	77
a) Kabrin Ölüyü Sıkması Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	78
b) Tokmakla Vuruş Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	79
c) Cehennemlik Kişiye Cehennemdeki Yerinin Gösterilmesi Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	79
d) Yılan, Çıyan ve Haşaratın Ölüyü Sokması Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	79
e) Bazı Kötü Kimseleri Toprağın Kabul Etmeyip Dışarı Atması Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	79
f) Müminlerden Herkesin Günahına Göre Çekeceği Çeşitli Azaplardan Bahseden Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	80
III. Kabir Azabını Artıran Amelleri Anlatan Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	82
a) İdrardan Sakınmamak-Temizlenmemek ve Gıybeti-Koğuculuğu Terk Etmemekle İlgili Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	82
IV. Kabir Azabını Kaldıracak Olan Amelleri Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	84
a) Kabir Azabından Allah'a Sığınmak.....	84
b) Allah Yolunda Savaşırken Şehit Olmak.....	87
c) Nöbet Tutarken Şehit Olmak.....	89
d) Cuma Günü Ya da Gecesinde Ölmek.....	90
e) Kabrin Üzerine Yaş Dal Dikmek.....	91
C. KABRİN NİMET OLMASIYLA İLGİLİ RİVAYETLER.....	91
I. Bazı Kimseler İçin Kabrin Bir Nimet Olacağını Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	91
II. Kabir Nimetinin Çeşitlerini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	96

a) Mü'minin Ruhunun Yedi Kat Semaya Yükseltilmesini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi	96
b) Mü'mine Kabirde Cennetteki Makamının Gösterileceğini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi	97
c) Kabrin Genişletilip Nurlandırılacağından Bahseden Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	97
d) Kabrin Aydınlatılmasını Anlatan Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi	97
e) Kabrin Cennet Bahçelerinden Bir Bahçe Olacağını Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	97
D. KABİR EHLİNİN SALİH AMELLERDEN YARARLANMASIYLA İLGİLİ RİVAYETLER	98
I. Kişinin, Dünyadayken Yaptığı İyi Amellerden Kabirde Yararlanmasını Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi	98
II. İnsanın, Dünyadayken Açtığı İyi Ya da Kötü Çığırdan Kabirde Etkileneceğini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi	101
III. Başkalarının Yaptığı-Yapacağı İyi Amellerden Kabir Ehlinin Kabirde Yararlanmasını Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi.....	103
a) Ölü İçin Dua ve İstiğfar Etmek.....	104
b) Ölü İçin Sadaka Vermek.....	106
c) Ölünün Borcunun Ödenmesi	107
d) Ölünün, Dünyayken Tutamadığı Oruçlarının Borcunun Geride Kalan Akrabaları Tarafından Tutulması	109
e) Ölen İnsan Adına Hac Yapmak	115
SONUÇ.....	117
BİBLİYOGRAFYA	119

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.mlf	: Aynı müellif
b.	: İbn
bs.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
b.y	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
cc	: Celle Celelh
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.No	: Hadis No
Hz.	: Hazreti
ra	: Radıyallahu anh ya da anha
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu Aleyhi ve Selem
thk.	: Tahkik Eden
thr.	: Tahriç eden
tlk.	: Ta'lik eden (dipnotlar ekleyen)
trz.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih eden
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Biz bu konuyu seçerken şu amaçları hedefledik:

Birincisi, kabir hayatını ayet ve hadisler ışığında ele almak. Bu şekilde hem günümüzde merak edilen ve tartışılan bir konuyu incelemiş hem de İslâm'ın bu konudaki söylemini ortaya koymuş olacağız. Çünkü insanların ölüm ve sonrası ile ilgili birçok yanlış inanç ve uygulamalara sahip olduğuna; konuyla alakalı birçok hurafe ve aşırılıkların müslümanlar arasında yaygın olduğuna sıkça şahit olmaktayız.

İkincisi, önce konuyla ilgili olarak Kütüb-i Tis'a'da yer alan rivayetleri tespit etmek. Sonra da bu rivayetlerin -tahriç ve değerlendirmesini yapmak suretiyle- sıhhat derecelerini ortaya koymaya çalışmaktır.

B. YÖNTEM-METOT

Tezimizi hazırlarken *Kur'ân-ı Kerim* ve tefsir kitaplarından; konuyla ilgili rivayetleri tespit ederken *Kütüb-i Tis'a*'dan; bu rivayetlerin -metin ve sened tenkidi için- tabakât ve rical kitapları ile cerh ve ta'dille ilgili eserlerden istifade ettik. Böylelikle rivayetlerin sıhhati noktasında fikir elde etmeye çalıştık. Bunların dışında, konunun Kelam alanında da tartışılmış olması sebebiyle yeri geldikçe Kelam kaynaklarına da başvurduk.

Bir rivayetin içerisinde bazen birden fazla konu yer alabilmektedir. Bu tür durumlarda bu rivayetleri ilk geçtiği yerde ele alıp inceledik. Sonraki kısımlarda ise – tekrardan kaçınmak için- söz konusu rivayetlerin önceki geçtiği yerlere atıfta bulunduk.

Bir hadisin birden çok rivâyeti ile karşılaşıldığında, metindeki farklılık anlamı değiştirmeyecek ölçüde ise, bu rivâyetler mükerrer kabul edilmistir. Rivayetlerde konumuzun dışında başka bilgiler yer alması halinde, sadece konumuzla ilgili olan kısım incelemeye tabi tutulmuştur.

Bir rivayetin Buhârî (256/869) ve Müslim (261/874) *Sahihleri*'nde veya bunlardan birinde geçmesi halinde bu müelliflerin sened konusundaki titizlikleri göz önünde bulundurularak, sıhhat değerlendirmesi için baska bir incelemeye gerek duyulmamıştır. Bu iki kaynakta geçmeyen rivayetler için, Tirmizî'nin (279/874) kanaatine, varsa Ebû Dâvûd (275/888), Tebrîzî (1348/1943) ve Elbânî'nin değerlendirmesine; Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsnedi*'ndeki rivayetler için Şuayb Arnavud'un tahkikine; ravilerle ilgili olarak Zehebî (748/1347) ve İbn Hacer'in (852/1448) görüşlerine müracaat edilmiştir.

Tarihi süreç içerisinde kabir hayatıyla ilgili birçok eser yazılmıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (751/1350) "*Kitabu'r-Rûh*", es-Suyûtî'nin (911/1505) "*Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*" adındaki eserleri bunlardan bazılarıdır. Günümüzde de birçok eser okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Bu değerli eserlerden birisi de Prof. Dr. Süleyman Toprak tarafından kaleme alınmış olan "*Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*" adındaki eserdir. Biz, tezimizin özellikle birinci bölümünü hazırlarken bu kitaptan istifade ettik. Müellif bu eserinde, konuyla ilgili rivayetleri -arapçasına yer vermeden ve tahriç yönünden genişçe ele almadan- belirtmiş; daha sonra hadisleri yorumlamıştır. Bu değerli çalışmasından dolayı kıymetli hocamız Prof. Dr. Süleyman Toprak Bey'e teşekkürü bir borç biliyorum.

Ayrıca Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Ali Böcü tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak 2005 yılında, Suyûtî'nin "*Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*" adlı eserinde geçen rivayetlerin incelenmesi yapılmıştır. Bu çalışma dört bölümden oluşmuştur. İlk bölümde, "giriş" kısmı yer almaktadır. İkinci bölümde "kabir ve berzah" kavramları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Suyûtî'nin "*Şerhu's Sudûr*" adlı eserinde yer alan "Kabir ve Kabir Ahvali ile ilgili Rivayetler"; dördüncü bölümde ise yine aynı müellifin söz konusu eserinde yer alan "Kabir Azabıyla ilgili Rivayetler" incelenmiştir. Araştırmacı bu incelemesinde, rivayetlerin arapçasına yer vermemiş, çok fazla ayrıntıya girmemiştir. Bizler -az da olsa- bu tezden istifade ettik. Bu vesile ile Ali Böcü Bey'e teşekkür ediyorum.

Yine Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Florida Kulla tarafından 2008 yılında, "*Kabir Hayatı ve Arnavutlukta Ahiret Anlayışı*" adıyla bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır. Bu tezin ilk iki bölümünde kabir hayatıyla ilgili

konular ele alınmış; üçüncü bölümde ise Arnavutlukta Ahiret anlayışı ile ilgili olarak alan araştırması yapılmıştır.

Oldukça geniş olan ve çeşitli eserlerin kaleme alındığı bu alanda konuyu sınırlamak amacıyla, Prof. Dr. Bilal Saklan Bey başta olmak üzere emeği geçen çok değerli hocalarımızın katkılarıyla tez konusunu, *Kütüb-i Tis'a* özelinde “*Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi*” olarak belirledik.

C. KAYNAKLAR

Kabir, Kabir Azabı ve Berzah Kavramlarını açıklarken; *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İbn Manzur’un *Lisanü’l-Arap*’ı, gibi eserlerden yararlanılmıştır.

Daha sonra, konuyla ilgili ayetlerin yorumunda müfessirlerin görüşlerine yer verilmiştir.

Kabir hayatı ile ilgili rivayetlerin tespitinde, *Kütüb-i Tis'a* diye meşhur olan Buhari (256/869) ve Müslim’in (261/874) *Sahihleri*, Ebu Davud (275/888), Tirmizi (279/874), Nesai (303/899) ve İbn Mace’nin (273/886) *Sünenleri*, Ahmed b. Hanbel’in (241/869) *Müsned*’i, İmam-ı Malik’in (179/795) *Muvatta*’ı ve Dârimî’nin (255/868) *Süneni*’nden yararlandık. Konuyla ilgili hadislerin tespitinden sonra onların metin ve sened tenkidi için tabakât ve rical kitaplarından, cerh ve ta’dille ilgili eserlerden faydalandık. Böylelikle rivayetlerin sıhhati hakkında fikir elde etmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KABİR HAYATIYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

A. KABİR VE BERZAH TERİMLERİNİN AÇIKLANMASI

I. Kabir ve Berzah Terimlerinin Lügat ve İstılah Manaları

Kabir, aslen Arapça bir kelime olup, “insanın ölümden sonra defnedildiği yer”¹ anlamına gelmektedir. Türkçede sıkça kullanılmaktadır. Türkçede daha çok “ziyaret edilen yer” manasına gelen “mezar”² kelimesiyle ifade edilmektedir. Aslı itibariyle “kabera” kökünden mastar olup çoğulu “kubûr”dur. Aynı anlamda “makbera”, “mekâbir”³, ecdâs” (müfredi cedes)⁴, “makbûre”⁵, “meşhed” ve “darîh” kelimeleri de kullanılmaktadır.

Berzah kelimesi ise, lügatte “iki şey arasına giren engel, mânia, ayırıcı hudut” gibi manalara gelmektedir.⁶ Çoğulu “berâzîh”tir. Bu anlamıyla “ölümle-hayat, Âhiret ile dünya arasına giren perde, engel” manasına gelir ve kişi ölünce Berzaha girmiş olur. Dolayısıyla onunla dünyaya geri dönme arasında veya Kıyamet Günü tekrar dirilis arasında engel (Berzah) vardır.

Berzahın “iki şey arasındaki engel ve mani’a” olan lügat manasından dolayı ölüm anından kıyamete kadar, yani ölüm ile kıyamet günü cesetle birlikte yeniden dirilme arasında geçen hale “berzah” denmiştir.

Berzah hayatının bir diğer adı da kabir hayatıdır. Çünkü ölen insanların çoğu kabre defnolunmaktadır. Ve dünya hayatı ile ahiret-teki ebedî hayat arasını ayıran bir

¹ İbn Manzur, Ebu Fadl Cemâleddin Muhammed b. Manzur el-Mısırî, *Lisanu-l Arab*, VII/376, Dâru’s-Sadr, I- XV, Beyrut 1990.

² Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, s. 764, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1986.

³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, V/ 68.

⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II/118.

⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI/ 377.

⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, II/585.

hayat olan ve dünya hayatı ölümle sona eren her insanın mutlaka içine girdiği berzah hayatı, ruhun cesetten ayrılmasıyla başlamaktadır.

Berzah hayatında - her ne kadar ceset de ruhla birlikte azap ya da nimete iştirak ediyorsa da -bazı parçaları hariç- çoğunlukla cesetler çürümüş olup ruhlar baki olduğundan bu âleme “âlem-i ervah” yani ruhlar âlemi ismi de verilmektedir.⁷

Kabir ve Berzah kelimelerinin Kur'an'daki, yani ıstılah manaları da lügat manasıyla aynıdır ve “insanın öldükten sonra defnedileceği yer” anlamına gelmektedir.

II. Kur'an'da Kabir ve Berzah Terimleri

Kabir kelimesi, Kur'an'da şu şekillerde geçmektedir:

أَلِهَآكُمُ التَّكَاثُرُ {1} حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ

1. “Çoğunluk olmak iddianız sizi o kadar meşgul etti ki, mezarları ziyaretle oradakileri de sayacak kadar oldunuz.”⁸

وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

2. “Şüphesiz ki kıyamet mutlaka gelecektir (kopacaktır). Kabirlerde olanları diriltecek olan Allah'tır.”⁹

3. **ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ** “Sonra onu öldürdü ve kabre gömdürdü.”¹⁰ Burada if'al babındaki şekliyle geçmektedir. Dilcilerin izahlarına göre, kelimenin sülasi babının ism-i faili olan “Kabir” ile, if'al babında ism-i fail olan “mukbir” arasında fark vardır. Birincisi insan için kullanılır ki, “eliyle kabir kazan ve ölüyü defneden” demektir, ikincisi, “mukbir” ise Allah için kullanılır ve “insanı kabir sahibi yapan, insanı, ölünce

⁷ Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, s. 46, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, Konya 2005.

⁸ Tekâsûr, 102/2.

⁹ Hacc 22/7.

¹⁰ Abese/21.

yırtıcı hayvanlara yahut köpeklere atılan olmaktan kurtarıp kabre defnedilenlerden kılmakla ikram eden”¹¹ ve “nasıl defnedileceğini ilham eden” manasına gelir.

Kabir kelimesinin eş anlamlısı olan “**merkad**” ve “**ecdâs**” (müfredi cedes) kelimeleri Kur’an’da Yasin Suresi’nde geçmektedir.

ونفخ في الصور فإذا هم من الأجداث إلى ربهم ينسلون

1. “Nihayet Sûr'a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler”.¹²

قالوا يا ويلنا من بعثنا من مرقدنا هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون

2. (İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahman’ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler.¹³

Berzah kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de hem lügat hem de ıstılah anlamında kullanılmıştır. Lügat manası “kabir” demek olan Berzah kelimesi; ıstılahta “ölümünden ba’sa kadar devam eden, dünya ile ahiret arasındaki âlem” anlamına gelmektedir.

Kurân-ı Kerim’de Rahmân, Furkân ve Mü’min’un sûrelerinde geçmektedir:

مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان

1.“İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.”¹⁴

وهو الذي مرج لبحرين هذا عذب فرات وهذا ملح أجاج وجعل بينهما برزخا وحجرا

محجورا

2. “Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O’dur.”¹⁵

¹¹ İbn Manzur, *a.g.e.* VI/ 377.

¹² Yasin, 36/51.

¹³ Yasin, 36/52.

¹⁴ Rahman, 55/19–20.

Bu iki ayette Berzah, engel ve ayırıcı anlamında kullanılmıştır.

لعلی أعمل صالحا فيما تركت كلا إنها كلمة هو قائلها ومن ورائهم برزخ إلى يوم

يبعثون

3. “Ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım.” Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.”¹⁶ ayetinde ise ıstılahî anlamında kullanılmıştır.

Semavi Dinlerin tamamında ve Beşeri Dinlerin birçoğunda Ahiret inancı mevcuttur. Bu inancın bir yansıması olarak toplumlarda değişik adet ve uygulamalar dikkati çekmektedir. Bu bölümde, İslam’dan önceki toplumlarda, Âhiret hayatından önceki durak olan kabir hayatı ile ilgili var olan inanç, adet ve uygulamalardan bahsedeceğiz.

B. İSLAM ÖNCESİ TOPLUMLARDA KABİR HAYATIYLA İLGİLİ İNANÇLAR

I. Beşeri Dinlerde Kabir Hayatıyla İlgili İnançlar

Beşerî dinlerin birçoğunda ölümden sonrası için herhangi bir inanç mevcut olup olmadığını net olarak bilemiyoruz. Ama kabirde genellikle beden çürüdüğü için, kabir âlemindeki ahval daha çok ruhun ebedîliği ve ölmezliği ile izah edilmektedir. Durum böyle olunca, ruhun ebedîliğini inkâr edenlere göre böyle bir âleme inanmak ve kabul etmek imkânsızdır. Mesela Büchner (1899) madde ve ruh, birbirinden ayrıldıktan sonra ikisi de yok olurlar, diyerek ruhun ebedîliğini açıkça inkâr eder.¹⁷

Ruhun bekasım kabul edenlerin fikirleri de genellikle ölümlere yaptıkları bazı merasim ve muamelelerden anlaşılmaktadır. Çünkü bütün bu merasim ve muameleler, o kabile ya da o dine mensup olanların ruh hakkında ve dolayısıyla ölümden sonraki hayat hakkındaki fikir ve inançlarına dayanmaktadır. Mesela eski Mısırlıların ölümlerini

¹⁵ Furkan, 25/53.

¹⁶ Mü’min’ün, 23/100.

¹⁷ Bolay, Süleyman Hayrı, *Türkiye’de Ruhcu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, s. 71, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.

mumyalama ve bunun mühim bir sanat haline gelişi, ruhun ebedîliğine inandıkları içindir.¹⁸

Diğer bazı kavimlerin mezarlara ya da bazı belli yerlere ölümlerinin ruhları için birtakım yiyecek ve giyecekler koymalarında yine ruhu bir cisim olarak telakki etmeleri ve yiyip-içen, giyinip-kuşanan, gezip dolaşan bir ceset gibi sanmalanındandır.

İnsanların ruh sahibi olduklarına ve öldükten sonra dirileceklerine inanan Eski Mısırlılar önceleri sadece ölen krallarını, daha sonra da ölen herkesi mumyalamaya başlamışlar ve tekrar gelecek ve cesedi diriltecek olan ruhun dönüşüne kadar cesedi bir mezarda korumaya çalışmışlardır.¹⁹

Perulular, mezara mısır, mısır birası, muz kurusu ve yer elması koyarlarmış. Yunanlılar, öteki dünyada para lazım olur diye ölünün ağzına ve eline para koyarlarmış. Alman ve İrlanda köylüleri de, alacaklıları önceden ölenler borçlarını öbür dünyada ödesinler diye, ölünün ağzına ve eline para gömerlermiş.²⁰

Bu eşya ve para gömme âdeti, eski Mısır ve Yunanistan'da olduğu gibi, eski Japonya ve Çin'de hatta Cahiliye Araplarının bir bölümünde de vardır. Japon dini Shintoizm'in ilkelerine göre, eskiden ölümleri sekiz gün yas odalarında saklarlar ve onlara yaşıyorlarmış gibi yiyecek-içecek sunarlarmış. Sekizinci gün sonunda ölümleri bütün eşyaları ile birlikte defnedermiş Hatta ölümlerle birlikte hizmetçileri ve atları diri diri gömülürmüş. Çin'de de ölümlerinin mezarlarına elbiseler ve yemekler konurmuş.²¹

Cahiliyye devri Araplarından bazıları öldükleri zaman binekleriyle birlikte gömülmeyi vasiyet etmişlerdir. Bununla birlikte bu dönemde, Beni Temimli'ler ölümlerini yıkayıp kefenleyerek defnediyorlardı.²²

¹⁸ Bolay, Süleyman Hayri, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁹ Doğrul, Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, s. 72–73, İnkilap Yayınları, İstanbul 1963.

²⁰ Sena, Cemil, *H. Muhammed'in Felsefesi*, s. 152–154, Remzi Yayınevi, İstanbul 1971.

²¹ Canatan, Burhaneddin, *Ruh Âlemi*, s. 19, Ülkü Basımevi, Konya 1965.

²² Şehristânî, Ebul-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal (İslam Mezhepleri)*, II/244–249, Çev. Prof. Dr. Mustafa Öz, Ensar Yayınları, İstanbul 2005.

Eski Türk'lerin âhirete inandıkları anlamaktayız. Zira onlar, ölümlerini genellikle en sevdiği ve değer verdiği eşyalarıyla defnedermiş. Hatta İskitler'in bazıları krallarının mezarlarına bir cariyesiyle aşçısını, hizmetçi ve atlarını gömerler; arkasından da elli hizmetçisi ile bir o kadar da at boğazlayarak -öbür dünyada süvarileri olsun diye- mezarına yerleştirirlermiş.²³

Bizler şu ana kadar, beşeri dinlerde kabir hayatıyla ilgili inanç ve uygulamaları kısaca anlatmağa çalıştık. Şimdi ise semavî olup da tahrif edilmiş olan Yahudilik ve Hıristiyanlık Dinlerindeki kabir hayatıyla ilgili inanç ve uygulamaları ele alacağız.

II. Yahudilikte Kabir Hayatıyla İlgili İnançlar

Yahudilikte inanılması gereken ilkelerden birisi de “ruhun ölümsüzlüğü ve Allah’ın dilediği zaman ölümlerini hayata kavuşturması” prensibidir.

Yahudiliğin elimizde mevcut olan mukaddes kitabında ahiret inancı ve ölümden sonraki hayat hakkında açık ve kesin ifadeler bulamıyoruz. Sadece Ölümden sonra ruhun gideceği yer olan “Ölümler Diyarı”ndan söz edilmektedir ki, burası da hayattakileri kötülüklerden sakındırmak için bir korkutucu yer olarak zikredilmektedir.²⁴

Mesela şöyle denmektedir: “Kuraklık ve sıcaklık kar sularını alıp götürür; ölümler diyarı da suç işleyenleri.”²⁵ “Ölümler diyarının elinden onları fidye ile alacağım, onları ölümden kurtaracağım. Ey ölüm, tâunların nerede? Ey ölümler diyarı, helak edişin nerede? Nedamet gözlerimden saklanacak.”²⁶ “Ya Rabb, canımı ölümler diyarından çıkardın, kabre inmeyeyim diye beni yaşattın.”²⁷ Burada ölümden ve ölümler diyarına inmekten kurtuluş sevinci dile getiriliyor.

Yahudilikte Ölüm gerçeği ve ölümden sonra ruhun gideceği yer olan ölümler diyarı zikredilmekle birlikte, Tevrat'ta ne ahirete iman ve ne de ahirete dair herhangi bir

²³ Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 55.

²⁴ Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 60.

²⁵ *Ahd-i Atik*, Eyub, 24/19; *Kitab-ı Mukaddes*, *Eski ve Yeni Ahit*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1949.

²⁶ *Ahd-i Atik*, Hoşça, 13/14.

²⁷ *Ahd-i Atik*. Mezmurlar, 30/3.

açıklama mevcut değildir. Hatta “ölüler diyarı” tabirini bile komşu milletlerden almış olabilecekleri ileri sürülmektedir. Yahudiler Tevrat'ın bazı cümlelerini tevil ederek ahiret fikrinin asıl din kitaplarında mevcut olduğunu izah etmeye çalışmışlardır.²⁸ Ancak Yahudiler bunu bir iman esası olarak değil de zorluk, zayıflık ve musibetler zamanında düşünerek teselli bulma vasıtası olarak kabul ederler. Yoksa bizim bildiğimiz manada ahiret hayatı, Ahd-i Atik'de (Tevrat'ta) hiç zikredilmemektedir.²⁹

Tevrat'ta kabir hayatıyla ilgili olarak şu ifadeler de yer almaktadır.

*“Tam ihtiyarlıkta kabre geleceksin, demetlerin yığını mevsiminde kaldırıldığı gibi.”*³⁰

*“Rabb öldürür ve diriltir. Ölüler diyarına indirir ve çıkartır.”*³¹ *“Böylece ölüler diyarına inen bir daha çıkmaz.”*³² *“Ve yerin toprağında uyuyanlardan birçoğu, bunlar ebedî hayata ve şunlar utanca ve ebedi nefrete uyanacaklar.”*³³

Yahudilikteki ahiret inancı bu merkezde olunca onlarda kabir hayatına dair bir inanç ve açıklamaya rastlamak da mümkün olmamaktadır. Ancak Tevrat'ta: “Ölüler hiçbir şey bilmezler.”³⁴ cümlesiyle: “İşlemek için elinin bulduğu her ne ise onu kuvvetinle işle; çünkü gitmekte olduğun ölüler diyarında iş ve düşünce, bilgi ve hikmet yoktur.”³⁵ cümleleri yer almaktadır ki, buradan anlaşılan da, kabirde hayatın olmadığını göstermektedir.

Yahudi mistisizmi Kabalacılığın klasik kitabı olan “Sahor”daki insan ruhunun üçe taksimi ve “nefes” (can) denen birinci kısmın kabirde kalışı, arasına da hayattakilere merhamet için dünyaya gelişi, “ruh” denen ikinci kısmın dünyadaki kılıfına benzer bir bedenle zevk içinde dolaşması, “iç ruh ve üstün ruh” denilen üçüncü kısmın da Tanrının

²⁸ Atay, Hüseyin, Kur'an'da İman Esasları, s. 77, Yurt Bilimsel Araştırmaları ve Yay., Ankara 1998.

²⁹ Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 62.

³⁰ *Ahd-i Atik*, Eyub, 6/26.

³¹ *Ahd-i Atik* I. Samuel, 2/6.

³² *Ahd-i Atik* Eyub, 7/9.

³³ *Ahd-i Atik*, Daniël, 12/2.

³⁴ *Ahd-i Atik*, Vaiz, 9/5.

³⁵ *Ahd-i Atik*, Vaiz, 9/10.

tahtı ile birleşmek üzere yukarıya çıkışı şeklindeki izah da bu probleme çözüm getirememektedir. Çünkü bu açıklamalar, yukarıda zikredilen Tevrat'taki sözlere zıt düşmektedir. Kendi arasında da çelişki vardır. Zira birinci ruh kabirde kalırken, ikincinin bir başka bedenle dolaşmasını söylemek, tenasühü iddia etmektir. Tenasüh, ölen bir canlının ruhunun yeni doğan başka bir canlıya geçtiğini söylemektir ki, tenasühün olduğu yerde ne ahiret fikri kalır ne de kabir hayatı.³⁶

III. Hristiyanlıkta Kabir Hayatıyla İlgili İnançlar

Hıristiyanlıkta ahiret fikrine, Yahudiliğe nispetle daha açık olarak rastlanmaktadır. Ancak yine de ahiret konusundaki fikirler kapalıktan kurtulamamış ve ahirete imanın gerekliliği açıkça belirtilmediği gibi, ahiret ahvali hakkında da teferruatlı bir şey söylenmemiştir. Ahd-i Cedid'de (İncil'de), Tevrat'taki ölüm gerçeğine ilaveten, ölümlerin diriltileceklerinden ve hesaba çekileceklerinden söz edilmektedir.³⁷ Ama ölümden sonra bu insanların ne olacağı ve diriltildikten sonra başlarına başka neler geleceği hususu açıklanmıyor.

İncil'deki: “*Kabirler açılıp uykuda olan nice mukaddeslerin cesetleri kıyam ettiler.*”³⁸ sözünde kabir alemindekiler uykuda olarak nitelendirilmektedir.

Hıristiyanlıkta bir nevi uykudan uyanma olan yeniden dirilmenin ne zaman olacağı hususu da ihtilaflıdır. Saint Jean Paul (v. 67}, bu dirilmenin yeryüzünde hayatın tümüyle sona ermesinden sonra olacağını ve cisimle birlikte olacağını söylerken, onun talebesi ve Luka İncili'nin yazarı olan Saint Luca, insan ölür ölmez dirilmenin başlayacağını belirtmiştir.³⁹

Hıristiyanlar, ölünün vücudunun mezara gömüldükten sonra, orada bozularak toprak olacağına ve mezarlıkta dirilmesini bekleyeceğine inanırlar. Ölüye dini tören yapmaya çok önem verirler, ölümden sonra hemen Allah'ın huzuruna çıkarak iyi ve fena işleri hakkında yargılanacağı için dini ayinle ölüyü şerefliendirdiklerini söylerler. Bu

³⁶ Toprak, Süleyman, a.g.e., s. 63.

³⁷ *Ahd-i Cedid*, Yuhanna. 5/28; Matta, 25/31–46.

³⁸ *Ahd-i Cedid*, Matta, 27/52.

³⁹ Sena, Cemil, a.g.e., s. 155.

yargının akabinde ruhun ya cennete veya cehenneme gideceğini, buralara gitmeye layık olmayanların ise, a'rafta kıyamet gününü bekleyeceğine inanırlar. Fakat bu şekilde bir izah, İncil'de yer almıyor. Orada bir yargılamadan bahsediliyor ve bu yargılama sonunda insanların ikiye ayrılıp, bir kısmının ebedî azaba, bir kısmının da ebedî hayata gideceklerinden söz ediliyor. Ancak bu yargılamanın insanın ölümünden hemen sonra mı, yoksa kıyamet koştuktan sonra mı olacağı belirtilmiyor. Bu sebeple Hıristiyanların yukarıdaki izahlarını ve tefsirlerini, Kitab-ı Mukaddesten değil de başka dinlerden, mesela İslam'dan almış olabilecekleri akla gelmektedir. Zira arada bir benzetme bahis konusudur. Ama sırf bu benzerlikten ötürü öyledir diye hükmetmek de zordur.⁴⁰

Hıristiyanlardaki kabir şekline gelince; onlar bizim gibi lahit yapmazlar. Ölüyü tabutla birlikte mezarın ortasına koyarak tabutun üstüne toprağı dökerler. Yani cesetle toprak arasına tahta, kerpiç veya taş gibi bir engel koymazlar.⁴¹

Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki kabir hayatı anlayışını kısaca ele almaya çalıştık. Şimdi de Kur'an ve Sünnet'e göre kabir hayatını kısaca anlatmaya çalışalım.

C. İSLAM'A GÖRE KABİR HAYATI

Kabir hayatının varlığı, Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabittir. Kur'an'da birçok yerde kabir hayatına dikkat çekilmiş⁴²; Hz. Peygamber (sav) kabir hayatını “ahiret duraklarının ilki”⁴³ olarak nitelendirmiş; âlimler de kabir hayatının varlığı hususunda icma etmişlerdir. Bu hayat ölümden hemen sonra başlayacaktır. Kıyametin kopmasına kadar da devam edecektir. Kabir hayatına “Berzah Âlemi” de denmektedir. Bu âlem, dünya ile Âhret arasında geçici bir istasyondur. Dünyada Allah'ın rızasına uygun hareket eden insanlar, henüz kabir hayatındayken cennetvâri bir hayat yaşamaya başlayacaklardır. O'na isyanlarla dolu bir hayatın sonunda buraya gelenler ise burada azap ve sıkıntı çekmeye başlayacaklardır.

⁴⁰ Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 65.

⁴¹ Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 66.

⁴² Bkz. Taha, 20/124; Tevbe, 9/101; Secde, 32/21; Tur, 52/47; İbrahim, 14/27.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, Ahmet b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, I/63, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, I-L, Beyrut 1994.

Biz bu bölümde “kabir suali”, “kabir azabı”, “kabir nimeti”, “ruhla ilgili bilgiler”, “ölülerin berzah âleminde birbirleriyle görüşmeleri”, “hayattakilerin berzhatkilerle görüşmeleri” gibi konuları kısaca ele alacağız. Konuyla ilgili olarak, “Kütüb-i Tis’a” da geçen rivayetlerin tespit ve tahririne ise ikinci bölümde yer vereceğiz.

I. Kabir Suali

Kabir/berzah âlemi, Kur’ân’da müphem olarak yer almış olup sünnette açıklığa kavuşturulan bir meseledir. Bazı âyetlerin delalet ettiği kabir suâli, kabir azabı ve nimeti hususları Hz. Peygamber (sav) tarafından izah edilmiştir. İnsan zihnini meşgul eden bu önemli konunun Hz. Peygamber’in sünnetinde vuzuha kavuşması hem Kur’ân’ın beyanı açısından hem de sünnetin itikat alanındaki değeri açısından önemlidir. Kur’ân âyetlerinde işaret edilen ve Hz. Peygamber’in hadislerinde bildirilen kabir hayatı, inanılması vacip olan gaybî konulardandır.⁴⁴

a) Kabir Suâlinin Olacağını Haber Veren Deliller

“Allah iman edenleri hem dünyada hem âhirette o sabit söz üzerinde sağlam bir şekilde tutar”⁴⁵ âyeti kabir sualine delalet etmektedir. Buhârî (256/869), bu âyeti bab başlığı olarak vermiş ve Bera’ b. Azib’den gelen bir rivâyetle kabirde kişiye sorulduğunda şehâdet kelimesini getirilerek ve verilen cevabı konuyla ilişkilendirerek bu âyeti kabir sorgusuna delil olarak göstermek istemiştir. Burada şehâdet kelimesi kavli-i sabit kabul edilmiştir.⁴⁶ Taberî (310/909) buradaki dünya hayatından maksadın, dünya hayatı olduğunu, âhiretten maksadın da kabir olduğunu beyanla pek çok rivayet zikretmiştir.⁴⁷ Râzî (600/1199) ise, bu görüşü ikinci meşhur görüş olarak zikretmiştir.⁴⁸

⁴⁴Gündoğar, Hamdi, *İslâm İtikadında Sünnet*, s. 195–196, Çıra Yay., İstanbul 2006.

⁴⁵İbrahim, 14/27.

⁴⁶Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim Ebu Abdullah el-Cûfi, *el-Câmiu’s-Sahih*, Cenâiz, 66, 86, Dâru İbn Kesir, I-IX, Beyrut 1987; Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman, *Sünen*, Cenâiz, 109–110; Mektebetü’l-İslamiyye, I-VIII, Tahkik, Abdülfettah Ebu Gudde, Halep 1986; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistâni, *Sünen*, Sünnet, 27, Dâru’l-Fikir, Beyrut Trs. ; Ahmed b. Hanbel, III/ 126, 233–234.

⁴⁷Taberî, *Camiu’l-Beyan An Te’vili’l-Kur’ân*, III/1086–1087, Dâru’l-Kütübi’l İlmiye, I- XII Beyrut 1992.

⁴⁸Fahrudin er-Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Ali el-Kuraşî et-Teymî el-Bekî et-Taberistânî, *Mefatihü’l-Gayb (Tefsiru’l-Kebir)*, XIII/6, Ter. Komisyon, Akçağ Yay., I- XXIII, Ankara 1995.

Hız. Osman'dan sahih bir isnat ile rivâyet edilen şu hadis de kabir suâline açıkça delalet etmektedir. Osman b. Affan diyor ki: Resulullah defnetme işini bitirince kabrin yanında durup şöyle derdi: “*Kardeşiniz için istiğfar edin ve imanında sebat göstermesi için Allah'a niyazda bulunun. Çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir.*”⁴⁹ Hz. Peygamber'in “*Muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihana çekiliyor...*”⁵⁰ dediğini çok sayıda sahabe rivâyet etmişlerdir. Kabir suali hakkında Bera b. Azib, Carir b. Abdullah, Enes b. Mâlik ve Esmâ bt. Ebû Bekr başta olmak üzere, yirmiden çok sahabeden değişik lafızlarla hadisler rivâyet edilmiştir.⁵¹

Kabir sualinin varlığına, mana yönünden tevatür derecesine varan rivayetler delalet etmektedir. Bu rivayetlere ilgili bölümde yer vereceğiz. Sonuç olarak, “ayetlerde işaret olunan, rivayetlerde açıkça anlatılan ve olmasında aklın hiçbir imkânsızlık görmediği kabir sualinin olacağına inanmak, âhirete imana dâhildir” diyebiliriz. Ahiretin varlığına inanan bir insan, âhiretin ilk durağı olan kabir hallerine de inanmalıdır.

b) Kabir Suâlinin Mahiyeti

İslâm filozoflarına göre bedenlerden ayrılan ruhların artık bir daha ne kabirde, ne de kıyamette bedenlerine dönmeyecek ve ölümden sonraki haller sadece ruhî olacaktır. İbn Hazm'a (456/1064) göre “ibtida” âleminde yaratılan ruhlar, “ibtıla” âlemine indikten ve birleştikleri bedenleri terk etmesiyle gerçekleşen ölümden sonra kabirde sorgulamaya tabi tutulur, bunun ardından dünya semasında bulunan ruhlar âlemine intikal ederek kıyamete kadar nimet veya azap içinde bulunurlar. Ölümün ardından gerçekleşen berzah döneminde ruhların cesetlerle hiçbir alakası kalmaz, zira cesetler zamanla toprağa dönüşür ve yok olur.⁵²

⁴⁹ Ebû Dâvud, Cenâiz, 72.

⁵⁰ Müslim, Müslim b. Haccac Ebu'l-Hüseyn el-Kuşayrî, *Sahihi Müslim ve Tercemesi*, Cenâiz, 17, Terc. Mehmet Sofuoğlu, I-XIII, İrfan Yayınevi, İstanbul 1974; Nesâî, Cenâiz, 115; Ahmed b. Hanbel, III/ 3–4.

⁵¹ Rivayetler için bkz. Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 313–332.

⁵² Yavuz, Yusuf Şevki, “*İbn Hazm/İtikadi Görüşleri*”, DİA, T.D.V. Yay. İst. 1999, XX, 55.

İslâm ümmeti içerisindeki genel kanaat ise ölümden sonra kabirde ruhun tekrar bedene döneceği, sorgulamanın ve azab ile nimetin ruh-beden bütünlüğüne yönelik olacağı şeklindedir. Çünkü ruh-beden ayrılığı, hayatın olmaması anlamına gelir. Hâlbuki kabirde bir hayat vardır ve bu da ancak ruhun beden ile irtibatı şeklinde. Ruh her ne kadar bedenden ayrılmış, ondan soyutlanmış ise de hiçbir şekilde onunla bir irtibatı bulunmayacak surette ondan ayrılmaz.⁵³

c) Sorgu Melekleri ve Sorulacak Sorular

Buhârî (256/869), Müslim (261/874), Nesâî (303/899) ve Ahmed b. Hanbel'in (241/855) rivâyet ettikleri hadiste, kabre konulan ölüye, iki meleğin gelip Rabbi'nin ve peygamberinin kim olduğu hakkında soru soracakları anlatılır, fakat meleklerin adından söz edilmez. Yalnız Tirmizî'nin (279/874) rivâyet ettiği ve garip olarak nitelediği hadiste bu meleklerin, birinin Münker, diğerinin Nekir adlı iki siyah melek oldukları belirtilmiştir.⁵⁴

Kabir suali hakkında gelen hadisler tek tek tevatür derecesine ulaşmamakla beraber, sahabeden pek çok kimse kabir sualinin varlığına delalet eden hadisler rivayet ettikleri için, mana yönünden mütevatirdirler.

Ehl-i Sünnet'e göre kabirde Münker-Nekir sorgusu haklıdır. Ölen kimse kabre konulduğu zaman ilk karşılaşacağı şey Münker ve Nekir isimli iki meleğin sorularıdır. Bu iki melek ölen kişiye "Rabbin kim?" "Dinin ne?" "Nebin kim?" gibi sorular sorarlar. Dünyada mü'min olarak yaşamış ve iman üzere ölmüş olanlara Allah Teâlâ, meleklerin sorduğu soruların cevabını ilham eder ve sorulara kolayca cevap verirler. Ondaki cennet kapıları açılıp nimet ve mutluluk içinde kıyametin kopmasını ve âhiretteki makamlarına kavuşmayı arzularak beklerler. Kâfir veya münâfık olanlar ise bu sorulara cevap veremezler. Onlara da cehennem kapıları açılır, oradaki azap kendilerine gösterilir ve o andan itibaren onlar için azap ve ceza başlar. Kendilerine

⁵³ El-Hanefî, İbn Ebi'l İzz, *el-Akîdetü't-Tahaviyye ve Şerhi*, s. 430, Çev. M. Beşir Eryarsoy, 2. Baskı, Guraba Yay. İstanbul 2008.

⁵⁴ Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebu İsa es-Sülemî, *Sünen*, Cenâiz, 70, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-V, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut 1987.

kıyametin kopmasından sonra görecekları cehennemdeki yerleri gösterildikçe kıyametin kopmamasını isterler.

d) Kabir Suâlinden Muaf Olanlar

Ölen kimse ister defnedilmiş, ister defnedilmemiş olsun kabir âlemine intikal ettiği zaman ilk karşılaşacağı şey sualdir. Ehl-i Sünnet âlimleri, ölümünden sonra her insanın sorguya çekileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak Allah Teâlâ'nın, kendilerine bir ikram olarak bazı iyi kullarını bu sorgulamadan muaf tutacağı bildirilmiştir. Bu istisnaya Peygamberler, küçük çocuklar, şehitler dâhildir, Allah yolunda nöbet tutanlar, her gece mülk suresini okuyanlar, ölüm hastalığında ihlas suresini okuyanlar, siddîklar, karın ağrısından ölenler, tâundan ölenler, deliler, aptallar, islâmı ihya gayesiyle ilim tahsil ederken ölenler, fetret devrinde ölenler dâhildir.⁵⁵

II. Kabir Azabı

Allah Teâlâ, insanları günahlarından temizlemek için birtakım imtihanlar hazırlamıştır. Dünyada iken günahlarından tamamen temizlenmemiş olanlar berzah âleminde; orada da temizlenemezlerse yani, orada çektikleri azap da onları bütün günahlarından temizlemeye yetmezse, mahşerde; orada da temizlenemezlerse Cehennem'de temizlenirler. Böylece tamamen temizlendikten sonra tertemiz olarak Cennet'e girerler. Çünkü orası temizlerin yeridir. Dünyada iken hiç iman ve itaat etmemiş olanlara ise, berzadaki ve mahşerdeki temizlik (azap) kâfi gelmez ve bunlar Cehennem'de ebedi kalmak suretiyle cezalandırılırlar. Buna göre, kabirdeki azap ya da nimet, kişinin dünyadaki durumuna göre olacaktır. Yani herkes berzah âleminde karşılaşacağı durumu bu dünya hayatında hazırlar. Orada iyilere iyilik ve mükâfat, kötülere de ceza ve azap vardır.

a) Kabir Azabının Olacağına Dair Deliller

Ehl-i Sünnet âlimleri, kabirde sual, azap ve nimetin olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de kabir azabına işaret eden ayetler vardır. Hadislerde ise

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Toprak Süleyman, *a.g.e.* s. 367–373.

bu husus ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Şimdi kabir azabına işaret eden ayetleri incelemeye çalışalım.

Kur’ân-ı Kerim’de kabir azabına işaret eden ayetler şunlardır:

النار يعرضون عليها غدوا وعشيا ويوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون أشد العذاب

1. “Onlar (kabirlerinde kıyamet gününe kadar) sabah ve akşam ateşe arz edileceklerdir. Kıyamet koştığı gün de: “Fir’avn ve kavmini en şiddetli azaba sokun” denilecektir.”⁵⁶

Taberî (310/909), burada zikredilen azgın kişileri Yüce Allah’ın helak edip boğduktan sonra onların ruhlarının kıyamete kadar her gün sabah-akşam iki kere ateşe sunulduğunu ifade etmiştir. Buradaki sunulmanın, söz konusu kişilerin sırf onları ayıplamak ve kınamak için cehennemdeki yerlerine sabah-akşam sunulmaları olduğunu da bir görüş olarak zikretmiştir.⁵⁷

Nesefî’ye (710/1310) göre bu âyetteki “fe”, arada bir fasıla ve boşluk olmaksızın hemen arkasından peşi sıra gelmeyi ifade eder. Dolayısıyla bu azap kıyametten önce olacaktır.⁵⁸

İbn Kesîr (774/1370) ise, bu âyetle ilgili olarak, “Bu âyet, Ehl-i Sünnet’in kabir azabının varlığına dair görüşünü temellendirdiği için, en büyük bir asıldır” diyerek kabirde azabın yalnız ruhlara yapılacağını, kıyamet gününde ise beden ve ruh birleştirileceğinden azabın daha şiddetli olacağını söylemektedir. Yine İbn Kesir, Hz. Âişe’den gelen rivâyetlerden hareketle, Hz. Peygamber’in daha önceleri bu konuda bilgi sahibi olmadığını, fakat daha sonra gelen vahiyle bu ümmetin de kabirlerinde fitne ve

⁵⁶ Mü’min, 40/46.

⁵⁷ Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid Ebu Ca’fer, *Camîu’l-Beyan An Te’vîli’l-Kur’ân*, V/2070–2071, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, I- XII, Beyrut 1992.

⁵⁸ Nesefî, Hafızuddin Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Tevhidin Esasları*, s. 131, Çev. Hülya Alper, İz Yay., İstanbul 2007.

azaba maruz kalacaklarını öğrenip haber verdiğini, artık bundan sonra her namazda kabir azabından Allah'a sığındığını kaydetmektedir.⁵⁹

Diyanetin hazırlatmış olduğu “Kur’an Yolu” adlı tefsire göre “sabah akşam” sözü, azabın sürekliliğini ifade eden bir deyimdir. Âyetin bu bölümü, “berzah” denilen ölümlerle kıyamet arasındaki dönemde inkarcıların ruhlarına her gün sabah ve akşam cehennemdeki yerlerinin gösterileceği şeklinde yorumlanmış ve kabir azabının varlığına delil olarak gösterilmiştir.⁶⁰

وممن حولكم من الأعراب منافقون ومن أهل المدينة مردوا على النفاق لا تعلمهم نحن
نعلمهم سنعذبهم مرتين ثم يردون إلى عذاب عظيم

2. “Çevrenizdeki Bedeviler içinde ikiyüzlüler ve Medineliler içinde de ikiyüzlülükte direnenler vardır. Onları siz değil, ancak Biz biliriz. Kendilerine iki defa azab edeceğiz; onlar sonra da büyük bir azaba uğratılırlar.”⁶¹

Taberî'nin (310/909) “*Camiu'l-Beyan An Te'vîli'l-Kur'ân*” adlı tefsirine⁶² ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlatmış olduğu “*Kur'an Yolu*” adlı tefsire göre; iki azaptan ilkinin, “münafıkların dünyadayken uğrayacakları sıkıntılar, yenilgiler”; ikinci azabın ise “kabir azabı”; büyük azabın ise, “cehennem azabı” olduğu anlaşılmaktadır.⁶³ Diğer tefsirleri incelediğimizde bu konuyla ilgili olarak çok farklı bir yoruma raslamadık. Bunun için burada bu iki tefsirle iktifa etmeyi uygun görüyoruz.

ولنذيقنهم من العذاب الأدنى دون العذاب الأكبر لعلهم يرجعون

3. “And olsun onlara (o kâfir ve münafıklara) büyük azaptan önce yakın azaptan tattıracağız.”⁶⁴

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru Kur'âni'l Azim*, XIII/7001–7003. Çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1985.

⁶⁰ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *Kur'an Yolu*, IV/574, DİB Yay., I-V, Ankara, 2007.

⁶¹ Tevbe, 9/101.

⁶² Taberî, *a.g.e*, IV/349–350.

⁶³ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *a.g.e*, III/78–79.

⁶⁴ Secde, 32/21.

Muhammed Ali Es Sabuni, “büyük azabı”, “âhiret azabı” olarak; yakın azabı ise, “öldürme, esaret, musibet ve belalar gibi bazı dünya azaplarından tattıracağız.” şeklinde açıklamış ve Hasan Basrî’nin, “En yakın azap, kulların imtihan edilip tevbe etmelerini sağlayacak dünya musibetleri ve hastalıklarıdır.” dediğini nakletmiştir.⁶⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırlatmış olduğu “Kur’an Yolu” adlı tefsire göre, buradaki “büyük azap”tan maksadın, “âhiret azabı” olduğu; “yakın azap”tan maksadın ise, İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre, “dünya hayatındaki belâ ve sıkıntılar”; bazı müfessirlere göre ise “kabir azabı” olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶

وإن للذين ظلموا عذابا دون ذلك ولكن أكثرهم لا يعلمون

4. “Zulmedenlere, şüphesiz, bundan (ahiret azabından) önce de bir azap vardır”⁶⁷

Muhammed Ali es-Sabûnî, “bundan başka bir azap” ifadesini açıklarken, “kabir azabı” ve “yedi yıl süren açlık ve kıtlık” olmak üzere iki görüş nakletmiştir.⁶⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırlatmış olduğu “Kur’an Yolu” adlı tefsire göre, buradaki “bundan başka bir azap” tan maksadın, bazı müfessirlere göre “kabir azabı”, bazılarına göre ise “açlık, yakınlarını ve servetini kaybetme ya da Bedir savaşı vb. hezimetlere uğrama gibi dünyevî belalar” olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹

Bu konuyla ilgili yorumlar çok farklı olmadığı için bu iki tefsirle yetiniyoruz.

ومن أعرض عن ذكرى فإن له معيشة ضنكا ونحشره يوم القيامة أعمى

5. “Benim Kitap’ımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur ve kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz.”⁷⁰

⁶⁵ Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefasir*, II/938, el-Mektebetü’l-Asriyye, I-III, Beyrut, 2006.

⁶⁶ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *a.g.e.*, IV/327–328.

⁶⁷ Tur, 52/47.

⁶⁸ Sabûnî, Muhammed Ali, *a.g.e.*, III/1233.

⁶⁹ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *a.g.e.*, V/95–99.

⁷⁰ Tâhâ, 20/124.

Bu ayetin açıklamasında Kurtubî (671/1273) şöyle demektedir: “*Bu âyetle ilgili dördüncü ve sahih olan görüş, buradaki ‘dar geçiminin’ kabir azabı olduğudur. Sahabeden Ebû Sâid el-Hudrî ve Abdullah b. Mes’ud bu görüştedirler.*”⁷¹ Taberî (310/909) de bu görüşü desteklemektedir.⁷²

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırlatmış olduğu “*Kur’an Yolu*” adlı tefsirde buradaki “sıkıntılı hayat”ın mahiyeti ile ilgili ilk dönem müteessirlerinden farklı rivayet ve yorumlar nakledilmiştir. Buna göre, bir kısım müfessirler, sözü edilen sıkıntılı yaşantının, “kabir azabı” olarak yorumlamışlar; bir kısım müfessirler ise bunu “dünya hayatındaki sıkıntılar” olarak yorumlamışlar. Dünya hayatındaki sıkıntıyı ise, “bu tür kimselerin maddî açıdan bolluk içinde olsalar bile, inançsızlığın, yanlış hedeflere yönelmenin, haram yollardan kazanmanın verdiği psikolojik baskı altında büyük bir darlık ve sıkıntı hissedecekleri, Allah’ın hoşnutluğunu kazanma amacının mutluluğundan yoksun kalmanın ıstırabını tadacakları” şeklinde yorumlamışlardır.⁷³

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ

وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ

6. “*Allah inananları, dünya hayatında ve ahirette sağlam bir söz üzerinde tutar; zalimleri de saptırır. Allah dilediğini yapar.*”⁷⁴

Kurtubî bu ayeti açıklarken; “dünya hayatında” ifadesini, “kabirde”; “Âhirette” ifadesini ise “hesap esnasında” şeklinde açıklamıştır.⁷⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırlatmış olduğu “*Kur’an Yolu*” adlı tefsirde, buradaki “sağlam söz”, “kelime-i tevhîd” veya “kelime-i şehâdet” olarak açıklanmıştır. Ayette bildirilen “dünya hayatından” maksadın, bir görüşe göre “kabir hayatı”; diğer görüşe göre de “kişinin kabirde sorguya çekildiği an” olarak açıklanmıştır. “Âhiretten”

⁷¹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr b. Ferah, *el-Câmî li Ahkâmi'l Kur’ân*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yay., İst. 2000, XI/440–441.

⁷² Taberî, *a.g.e.*, III/1364–1365.

⁷³ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *a.g.e.*, III/558–560.

⁷⁴ İbrahim, 14/27.

⁷⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, IX/550–552.

maksadın ise, bir görüşe göre “hesap zamanı”; diğer görüşe göre de “insanların kıyamet gününde sorguya çekildiği zaman” olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶

أَلِهَآكُمُ التَّكَاثُرُ {1} حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ {2} كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ {3} ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ {4} كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ {5} لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ {6} ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ {7} ثُمَّ لَتَسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ {8}

7. “Çoğunluk olmak iddianız sizi o kadar meşgul etti ki, mezarları ziyaretle oradakileri de sayacak kadar oldunuz. Hayır; öyle olmayın; yakında bileceksiniz. Hayır; gözünüzü açın; yakında bileceksiniz. Dikkat edin, şayet yaptığınızın sonucunu kesin olarak bir bilseniz! And olsun ki, cehennemi göreceksiniz. And olsun ki, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz. Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz.”⁷⁷

Kurtubî’ye (671/1273) göre burada anlatıldığı üzere, insanın ölüp kabre varması ile kabir hayatı başlamaktadır. Bununla birlikte, insanın kabirde bazı şeyleri bilip idrak etmesi için, aklının ve ruhunun yerinde olması ve kabir hayatında bazı durumlarla karşılaşması gerekmektedir. Dolayısıyla bu ayetler, hem kabir hayatının, hem de kabirde sual ve azap durumlarının varlığına işaret etmektedir.⁷⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırlanmış olduğu “Kur’an Yolu” adlı tefsire göre, bu surede -genel olarak- insan fitratındaki mal, evlât ve taraftarların çokluğu ile övünme vb. davranışlar eleştirilmiş; gerçek üstünlüğün âhirette ortaya çıkacağı belirtilmiştir. “Hayır” anlamına gelen “kellâ” edatı, âhîret hayatını, orada verilecek hesabı ve bu hesap için hazırlık yapmayı unutup da mal mülk vb. imkânları bilinçsizce çoğaltma yarışına girişip bunlarla övünmenin korkunç bir yanılğı olduğu gerçeğini pekiştirmek amacıyla tekrar edilmiştir. Yüce Allah, sadece dünya hayatı için çalışıp âhîret için hazırlık yapmayan, aksine fani şeylere aldanıp onlarla başkalarına karşı övünenlerin âhîrette cehennem azabıyla cezalandırılacağını yemin ederek haber vermiştir.⁷⁹

⁷⁶ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *a.g.e.*, III/286.

⁷⁷ Tekâsür, 102/1–4.

⁷⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX/310–311.

⁷⁹ Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *a.g.e.*, V/635.

Kabir azabı hakkında Peygamber Efendimiz'den pek çok hadis rivayet edilmiştir. Peygamberimiz (sav), *“Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından (bir kısmını) sizlere işittirmesi için muhakkak Allah’a dua ederdim.”*⁸⁰ buyurmuş yine muhtelif zamanlarda ashabına, *“Kabir azabından Allah’a sığınınız.”*⁸¹ diye emretmiş ve bizzat kendisi de kabir azabından Allah’a sığınmıştır.

Hatta bir defasında Hz. Peygamber (sav), Beni Neccar bahçelerinden birinde bulunan müşrik kabirlerinin yanından geçerken azap sesini duyunca, yanındakilere kabir azabından Allah’a sığınmalarını tavsiye etmişti. Onlardan birisinin: *“Ya Resûlallah, onlar kabirlerinde azap mı olunuyorlar?”* diye sorması üzerine de şöyle cevap vermiştir: *“Evet, onlar kabirlerinde öyle bir azapla azap olunuyorlar ki, (onların azabın şiddetinden attıkları çığlıkları) hayvanlar işitir.”*⁸²

Burada Resûlullah’ın işittiği ve hayvanların da işiteceğini söylediği azap sesi, kabrinde azap görmekte olan kişinin feryadıdır. Nitekim bir hadisinde Peygamberimiz (sav) kabir sualini anlattıktan sonra, kâfir ve münafıklar cevap veremeyince onlara yapılan azabı şöyle anlatır: *“...Sonra demirden bir tokmakla ensesine öyle bir vurulur ve kâfir yahut münafık öyle bir bağırır ki, insan ve cinden başka, ona yakın olan her şey onun feryadını işitir.”*⁸³ Diğer bir hadiste ise bu vuruşla o kişinin toprak olacağı ve ruhu tekrar kendisine iade edilerek azaba devam edileceği bildirilmiştir.⁸⁴

Kabirde kâfir, müşrik ve münafıklar azap göreceği gibi, mü’minlerden günahkâr olan bazıları da azap görecektir. Bu hususta Peygamber Efendimiz’den rivayet edilen hadislerden birinde idrar yüzünden kabirde azabın söz konusu olacağı bildirilmekte ve idrardan sonra iyi temizlenme gereği hatırlatılmaktadır.⁸⁵

⁸⁰ Müslim, Cennet, 17.

⁸¹ Müslim, Cennet, 17; Ahmed b. Hanbel, III/296.

⁸² Ahmed b. Hanbel, I/225.

⁸³ Buhari, Cenaiz 66, 85.

⁸⁴ Ebu Davud, Sünnet, 27.

⁸⁵ Bkz. Buhari, Cenaiz, 88, Vudû, 57; Nesai, Cenaiz 116; Ahmed b. Hanbel, I/225.

Bizler, konuyla ilgili olarak burada birkaç tane riveyete yer verdik. *Kütüb-i Tis'a'da* yer alan diğer rivayetleri ikinci bölümde tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

b) Kabir Azabının Mahiyeti

Bu konuda özet olarak şu görüşler vardır:

ba. Kabirdeki azabının olacağına inanırız ancak onun keyfiyetiyle meşgul olmayız ve keyfiyetini bilemeyiz. Selef-i Salihin ve bazı âlimler bu görüştedir.

bb.Ehl-i Sünnet ve çoğunluğun görüşü: Kabirdeki azap ruhla beden her ikisine birlikte olacaktır. Bu mümkün olan şeylerdendir, Bunda hiçbir imkânsızlık yoktur. İlgili nasların zahirinden de bu anlaşılır.

bc. Kabirdeki azabı sadece ruh hissedecektir. İslam âlimlerinden küçük bir topluluk bu görüştedir.

bd. Kabirdeki azabı sadece beden hissedecektir. Bu, küçük bir grubun görüşüdür.

c) Kabir Azabının Sebepleri

Kabir azabını artıran etkenlerin başlıcaları şunlardır:

ca. İdrardan sakınmamak ve temizlenmemek: Hz. Peygamber (sav) küçük abdestten sakınmayı ve temizlenmeyi emrederek “Kabir azabının çoğu bevldendir”⁸⁶ buyurmuştur.⁸⁷

cb. Gıybet ve koğuculuk yapmak⁸⁸ **cc-**borçlu olarak ölmek⁸⁹ **cd-** ölüye yüksek sesle ağlamak⁹⁰ **ce-** “yalan söylemek **cf-** zina etmek **cg-** faiz yemek **ch-** Kur'an'la amel

⁸⁶ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah el-Kazvini, *es-Sünen*, Taharet, 26, Dâru'l-Fikir, I-II, Tah. M. Fuad Abdü'l-Bâki Beyrut Trs. ; Ahmed b. Hanbel, II/388.

⁸⁷ Benzer rivayetler için bkz. Buhari, Vüdû, 57, Cenâiz, 79,88; Nesâi, Cenâiz,116; Ahmet b. Hanbel, I/225,V/35–36; Darimî, Abdullah b. Adurrahman Ebu Muhammed, *Sünen*, Taharet, 60, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-II, Beyrut, 1407/1997.

⁸⁸ Buhârî, Cenâiz, 88; Vudu, 57, Cenaiz 116; Ahmet b. Hanbel, I/225.

⁸⁹İbn Mâce, Sadâkât, 12.

etmemek”⁹¹ cı-içki içmek... gibi fiillerin de kabir azabına sebep teşkil ettiğini yine hadisler bildirmektedir. Bunun yanında bazı rivâyetlerde abdestsiz namaz kılmak, kul hakkı yemek, hırsızlık yapmak, hakkına razı olmamak,yalancı şahitlik, iftira atmak,yetim malı yemek,hile yapmak, zulmetmek, adam öldürmek... gibi fiillerin de kabir azabına sebep olacağı belirtilmektedir.⁹²

Kabir azabına sebep olan fiilleri belirten ve aynı zamanda asi mü'minlere de kabir azabı olduğuna ve azaplarını kabirlerinde çektiklerine delil hadislerden birini zikrederim. Hz. Peygamber'in, İmam-ı Mâlik hariç, altı hadis imamının İbn Abbas kanalıyla tahrir ettikleri bir hadiste şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: Allah Resulü, iki kabre uğradı ve buyurdu ki: *“Bunlardan birisi koğuculuk, öteki de idrar sıçramasından sakınmazdı.”* Sonra bir hurma dalı getirtti ve ikiye böldü. Birini birinin kabrine dikerken, ötekini de ötekinin kabrine dikti ve *“İnşallah onların azapları bu dallar yaş kaldıkça hafifler”* buyurdu.”⁹³

d) Kabir Azabından Kurtulma Yolları

Kabir azabının azalmasına ya da ortadan kaldırılmasına vesile olabilecek etkenleri şöyle özetleyebiliriz:

da. Kabir azabına sebep olabilecek günahlardan ve fiillerden uzak durmak.

db. Kabir azabından Allah'a sığınmak: Hz. Peygamber (sav) *“Allahım, cehennem azabından sana sığınırım. Ve kabir azabından sana sığınırım. Ve yine Mesih Deccalin fitnesinden de sana sığınırım”*⁹⁴ şeklinde dua ederek kabir azabından Allah'a sığınmış ve ashâba da Allah'a sığınmalarını söylemiştir.

dc. Şehit olmak: Hz. Peygamber (sav) *“Allah katında şehit için altı haslet vardır: İlk vurulduğu anda affedilir. Cennetteki makamı kendisine gösterilir. Kabir*

⁹⁰ Buhârî, Cenâiz, 33; Müslim, Cenâiz, 9.

⁹¹Bu dört madde için bkz. Buhârî, Cenâiz, 92, Ta'bir, 48.

⁹² Geniş bilgi için bkz. Toprak, Süleyman, a.g.e, s. 436–443.

⁹³Buhârî, Cenâiz, 88, Vüdu', 57; Nesâî, Cenâiz, 116; Ahmed b. Hanbel, II/ 441; er-Rûdânî Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, Cem'u'l-Fevâid (*Büyük Hadis Külliyyatı*), 1/396, Çev. Naim Erdoğan, İz Yay., I-V, İstanbul 2007.

⁹⁴Buhari, Cenâiz, 86; Müslim, Cenâiz, 26; Ebu Davud, Edeb, 110; Nesâî, Cenâiz, 115.

azabından korunur. (Kıyamet günündeki) büyük korkudan emin olur”⁹⁵ buyurarak şehitlerin kabir azabından korunacağını haber vermiştir.

dd. Nöbet esnasında ölmek: Hz. Peygamber (sav) “Her ölenin ameli son bulur. Ancak Allah yolunda nöbet tutarken ölenler müstesna, onların amelleri kıyamet gününe kadar çoğalır ve onlar kabir azabından korunurlar.”⁹⁶ buyurarak nöbet esnasında ölenlerin kabir azabından korunacağını haber vermiştir.

İslam âlimlerine göre şu durumlar da insanı kabir azabından koruyan amillerdendir:⁹⁷

de. Karın ağrısından ölmek. **df-**Her gece Mülk Suresini okumak. **dh-**Kelime-i Tevhidi çok söylemek. **di-** Kur’anı düşünerek ve tecvitli bir şekilde okumak. **di-**Kabir üzerine yaş dal dikmek.

e) Kabirde Azap Şekilleri

Kabir azabı haktır, gerçektir, ancak kabirde herkesin azabı aynı şekilde olmayacaktır. Belli başlı kabir azabı şekilleri şunlardır:

ea. Kabir Sıkması: Hz. Âişe’den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak kabrin bir sıkması vardır ki, eğer ondan kurtulacak biri olsaydı Sa’d b. Muaz kurtulurdu.*”⁹⁸

eb. Tokmakla vuruş: Enes b. Malik’den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*...Sonra onun (kafir veya münafiğin) ense köküne öyle bir vurulur ve o, (o vuruşun acısıyla) öyle bir feryat eder ki, onun feryadını insan ve cin hariç, kendisine yakın olan her yaratık duyar*”⁹⁹

⁹⁵ Tirmizî, Fezâilu’l Cihad, 25; İbn Mâce, Cihad, 16; Ahmed b. Hanbel, IV/131.

⁹⁶ Tirmizî, Fezâilu’l Cihad, 2; Ahmed b. Hanbel, II/404.

⁹⁷ Geniş bilgi için bakınız. Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 443–451.

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, VI/55,98.

⁹⁹ Buhârî, Cenâiz, 66, 85; Nesâî, Cenâiz, 110; Ebu Davud, sünnet, 27; Ahmed b. Hanbel, II/ 126, 234, III/3–4.

ec. Cehennemlik kişiye sabah- akşam Cehennem'deki yerinin gösterilmesi:

İbn Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Âdemoğluna kabrinde sabah-akşam cennet veya cehennemdeki yeri arz edilir.*”¹⁰⁰

ed. Kabirde yılan, çıyan ve haşerât tarafından ölünün ısırılması ve

sokulması: Ebu Said el-Hudri'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Kabrinde kafire doksandokuz tinîn (ejderha) saldırtılır ve kıyamet gününe kadar onu ısırırlar ve sokarlar...*”¹⁰¹

ed. Bazı kötü kimseleri, toprağın kabul etmeyip insanlara ibret olsun diye

dışarı atması:

Enes b. Malik'ten (ra) rivayet edildiğine göre: (Neccaroğullarından) bir adam (Müslüman olup) Bakara ve Âli İmran Surelerini okumuştur. Hz. Peygamber'e (sav) vahiy kâtipliği de yapmıştı. (Ona gelen vahiyleri de yazmıştı.)

...Bu adam irtidat ederek müşriklere katıldı. Ve: “Muhammed'e (söylediklerini) ben öğretiyorum. (O aslında bir şey bilmez)” demeye başladı.

...Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): “*Yer onu kabul etmeyecektir*” buyurdu.

Enes b. Malik'in (ra) anlattığına göre, Ebu Talha (ra), o adamın öldüğü (gömüldüğü) yere gelmiş ve orada o adamı (toprak tarafından) fırlatılmış-savrulmuş olarak bulmuştu. Oradakilere bu adamın durumunun ne olduğunu (toprağın onu niye fırlattığını) sormuş; onlar ise, “onu birkaç kez defnettik ama yer (toprak) onu kabul etmedi” diye cevap vermiştir.¹⁰²

ef. Bunların dışında müminlerin günahlarına göre çekeceği çeşitli azaplar:

Gıybet edenler, kabir azabı olarak bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve gözlerini

¹⁰⁰ Buhari, Cenâiz, 88; Müslim, Cennet, 17; Tirmizî, Cenâiz, 71; İbn Mâce, Zühd, 32; Nesâi, Cenâiz, 116; Ahmed b. Hanbel, II/ 59; Malik b. Enes, *Muvatta*, Cenâiz, 16, Dâru'l-Hadis, Kahire 2004.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, III/ 38, VI/353; Dârimî, *sünen*, rikak, 94.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/120–121.

tırmalayacaklardır.¹⁰³ Yalan söyleyenler ağzına çengel takılarak; Kur'an'ı öğrenip de onunla amel etmeyenler tepesi üzerine durup kafası taşla yarılarak; zina edenler tandır gibi bir çukurda ateşle yakılarak, faiz yiyenler kandan bir ırmak içinde taşlanarak kabirde azap göreceklerdir.¹⁰⁴

III. Kabir Nimeti

Kabir azabı konusunda ümmetini uyaran Hz. Peygamber aynı zamanda müminleri kabir nimeti ile de müjdelemiştir. Kabir bazı insanlar için azap yurdu olduğu gibi bazı insanlar içinse nimet yurdu olacaktır. Acaba bu konudaki deliller nelerdir? Bu nimetin çeşitleri var mıdır? Şimdi kısaca bu konuyu ele alalım.

a) Kabir Nimetine İşaret Eden Naslar

Kabir nimetinin varlığı, buna delalet eden ayetler ve mana yönünden tevatür derecesine varan hadislerle sabittir. Daha önce zikri geçen ve mü'minlerle kâfirlere aynı muamelenin yapılmayacağını bildiren ayet-i kerime ile kabir sualine iyi cevap verenlerin hâlini anlatan hadisler aynı zamanda kabir nimetinin de delilleridir. Bunun yanında, şehitler hakkında nazil olmuş olan ayetler de açıkça kabir nimetine delalet etmektedir.

Allah Teâlâ, şehitlerin berzah hayatında diri olduklarını ve kendi katında mızıklandıklarını haber vererek şöyle buyuruyor: “Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanma. Doğrusu onlar Rab'leri katında diridirler; (Cennet ve meyvelerinden) rızıklanırlar. Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği ihsandan dolayı neşeli hâldedirler ve arkalarından kendilerine şehitlik rütbesi ile katılamayan mücahitler hakkında şunu müjdelemek isterler: Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.”¹⁰⁵

¹⁰³ Bkz. Ahmet b. Hanbel, III/224.

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s.428–432.

¹⁰⁵ Âl-i İmran, 3/169–170.

Diğer bir ayette ise, “Allah yolunda öldürülenlere, onlar ölümleridir, demeyin; hakikatte onlar diridirler. Fakat siz anlayıp bilemezsiniz.¹⁰⁶” buyrulur, onların diriliklerini ve nimetlere mazhar olduklarını, bizim -ölmeden önce, daha hayatta iken-müşahede edemeyeceğimiz haber verilmektedir. Bu ayetlerde geçen hayatın hakiki hayat olup rızıklanmalarının da berzahta devam ettiği görüşünde Ehl-i Sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir.

Berzah âleminde sadece şehitler değil, imanla vefat etmiş ve kabir azabı olmayan diğer mü'minler de derece ve mertebelerine göre nimetleneceklerdir. Yukarıda meali zikredilen şehitler hakkındaki ayet-i kerimeler, azabı olmayan diğer mü'minlerin de nimetlendiklerine delildir. Ayetlerde sadece şehitlerin zikredilişi, onların Allah katında daha yüksek bir mertebe sahibi olduklarına işaret etmek içindir.

Kur'ân'da Allah yolunda hicret edip de savaşta öldürülen yahut eceliyle ölenlerin Allah tarafından güzel bir rızık ve nimete eriştireceklerini ve cennete konulacaklarını beyan eden âyetlerde¹⁰⁷ şehit mertebesine çıkmayan müminlerin kabirde iyi bir hayat yaşayacağına işaret vardır. Hz. Peygamber'in, mü'minin kabrini cennet bahçelerinden bir bahçeye benzetiş¹⁰⁸ de kabir nimetinin varlığına delalet eder. Peygamberler şehitlerden daha yüce mertebeye sahip olduklarına göre, şehitler berzah âleminde hayat ve nimet içinde olunca onların da nimet içinde olmaları gerekir. Nitekim İbn Mâce'nin *Süneni* 'nde yer alan sahih bir rivayette Hz. Peygamber (sav) **إن الله حرم على الأرض أن تأكل أجساد الأنبياء فنبي الله حي يرزق** “Allah (cc), peygamberlerin cesedlerini yemesini (çürütmrsini) toprağa yasaklamıştır. Allah'ın peygamberi diridir ve rızıklanır”¹⁰⁹ buyurmuştur

b) Kabir Nimetinin Çeşitleri

Hadislerden anlaşıldığına göre, kabir nimetin başlıca kısımları şunlardır:

¹⁰⁶ Bakara, 2/154.

¹⁰⁷ Hacc, 22/58–59.

¹⁰⁸ Tirmizi, Kıyamet, 14.

¹⁰⁹ İbn Mâce, Cenâiz, 65.

ba. Müminin ruhunun rahmet melekleri tarafından yedi kat semaya yükseltilmesi¹¹⁰

bb. Kabirde müminlere Cennet'teki makamlarının gösterilmesi¹¹¹

bc. Kabrin genişletilmesi.¹¹²

bd. Kabrin aydınlatılması.¹¹³

be. Kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe haline getirilmesi.¹¹⁴ Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (sav) kabir nimeti ile ilgili olarak şunları bildirmiştir: "Mü'min kabrinde bir bahçe içerisinde hoşça karşılanır ve on dördündeki ay gibi etrafına ışık saçar."¹¹⁵

IV. Ruhla İlgili Bilgiler

a) Ruhun Mahiyeti

Bu konuda tarih boyunca toplumlarda değişik görüşler ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir.

Materyalistler (dehrîler): Bu âlem sadece maddeden ibaret olup, burada ruha yer yoktur. Yani ruh diye bir şey yoktur.¹¹⁶

Semâvi dinler: Ruhun varlığı ittifakla kabul edilmiştir. Ancak ruhun varlığını kabul edenler, ruhun mücerret mi yoksa müşahhas mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/287–288, 295–296.

¹¹¹ Buhari, *Cenâiz*, 86, 88; Müslim, *Cennet*, 17, 65–66; Nesâî, *Cenâiz*, 109–110, 116; Tirmizî, *Cenâiz*, 71; Ebu Davud, *Sünnet*, 27; İbn Mâce, *Zühd*, 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/3–4, IV/287–288; Malik b. Enes, *Muvatta*, *Cenâiz*, 16.

¹¹² Müslim, *Cennet*, 17; Nesâî, *Cenâiz*, 109–110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/3–4.

¹¹³ Buhari, *Salât*, 72, *Cenâiz*, 65; Müslim, *Cenâiz*, 4, 23; Ebu Davud, *Cenâiz*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/388, VI/297.

¹¹⁴ Müslim, *Cennet*, 17; Tirmizî, *Kıyamet*, 14; Nesâî, *Cenâiz*, 109–110; Ebu Davud, *Sünnet*, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/3–4, III/126, 233–234, IV/287–288, 295–296.

¹¹⁵ Tirmizî, *Kıyamet*, 27.

¹¹⁶ Sunar, Cavit, *İslamda Felsefe ve Farâbi*, II/ 24, Anadolu Aydınlanma Vakfı, İstanbul 2004.

Ruhun müşahhaslığını (onun bedenden ayrı bir varlık olmadığını) kabul edenlerin görüşleri şu şekildedir:

aa) Ruh, bir atomdur.

ab) Ruh, bedende dolaşan, ayrışmayan ve bozulmayan cisimlerden ibarettir.

ac) Ruh, kalpte, dimağda ve ciğerde olmak üzere üç kuvvettir.

ad) Ruh, üç şeyden (hayvanî, tabîî, insanî ruh) mürekkep bir mecmuadır.

ae) İnsan bu bedenden ibarettir, bunun ötesinde bir şey yoktur.

af) Ruh, dört unsurun (sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk) itidalinden, dengeli bir şekilde birleşmesinden ibarettir.

ag) Bazılarına göre ruh saf kandan ibarettir.

ai) Ruh, havadan yani nefesten ibarettir.

ai) Ruh, mahiyet itibariyle cesed-i mahsusa muhalif ve gül suyunun gülde, zeytin yağının zeytin tanesinde ve ateşin köz halindeki kömürde yayıldığı gibi, bedene yayılan ve hayatla bizzat vasıflanan nurânî, ulvî, müteharrik, latif ve şeffaf bir cisimden ibarettir.¹¹⁷

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Ruhun mücerretliğini kabul edenler, ruhun ölmezliğini ve ölümden sonraki bekasını kabul ederken; ruhun müşahhaslığını kabul edenler ise, onun bedenle birlikte ölmüş olduğunu kabul etmektedirler.

Bu konuda tartışılan konulardan birisi de bedenden ayrılan ruhların nerede olduğu meselesidir. Şimdi bu meseleyi kısaca ele alalım.

b) Bedenlerden Ayrılan Ruhların Yeri

Bedenden ayrılan ruhun yeri konusu gayb ile ilgili bir konudur. Bu konuda başvurulacak bilgi kaynakları ise Kur'an ve Sünnettir. Ruhun yeri neresidir? Gökte midir, yerde midir? Cennette mi yoksa Cehennem'de midir? Azap mı görmekte, mükâfat

¹¹⁷ M. Şemsettin Günaltay, Felsefe-i Üla, s. 289–295, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

mı görmekte, bir başkasının bedenine mi girmekte? gibi sorular insan zihnini hep meşgul etmiştir. Bütün bu sorulara İslam âlimleri cevap aramışlar ve özetle şu sonuçlara ulaşmışlardır.¹¹⁸

ba) Ebu Hureyre ve Abdullah b. Ömer'e göre şehid olsun, olmasın işledikleri büyük bir günah veya üzerlerinde kalan borç kendilerini alıkoymamışsa, bütün müminlerin ruhları Cennette, Allah katındadırlar.

bb) Mücâhid'e (100/718) ve İslâm âlimlerinin bazılarına göre, ruhlar Cennet'in içinde değil, kapısının önündedirler. Onlara Cennet'in kokusu, nimeti ve rızkı gelir.

bc) Bazı âlimlere göre de ruhlar, kabirlerinin çevresinde bulunurlar.

bd) İmam Ahmed b. Hanbel'e göre, şehit olsun olmasın müminlerin ruhları Cennet'e, kâfirlerin ruhları da Cehennem'e gider.

be) Bazı âlimlere göre, müminlerin ruhları yedinci kat semadaki illiyûn (yüceler) de, kâfirlerin ruhları ise yedinci kat arzda (yerde), İblis ordusunun altındaki Siccîn'dedir.¹¹⁹

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Peygamberlerin, şehitlerin, müminlerden itaatkâr olanların ruhları cennettedir. Müminlerden asi olanların ruhları sema ve arz arasındadır. Kâfirlerin ruhları ise, yedi kat göğün altındaki Siccîn'dedir.

Acaba Berzah âlemindeki ruhların birbirleriyle ya da hayattaki insanların ruhlarla görüşmeleri mümkün müdür? Bu konuya kısaca değinmek istiyoruz.

c) Ölülerin Berzah Âleminde Birbirleriyle Görüşmeleri

Berzah âlemindeki ruhlar iki kısımdır: Nimet içinde olanlar ve azapta olanlar. İbnü'l-Kayyim'in açıklamasına göre azapta olan ruhlar birbirleriyle görüşmeye fırsat bulamazlar. Onlar bir nevi tutuklu gibidirler. Ama nimet içindeki ruhlar birbirleriyle buluşup görüşürler, birbirlerini ziyaret ederler. Dünyadaki olmuş ve olacak şeyleri

¹¹⁸ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Kitabu'r-Ruh*, s. 90–117, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

¹¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 286–291.

müzakere ederler. Her ruh, amelde kendi dengi ve kendi derecesinde olan arkadaşlarıyla beraber olur. Hz. Peygamber (sav) in ruhu ise Refiku'l-A'lâ (en yüksek mertebe) dadır.

Nitekim Nisa suresinde: “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği Peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve sâlihlerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaşlırlar.”¹²⁰ buyrulmuştur.

İbnü'l-Kayyim'a göre buradaki “beraberlik”, dünyada, kabirde ve ahirette olacaktır. Bu üç âlemde de kişi sevdiğiyle birlikte olacaktır.¹²¹

Taberi (310/909), Kurtubî (671/1273) ve Diyanetin hazırlatmış olduğu “*Kur'an Yolu*” adlı tefsire göre buradaki kastedilen “beraberlik” cennette olacaktır. Cennete gidenler -makamları farklı da olsa- birbirlerini ziyaret edebilecekler; cennetin bahçelerinde bir araya gelebileceklerdir.¹²²

Ölmüş olanların ruhları, berzah âleminde birbirleriyle görüşüp konuştukları gibi acaba dünyada yaşamakta olanlar berzahtakilerle görüşüp konuşabilirler mi? Ölülerin dirilerle bir takım münasebetleri var mıdır? Şimdi de bu husus üzerinde duralım.

d) Hayattakilerin Berzahtakilerle Görüşmeleri

Hayatta olanların berzahtakilerle görüşmeleri, uyanık ve uyku halinde olmak üzere iki şekildedir. Uyanıkken görüşmenin en büyük misali ve olabirliğinin delili, Rasulullah'ın Miraç'ta bazı Peygamberlerin ruhlarıyla karşılaştığını haber veren ve kabir ziyaretini öğreten hadislerdir.

Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Muhammed'e (sav) hitaben: "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerden sor ki; biz, Rahman'dan başka ibadet olunacak ilâhlar yapmış mıyız?"¹²³ buyurmaktadır.

¹²⁰ Nisa, 4/69.

¹²¹ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, s. 17.

¹²² Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 294.

¹²³ Zuhruf, 43/45.

Kurtubî'ye (671/1273) göre buradaki “peygamberlere sormaktan” maksat; “*Rasûl-ü Ekrem'in Beyt'ul-Makdis'te peygamberlerle biraraya geldiği zaman onlara bizzat sormasıdır*”¹²⁴

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a göre buradaki “peygamberlere sormaktan”, “*o peygamberlerin ümmetlerinin mümin bilginlerinden, eserlerinden ve ruhlarından sor veya ictihat ile inceleyip delil getir*” anlamı çıkmaktadır.¹²⁵

Biz bu bölümde, kabir hayatıyla ilgili olarak, önce “kabir” ve “berzah” kelimelerini terim ve ıstılâhi açıdan izah etmeye çalıştık. Sonra, İslam öncesi toplumlarda kabir hayatıyla ilgili var olan inançları örnekleriyle ele almaya çalıştık. Son olarak da, İslama göre kabir hayatı hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Bundan sonraki bölümde ise konuyla ilgili olarak “*Kütüb-i Tis'a*” da geçen rivayetlerin tespit ve tahririne yer vereceğiz.

¹²⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, XV/511–513.

¹²⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/53.

İKİNCİ BÖLÜM

KABİR HAYATIYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN TESPİT TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

A. KABİR SUALIYLA İLGİLİ RİVAYETLER

I. Kabir Sualinin Olacağından-Kabirde Sorulacak Suallerden-Sual Meleklerinden ve Sualin Vaktinden Bahseden Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde haber verildiğine göre, kabir hayatının ilk önemli olayı sorgudur.

Kabir سوالinin olacağı Kuran-ı Kerim’den delili, “*Allah, iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret’te sabit sözle sabit kılar*” ayetidir¹²⁶

Taberî’ye (310/909) göre “sağlam söz”den maksat “kelime-i tevhîd” veya “kelime-i şehâdet”tir. “Âhiret”ten maksat ise “kabirdeki hesap zamanı”dır.¹²⁷

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yer alan “*Kur’an Yolu*” adındaki tefsire göre “sağlam söz”den maksat “kelime-i tevhîd” veya “kelime-i şehâdet”tir. Buna göre Allah Teâlâ, iman edenlerin kalbine bu sağlam sözü sarsılmaz bir biçimde yerleştirir ve onları hem bu dünya hayatında hem de âhirette iman üzerinde kararlı ve sabit kılar.

Ayette bildirilen “dünya hayatı”ndan maksat, “kabir hayatı”dır; çünkü ölümler yeniden dirilinceye kadar dünyadadırlar. “Âhiret”ten maksat ise “hesap zamanı”dır.

Bir başka görüşe göre ise “dünya hayatı”ndan maksat “kişinin kabirde sorguya çekildiği an”dır. “Âhiret hayatı”ndan maksat da “kişinin kıyamet gününde sorguya

¹²⁶ İbrahim, 14/27.

¹²⁷ Taberî, *a.g.e.*, IX/550–552.

çekildiği zaman”dır.¹²⁸

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) kabirde insanın sorgu ve suale tabii tutulacağını ve kişinin iman ve inancına göre farklı cevaplar vereceğini belirtmiştir.

Konuyla ilgili hadisler ise şu şekildedir:

حدثنا أبو الوليد حدثنا شعبة قال أخبرني علقمة بن مرثد قال سمعت سعد بن عبيدة عن البراء بن عازب أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال (المسلم إذا سنل في القبر يشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله . فذلك قوله { يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة

1. Berâ b. Âzib'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Müslüman, kabirde sorguya çekildiği zaman Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in (sav) Allah’ın resulü olduğuna şahitlik eder. Buna: “Allah, iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret’te sabit bir sözle sabit kılar”¹²⁹ ayeti delildir” buyurmuştur.¹³⁰

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhari’nin (256/869) Sahihi’nden alınmıştır. Hadisin ravilerinde bir problem yoktur. Hadis muttasıl bir senetle bizlere ulaşmıştır. Aynı hadis, Bera b.Âzib-Sa’d b. Ubeyde-Alkame b. Mersed-Şube - Muhammed b. Ca’fer-Muhammed b. Beşşâr b. Osman el-Abdî tarikiyle, Müslim’in Sahihi ile Ebu Davud’un Süneni’nde şu şekilde yer almıştır:

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال { يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت } [14 / إبراهيم / 27] قال نزلت في عذاب القبر فيقال له من ربك؟ فيقول ربي الله ونبيي محمد صلى الله عليه وسلم فذلك قوله عز وجل { يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة¹³¹

¹²⁸ Karaman, Hayrettin ve diğerleri, a.g.e., III/286.

¹²⁹ İbrahim, 14/27.

¹³⁰ Buhari, Tefsir, 27, Cenâiz, 85; Müslim, Cennet, 17, 51; Ebû Dâvûd, Sünnet, 27.

¹³¹ Müslim, Kitâbu'l-cennet, 17, 51; Ebû Dâvûd, sünnet, 27.

Berâ b. Âzib'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah, iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret’te sabit bir sözle sabit kılar” ayeti kabir azabı hakkında nazil olmuştur. Kendisine (kula): “Rabbim kimdir?” denilir. Bunun üzerine kul: “Rabbim Allah; Peygamberim de Hz. Muhammed’dir. (sav) der. Buna “Allah, iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret’te sabit bir sözle sabit kılar” ayeti delildir.”¹³²

Yine Ebû Hureyre'den (ra) nakledilen ve Müslim'in (261/874) Sahihi ile Ebu Davud'un (275/888) Süneni'nde yer alan bir hadiste Hz. Peygamber (sav), İbrahim suresinin 27. ayetini okuduktan sonra şöyle buyurmuşlardır: “Bu, ona kabrinde, “Rabbim kim? Dinin ne? Peygamberin kim?’ denilip de onun: ‘Rabbim Allah, dinim İslâm, Peygamberim de Muhammed’(s.a.s.) dir Bize Yüce Allah katından açık deliller getirdi, ben de ona iman ettim ve onu tasdik ettim,’ dediği zamandır.”¹³³

Şimdi konumuzla ilgili diğer rivayetleri ele alarak incelemek istiyoruz.

حدثنا عياش حدثنا عبد الأعلى حدثنا سعيد قال وقال لي خليفة حدثنا ابن زريع حدثنا سعيد عن قتادة عن أنس رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال العبد إذا وضع في قبره وتولي وذهب أصحابه حتى إنه ليسمع قرع نعالهم أتاه ملكان فاقعداه فيقولان له ما كنت تقول في هذا الرجل محمد صلى الله عليه وسلم؟ فيقول أشهد أنه عبد الله ورسوله فيقال انظر إلى مقعدك في النار أبدلك الله به مقعدا من الجنة قال النبي صلى الله عليه وسلم فيراهما جميعا وأما الكافر أو المنافق فيقول لا أدري كنت أقول ما يقول الناس . فيقال لا دريت ولا تليت ثم يضرب بطرقة من حديد ضربة بين أذنيه فيصيح صيحة يسمعها من يليه إلا الثقلين

2. Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Kul kabrine konulup arkadaşları geri dönünce, arkadaşlarının ayak seslerini işitir. Ve ona iki melek gelir, onu oturturlar ve kendisine: “Şu (Muhammed (s.a.s.)

¹³² Buhari, Tefsir, 27, Cenâiz, 85; Müslim, Kitâbu'l-cennet ve sıfatü naîmühe, 17; İbn Mâce, Zühhd, 32; Nesâî, Cenâiz, 114; Ebu Davud, sünnet, 27; Heysemî, Nurettin Ali b. Ebu Bekr, Mecmaü'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevâid, III/48, Dâru'r-Reyyan li't-Türas, I-X, Kahire 1994.

¹³³ Müslim, Kitâbu'l-cennet, 51; Ebû Dâvûd, Sünnet, 27.

denilen) kimse hakkında ne diyordun?’ diye sorarlar. (Mü’min olan kimse): “Allah’ın kulu ve Resulü olduğuna şahadet ederim.” der. O zaman sorgu melekleri o mü’mine şöyle derler: “Cehennem’deki yerine bak. Allah onu senin için Cennet’ten bir yerle değiştirdi.” Bundan sonra Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: ‘Ölen kimse, hem Cennet’teki yerini hem de Cehennem’deki yerini beraber görür.”

Münafık veya kâfir olan kimseye gelince: (Meleklerin sorularına): “Bilmiyorum; ben O’nun hakkında insanların dedikleri şeyi diyordum” der. Bunun üzerine o kimseye şöyle derler: “Ne anladın ne de (O’na) uydun.” Sonra demirden bir tokmakla (kamçıyla) kulaklarının arasına (ense köküne) öyle bir vurulur ve o öyle bir feryat eder ki, onun sesini insan ve cinlerden başka bütün varlıklar duyar.”¹³⁴

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhari’nin *Sahihi*’nden alınmıştır.

Buhari’nin *Sahihi*’nde, Ebu Davûd’n *Süneni*’nde ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde bu hadisin tamamı yer almıştır. Ebu Davûd’n *Süneni*’ndeki metin, Hz Peygamber’in (sav) Neccar oğulları yurdunda kabir azabı ve imtihanından Allah’a sığınmayı tavsiye ederek başlayıp; kulun kabirde karşılaşacağı durumu anlatmasıyla devam ederken; Buhari’nin *Sahihi* ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’ndeki metin doğrudan kulun kabirde karşılaşacağı durumdan bahsederek başlamaktadır. Ayrıca içerik olarak aynı olsa da bazı lafız farklılıkları da mevcuttur. Müslim’in *Sahihi*’nde ve Nesâî’nin *Süneni*’nde ise bu hadisin sadece müminin durumunun anlatıldığı kısmı yer almaktadır. Kaynak olarak verdiğimiz diğer hadis kitaplarında ise hadisin tamamı yukarıdaki şekliyle yer almaktadır. Ayrıca Müslim’in *Sahihi*’nde, Nesâî’nin *Süneni*’nde ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde müminin durumu anlatılmaya başlanmaya **فأما** أنه المؤمن فيقول أشهد أنه **فأما المؤمن** ifadesi yoktur.

Bera b. Âzip’ten rivayet edilen ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde yer alan bir rivayette kabirde kişiye: “Rabbin kimdir?”; “Dinin nedir? ;”Size gönderilmiş olan kimdir? ve “Amelin nedir? şeklinde sorular sorulacağı ve mü’minin bunlara “Rabbim

¹³⁴Buhari, Cenâiz, 66, 85; Müslim, Kitâbu’l-cennet, 17; Nesâî, Cenâiz, 109–110; Ebu Davud, sünnet, 27; Ahmed b. Hanbel, III/126, 233–234.

Allah” ; “*Dinim İslam*” ; “*Bize gönderilen Hz. Muhammed’dir.(sav)*; “*Allah’ın kitabını okudum, ona iman ettim ve onu tasdik ettim.*” şeklinde cevap vereceği haber verilmektedir.¹³⁵

Yine Bera b. Âzip’ten rivayet edilen ve Ebu Dâvud’un *Süneni*’nde yer alan bir rivayette ise kabirde kişiye sadece “Rabbinden, dininden ve Peygamberinden” sorulacağı haber verilmiştir.¹³⁶

Şuayb Arnavud söz konusu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmiştir.¹³⁷

Hadis muttasıl bir senetle bizlere ulaşmış olup ravileriyle ilgili olarak herhangi bir eleştiriye rastlanılmamıştır.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو عامر ثنا عباد يعني بن راشد عن داود بن أبي هند عن أبي نضرة عن أبي سعيد الخدري قال : شهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم جنازة فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا أيها الناس أن هذه الأمة تبئلي في قبورها فإذا الإنسان دفن فتفرق عنه أصحابه جاءه ملك في يده مطراق فأقعدته قال ما تقول في هذا الرجل فإن كان مؤمنا قال أشهد أن لا إله الا الله وأن محمدا عبده ورسوله فيقول صدقت ثم يفتح له باب إلى النار فيقول هذا كان منزلك لو كفرت بربك فأما إذ آمنت فهذا منزلك فيفتح له باب إلى الجنة فيريد ان ينهض إليه فيقول له اسكن ويفسح له في قبره وان كان كافرا أو منافقا يقول له ما تقول في هذا الرجل فيقول لا أدري سمعت الناس يقولون شيئا فيقول لا دريت ولا تليت ولا اهتديت ثم يفتح له باب إلى الجنة فيقول هذا منزلك لو آمنت بربك فأما إذ كفرت به فإن الله عز وجل أبدلك به هذا ويفتح له باب إلى النار ثم يقمعه قمعة بالمطراق يسمعها خلق الله كلهم غير الثقلين

3- Ebu Said el-Hudri’den rivayet edildiğine göre O şöyle demiştir: “Ben Rasülullah (sav) ile bir cenazede idim. Rasülullah (sav) şöyle buyurdu: “*Ey insanlar, muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihan ediliyor. İnsan kabre konulup da arkadaşları dağılınca bir melek gelir onu oturtur ve: “Bu adam hakkında ne dersin?”*”

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, IV/287–288, 295–296.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, Sünnet, 27.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, III/126, 233–234.

diye sorar. Eğer adam mü'min ise: "Allah'ın bir olduğuna ve Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna şehadet ederim" der. Bunun üzerine melek ona: "Doğru söyledin" der. Sonra Cehennem'e bir kapı açılır ve: "Eğer rabbine inanmasaydın yerin burası olacaktı. Ama sen iman ettiğin için yerin şurasıdır." Denilir ve cennete bir kapı açılır. Mü'min oraya (cennetteki yerine) hemen varmak ister. Melek kendisine: "sakin ol" der ve kabri genişletilir.

Ölü kâfir veya münafık ise meleğin "Bu adam hakkında ne dersin?" sorusuna: "Bilmiyorum. İnsanların bir şey dediğini duydum ve bende söyledim" diye cevap verir. Melek ona: "ne (O'nu) anladın; ne(O'na) uydun,ne de hidayete erdin"der. Sonra Cennet'e bir kapı açılır ve melek ona: "Eğer Rabbine inansaydın yerin burası olacaktı. Ama sen iman etmediğin için Allah Teâlâ o yerini bununla değiştirdi."der ve Cehennem'e bir kapı açılır. Sonra tokmakla öyle bir vurulur ki, insan ve cinler hariç bütün mahlûkat onun çığlığını işitir."¹³⁸

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nden alınmıştır. Hadisin ravileri sikadır. Şuayp Arnavut'a göre sahih bir hadistir. Hadisin bu senedi hasendir.¹³⁹

Cabir b. Abdillah'tan rivayet edilen bir başka hadiste de Cabir, Hz. Peygamber'in (sav): "*Muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihan ediliyor...*" buyurduğunu ve mü'min ile münafığın sorguya çekilişlerini anlattığını bildirmektedir. Cabir hadisinin lafızları, yukarıda zikrettiğimiz Ebu Said hadisiyle hemen hemen aynı olmakla birlikte hadisin sonundaki "tokmakla vuruş" Cabir hadisinde yer almamaktadır.¹⁴⁰

Ayrıca Esmâ bt. Ebî Bekr'in rivayet ettiği benzer bir hadis de şu şekildedir: "Sizin, kabirler de -şiddet bakımından- Deccal fitnesine yakın olan bir imtihanla imtihan olacağınız bana vahyolundu."¹⁴¹

¹³⁸Müslim, Kitâbu'l-cennet, 17; Nesâî, Cenâiz, 115; Ahmed b. Hanbel, III/3-4, III/346, IV/352-353.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, III/3-4.

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/346.

¹⁴¹ Nesâî, Cenâiz, 115.

Yine aynı raviden gelen bir rivayette, kabir سوالinin olacağından bahsedilmektedir. Bu rivayetin devamında mü'mini amellerinin koruyacağı; kâfire de bir canlının musallat olup sualden sonra kendisine azap edeceği zikredilmiştir.¹⁴²

Kabir سوالinin varlığına işaret eden ve bu suali soracak meleklerden bahseden bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا أبو سلمة يحيى بن خلف حدثنا بشر بن المفضل عن عبد الرحمن بن إسحق عن سعيد بن أبي سعيد المقبري عن أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا قبر الميت (أو قال أحدكم) أتاه ملكان أسودان أزرقان (يقال لأحدهما المنكر والآخر النكير فيقولان ما كنت تقول في هذا الرجل ؟ فيقول ما كان يقول هو عبد الله ورسوله أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا عبده ورسوله فيقولان قد كنا نعلم أنك تقول هذا ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعا في سبعين ثم ينور له فيه ثم يقال له نم فيقول ارجع إلى أهلي فأخبرهم ؟ فيقولان نم كنومة العروس الذي لا يوقظه إلا أحب أهله إليه حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك وإن كان منافقا قال سمعت الناس يقولون فقلت مثله لا أدري فيقولان قد كنا نعلم أنك تقول ذلك فيقال للأرض التئمي عليه فتلتئم عليه فتختلف فيها أضلاعه فلا يزال فيها معذبا حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك

4- Ebu Hureyre'nin (ra) anlattığına göre Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Ölü (ya da sizden biriniz) defnedildiği zaman ona siyah ve mavi gözlü -ki bunlardan birisine Münker diğerine Nekir denir- iki melek gelir ve derler ki: ‘Bu adam hakkında ne derdin?’ Bunun üzerine o kimse (ölmeden önce) söylediğini aynen söyler ve: ‘O, Allah’ın kulu ve Rasülüdür. Ben şahadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed Allah’ın kulu ve elçisidir’ der. Melekler: “Biz senin bunu söylediğini biliyorduk.” derler ve kabri yetmiş arşın kare genişletilerek içi nurla doldurulur ve ona “uyu” denir. O kimse: ‘Aileme döneyim ve onlara haber vereyim mi’ der. Bunun üzerine onlar: ‘Uyu! Düğün gecesinde güveyin uyuduğu gibi uyu! Çünkü onu uykusundan ancak ailesinden en çok sevdiği kimse uyandırır’ derler. O kişi, Allah onu o yatağından mahşere kaldırıncaya kadar (rahat rahat) uyur. Eğer o kimse münafik ise

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/352–353.

(soruya): “İnsanların (ona peygamber) dediklerini işittim ve ben de aynı şeyi söyledim, (doğru mudur) bilmiyorum” diye cevap verir. Melekler: ‘Biz senin bunu söylediğini biliyorduk’ derler. Ardından toprağa: ‘Çullan onun üzerine’ denilir. Toprak onun üzerine çullanır; (bu sıkma neticesinde) kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah onu yattığı yerden kaldıracaya (mahşer için diriltinceye) kadar kabrinde azab görmeye devam eder.”¹⁴³

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Tirmîzî’nin *Süneni*’nden alınmıştır. Hadisin Abdurrahman b. İshak dışındaki ravileri sikadır. O, İbn Hacer’e (852/1448) göre “sadûk” bir ravidir.¹⁴⁴ Ebû Hâtim er-Râzi (327/923), onun hadis rivayetinde güçlü olmadığını ve bazı rivayetlerinde tek kaldığını söylemiştir.¹⁴⁵ Tirmîzî bu rivayetin “hasen garib” bir rivayet olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁶ Elbâni ise bu rivayetin sahih bir rivayet olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷

Tirmizi’nin *Süneni*’ndeki metin **إذا قبر الميت** şeklinde başlarken;¹⁴⁸ İbn Mâce’nin *Süneni*’nde Ebu Hureyreden sahih bir isnatla zikredilen rivayetin metni ise, **إن الميت يصير إلى القبر** şeklinde başlamıştır. Burada melekler zikredilmemiş; kabre vardığında kişinin oturtulacağı; hangi din üzere olduğundan ve Hz. Muhammed (sav) hakkındaki inancından sorguya çekileceği; ameli iyi olanların bu soruları cevaplayacağı ve kendisine cennetteki yerinin bildirileceği haber verilmiştir. Kötü kimselerin ise soruları cevaplayamayacağı bunun akabinde de yerinin cehennem olduğunun haber verileceği zikredilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴³ Müslim, Cennet, 17; Tirmizî, Cenâiz, 71; İbn Mâce, Zühd, 32; Ahmed b. Hanbel, III/3–4.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*, I/336, Dâru Kütübî’l-İlmiyye, Thk: Mustafa Abdülkadir Atâ, 2. bs. Beyrut 1995.

¹⁴⁵ Ebu Hatim er-Râzî, Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs Ebû Muhammed, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V/212, Dâru İhyâi Tûrâti’l-Arabî, I-IX, 1. bs., Beyrut 1953.

¹⁴⁶ Tirmizî, Cenâiz, 70.

¹⁴⁷ Elbani, Muhammed Nasûriddîn, *Silsiletü Ehâdîsü’s-Sahîha veŞey’ün min Fıkhihê ve Fevâidihâ*, III/379, Mektebetü’l-Mearif, I-X, Riyad 1979.

¹⁴⁸ Tirmizî, Cenâiz, 71.

¹⁴⁹ İbn Mâce, Zühd, 32.

إن العبد إذا وضع في قبره Müslim'in *Sahihi*'ndeki metin Enes b. Malik tarikiyle şeklinde başlamıştır. Ayrıca burada sadece mü'minin durumunun anlatıldığı kısım yer almıştır.¹⁵⁰

Hız. Âişe'den (ra) rivayet edilen ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde yer alan hadisin kabir suali ile ilgili bölümünün lafızları Ebu Hureyre'den (ra) rivayet edilen bu son hadisle aynıdır. Ancak farklı olarak hadisin sonunda kötü kişinin azap olunacağı ifadesi vardır.¹⁵¹

Kabir sualiyle ilgili bir başka rivayet şu şekildedir:

حدثنا إبراهيم بن موسى الرازي ثنا هشام عن عبد الله بن بحير عن هانيء مولى عثمان عن عثمان بن عفان قال كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا فرغ من دفن الميت وقف عليه فقال استغفروا لأخيكم وسلوا له بالتثبيت فإنه الآن يسأل

5- Hız. Osman diyor ki. “Resulullah (sav) ölüyü defnetme işini bitirince kabrin yanında durup şöyle derdi: “*Kardeşiniz için istiğfar edin (Allah'tan affını isteyin) ve (imanda) sebat göstermesi için (Allah'a) niyazda bulunun. Çünkü şu anda o sorguya çekilmektedir.*”¹⁵²

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Ebu Davud'un *Süneni*'nde yer almaktadır. Hadisin ravileri sika olup metninde de problem yoktur.

Kabir sualine işaret eden rivayetlerden birisi de şu şekildedir:

حدثنا محمد بن إسحاق . حدثني يحيى بن معين . ثنا هشام بن يوسف عن عبد الله بن بحير عن هانيء مولى عثمان قال كان عثمان بن عفان إذا وقف على قبر يبكي . حتى يبيل لحيته فقيل له تذكر الجنة والنار ولا تبكي . وتبكي من هذا ؟ قال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن القبر أول منازل الآخرة . فإن نجا منه فما بعده أيسر منه . وإن لم ينج منه فما بعده أشد منه قال وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما رأيت قط إلا القبر أفضع منه

¹⁵⁰ Müslim, cennet, 17.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/139–140.

¹⁵² Ebu Davud, Cenâiz, 73.

6- Hz. Osman'ın kölesi Hâni şöyle demiştir: Hz. Osman bir kabirde durduğunda sakalı ıslanacak (ıslanınca) kadar ağlardı. Kendisine “Cennet ve cehennemden söz ettiğin zaman ağlamıyorsun. Bundan dolayı mı (kabirden söz ettiğin zaman mı) ağlıyorsun? denildiğinde O, Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu naklederdi: “ *Kabir ahiret konaklarının ilkidir. Orada kurtulana ondan sonrası daha kolaydır. Orada kurtulamayana (başaramayana) ise, ondan sonrası daha da zordur.*” Yine O, Allah Rasülü (sav) şöyle buyurdu dedi: “*Hangi manzara ile karşılaştımsa, kabri ondan daha korkunç buldum.*”¹⁵³

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Tirmîzî'nin *Süneni*'nden alınmıştır. Tirmîzî rivayetin senedi hakkında “Hasen Garib” hükmünü vermiştir.¹⁵⁴ Elbâni'ye göre ise “Hasen” bir hadistir.¹⁵⁵

Hadisin ravileri sikadır. Muttasıl bir senetle bizlere ulaşmış olan rivayetin “hasen” bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

Hadiste bahsedilen “kabirdeki başarı”dan maksat; kabir sualinin başarılı geçmesidir. Zira Hz. Peygamber (sav), cenaze namazlarında ölü için dua ederken, onun kabir azabı ve imtihanından koruması için Yüce Mevlaya **وقه فتنة القبر وعذاب النار** ... “...Allahım onu kabir fitnesinden (imtihanından) ve cehennem azabından koru”¹⁵⁶ şeklinde niyazda bulunurdu.

Kabir sualiyle ilgili olarak Berâ b. Âzib'in naklettiği, Ebu Davud'un *Süneni*'nde ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde yer alan oldukça uzun bir rivayet bulunmaktadır. Biz burada bu rivayetin sadece konumuzla ilgili olan kısmına yer vereceğiz.

¹⁵³ Tirmizî, Zühd, 5; İbn Mâce, Zühd, 32.

¹⁵⁴ Tirmizî, Zühd, 5.

¹⁵⁵ Elbânî, *Sahîhu ve Daîfü Câmîu's-Sağîr ve Ziyâdetihû*, I/257, Mektebetü'l-İslami, Beyrut 1986.

¹⁵⁶ Müslim, Cenâiz, 26; İbn Mâce, Cenâiz, 23; Ebu Davud, Cenâiz, 60; Nesâî, Cenâiz, 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/491; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekir el-Beyhakî, *Sünen*, Cenâiz, 92, Mektebetü Daru'l-Bâz, I-X, Tah. Muhammed Abdulkâdir Ata, Mekke 1994.

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو معاوية قال ثنا الأعمش عن منهل بن عمرو عن زاذان عن البراء بن عازب قال : خرجنا مع النبي صلى الله عليه وسلم في جنازة رجل من الأنصار فاتتهينا إلى القبر ولما يلحد فجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم وجلسنا حوله وكأن على رءوسنا الطير وفي يده عود ينكت في الأرض فرفع رأسه فقال استعينوا بالله من عذاب القبر مرتين أو ثلاثا ثم قال ان العبد المؤمن إذا كان في انقطاع من الدنيا وإقبال من الآخرة نزل إليه ملائكة من السماء بيض الوجوه ... فتعاد روحه في جسده فيأتيه ملكان فيجلسانه فيقولان له من ربك فيقول ربي الله فيقولان له ما دينك فيقول ديني الإسلام فيقولان له ما هذا الرجل الذي بعث فيكم فيقول هو رسول الله صلى الله عليه وسلم فيقولان له وما علمك فيقول قرأت كتاب الله فأمنت به وصدقت ... وان العبد الكافر إذا كان في انقطاع من الدنيا وإقبال من الآخرة نزل إليه من السماء ملائكة سود الوجوه ... فتعاد روحه في جسده ويأتيه ملكان فيجلسانه فيقولان له من ربك فيقول هاه هاه لا أدري فيقولان له ما دينك فيقول هاه هاه لا أدري فيقولان له ما هذا الرجل الذي بعث فيكم فيقول هاه هاه لا أدري ...

7. Bera b. Âzib (ra) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’le birlikte Ensar’dan birisinin cenazesine katılmıştık. Kabre vardık. Kabir kazılınca Hz. Peygamber (sav) oturdu. Bizler de -sanki başımızda kuş varmışçasına (sessizce)- O’nun etrafında oturduk. Resulullah’ın elinde bir değnek vardı. Onunla yeri eşeliyordu (deşiyordu). Başını semaya kaldırdı ve iki ya da üç kez “Kabir azabından Allah’a sığınım” buyurdu. Daha sonra şöyle buyurdu: “Mü’min kul Âhirete yönelip dünyayı geride bırakınca ona semadan beyaz yüzlü melekler gelir. ...

...Ruhu cesedine iade edilir. Ona iki tane melek gelir. Onu oturtarak “Rabbim kim? diye sorarlar. O “Rabbim Allah’tır” der. Ardından melekler “Dinin nedir” diye sorarlar. O “ Dinim İslam’dır” der. Melekler ardından ona “Size gönderilmiş olan şu adam (Muhammed) hakkında ne dersin” dediklerinde o: “O, Allah’ın rasülüdür” der. Melekler ardından ona “(Bu adam) hakkında ne biliyorsun? (ne dersin) ” diye sorarlar. O (mü’min): “Allah’ın kitabını okudum ve ona iman ettim ve tasdik ettim (doğruladım)” der. ...

...Kâfir kula gelince: O Âhirete yönelip dünyayı geride bırakınca ona semadan siyah yüzlü melekler gelir. ...

...Ruhu cesedine iade edilir. Ona iki tane melek gelir. Onu oturtarak “Rabbin kim? diye sorarlar. O, “ Vah bana! (Yazıklar olsun bana!) Bilmiyorum.” der. Ardından melekler “Dinin nedir” diye sorarlar. O, “ Vah bana! (Yazıklar olsun bana!) Bilmiyorum.” der. Ardından melekler ona “Size gönderilmiş olan şu adam (Muhammed) hakkında ne dersin” dediklerinde o: “Vah bana! (Yazıklar olsun bana!) Bilmiyorum.” der. ...¹⁵⁷

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nden alınmıştır. Hadisin ravileri sikadır.

Şuayb Arnavud, bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

Ebu Davud’un *Süneni*’ndeki metin ana hatlarıyla yukarıdaki metinle aynıdır. Ancak orada ravi, İbrahim Suresi’nin 14. ayetini okuyarak ayetteki “ahirette sabit söz üzere durma”nın, “kabirdeki suallere doğru cevap vermek” olduğunu vurgulamaktadır. Elbânî’ye göre ise bu rivayet “sahih” bir rivayettir.¹⁵⁹

Kabirde Hz. Peygamber (sav) hakkında soru sorulacağına da işaret eden ve Esmâ bt. Ebi Bekr’den gelen rivayetlerden birisi de şu şekildedir. Biz burada bu rivayetin sadece konumuzla ilgili olan kısmına yer vereceğiz. Şöyleki:

حدثنا إسماعيل قال حدثني مالك عن هشام بن عروة عن امرأته فاطمة عن جدتها أسماء بنت أبي بكر أنها قالت أتيت عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم حين خسفت الشمس فإذا الناس قيام يصلون وإذا هي قائمة تصلي فقلت ما للناس؟ فأشارت بيدها نحو السماء وقالت سبحان الله فقلت... آية؟ فأشارت أي نعم فلما انصرف رسول الله صلى الله عليه وسلم حمد الله وأثنى عليه ثم قال ولقد أوحى إلي أنكم تفتنون في القبور... يوتى أحدكم فيقال ما علمك بهذا الرجل؟ فأما المؤمن... فيقول هو محمد رسول الله جاءنا بالبينات والهدى فأجبنا وآمنا واتبعنا... وأما المنافق... فيقول لا أدري سمعت الناس يقولون شيئا فقلت

¹⁵⁷Ebu Davud, Sünnet, 27; Ahmed b. Hanbel, IV/287–288, 295–296.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, IV/287.

¹⁵⁹ Elbânî, *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, III/218, Mektebetü’l-Meârif, I-III, Riyat, trs.

8. Esmâ bt. Ebi Bekr şöyle demiştir: “Güneş tutulduğu zaman Hz. Pegamber’in (sav) eşi Hz. Âişe’nin yanına gitmişim. Bir de ne göreyim! (Bir de baktım ki) İnsanlar ve Hz. Âişe namaza durmuşlar. İnsanlara ne oluyor? (da namaz kılıyor). Hz. Âişe eliyle semayı gösterdi ve “Subhanallah” dedi. Bunun üzerine ben (güneş tutulması namaz kılmaya) bir işaret midir? Dedim. O da işaret etti. Yani evet dedi....

Hz. Peygamber (sav) namazı bitirince Allah’ı hamd edip O’na senâda bulundu. Sonra şöyle buyurdu: ... “*Muhakkak ki sizlerin kabirde Deccal imtihanına yakın bir imtihanla imtihan edileceğiniz bana vahyolundu...*

Sizden biriniz getirilir ve kendisine: “Bu adam (Muhammed) hakkında ne biliyorsun (bilgin nedir)?” denilir. Mü’mine gelince... O şöyle der: “O, Allahın Rasûlü Muhammed’dir. Bize hidayet ve apaçık deliller getirdi. Biz de kendisine cevap verdik; iman ettik ve tabi olduk...

Münafığa gelince... O: (“Bu adam (Muhammed) sana ne öğretti? sorusuna: “İnsanların (ona peygamber) dediklerini işittim ve ben de aynı şeyi söyledim, (doğru mudur) bilmiyorum” diye cevap verir.¹⁶⁰

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhârî’nin *Sahihi*’nden alınmıştır. Bu rivayet, Nesâî’nin *Süneni* dışındaki tüm kaynaklarda güneş tutulmasından bahseden rivayetin içerisinde yer almaktadır. Nesâî’nin *Süneni*’nde ise ravi Esmâ bt. Ebi Bekr, güneş tutulmasından bahsetmemiş; Hz. Peygamber’in (sav) kabir ahvaliyle ilgili yaptığı bir konuşmanın sonunda

ولقد أوحى إلي أنكم تفتنون في القبور قريبا من فتنة الدجال “*Muhakkak ki sizlerin kabirde Deccal imtihanına yakın bir imtihanla imtihan edileceğiniz bana vahyolundu...*” buyurduğunu anlatmıştır.

Hadisin konumuzla ilgili olan metni, Ahmed b. Hanbelin *Müsnedi* dışındaki kaynaklarda

ولقد أوحى إلي أنكم تفتنون في القبور قريبا من فتنة الدجال “*Muhakkak ki sizlerin*

¹⁶⁰ Buhârî, Kûsuf, 10; Müslim, Kûsuf, 3; Nesâî, Cenâiz, 103; Ahmed b. Hanbel, VI/354; Mâlik b. Enes, Kûsuf, 12.

kabirde Deccal imtihanına yakın bir imtihanla imtihan edileceğiniz bana vahyolundu...” şeklinde başlayıp yukarıdaki metindeki gibi devam etmiştir.

Ahmed b. Hanbelin *Müsnedi*'nde ise hadisin konumuzla ilgili olan metni

وقد أريتكم تفتنون في قبوركم يسأل أحدكم ما كنت تقول وما كنت تعبد “Bana sizlerin kabirlerinizde, “ (bu adam hakkında) ne diyordun? Neye ibadet ediyordun? şeklinde sorularak imtihan edildiğiniz gösterildi” şeklinde yer almıştır. Devamı ise lafız farklılıkları olsa da içerik olarak yukarıdaki gibidir.

Şuayb Arnavud, bu rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde yer alan metninin, Esmâ bt. Ebi Bekr-Muhammed b. Abbad b. Abdullah b. Zübeyr-Süreyc b. Numan... şeklindeki isnadının zayıf olduğunu söylerken ¹⁶¹; diğer kaynaklardaki yer alan metninin isnadının ise Buhari ve Müslimin şartlarına göre “sahih” olduğunu söylemiştir.¹⁶² Bu rivayet Elbânî'ye göre de “sahih” bir rivayettir.¹⁶³ Kanaatimizce de hadisin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili bir başka rivayet şu şekildedir:

أخبرنا عمر بن محمد الهمداني حدثنا بندار عن عبد الملك بن الصباح حدثنا شعبة عن سعد بن إبراهيم عن نافع عن صفية عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : للقبر ضغطة لو نجا منها أحد لنجا منها سعد بن معاذ

9. Hz. Âişe'nin (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak kabrin bir sıkması vardır ki, eğer ondan kurtulacak biri olsaydı Sa'd b. Muaz kurtulurdu.*”¹⁶⁴

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, VI/354.

¹⁶² İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temîmî, *Sahih*, 7/379. Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, thk., Şuayb Arnavud, 2. bs., Beyrut 1997.

¹⁶³ Elbânî, *Sahîhu ve Daifü Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetühû*, I/416, Mektebetü'l-İslami, Beyrut 1986.

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, VI/55, 98; Nesâî, *es-Sünenü'l Müctebâ*, IV/100; İbn Hibban, a.g.e, 7/379; Beyhaki, *Şuabü'l-İman*, 1/358, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut 1410/2000; Heysemî, Nurettin Ali b. Ebu Bekr, *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevâid*, III/107; Dâru'l-Fikr, I-X, Beyrut 1412/2002; el-Hâkîm, Muhammed b. Abdillâh Ebu Abdillâh en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III/ 228, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Tah. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut 1990.

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nden alınmıştır. Bu rivayet Hz. Âişe (ra) ve İbn Abbas (ra) tarikleriyle gelmiştir. Rivayet, Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde ve İbn Hibban'ın (354/965) *Sahihi*'nde yukarıdaki metniyle yer alırken; Beyhaki'nin (384/994) "*Şuabü'l-İman*" adlı eserinde "إن" lafzıyla başlamıştır. Heysemî'nin (807/1403) *Zevâidi*'nde ise İbn Abbas (ra) tarikiyle şu şekilde yer almıştır:

عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم يوم دفن سعد بن معاذ وهو قاعد على قبره قال لو نجا أحد من فتنة القبر أو مسألة القبر لنجا سعد بن معاذ ولقد ضم ضمة ثم أرخي عنه

İbn Abbas'tan (ra) rivayet edildiğine göre O şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Sa'd b. Muaz'ı defnettiği gün kabrin kenarında oturup şöyle buyurdu: "Eğer birisi kabir fitnesinden (azabından) ya da sorgusundan kurtulacak olsaydı Sa'd b. Muaz kurtulurdu. Onu bir sıkma ile sıktı sonra gevşetti."

Heysemî'ye göre Hadisin ravileri sikadır.¹⁶⁵ Şuayb Arnavud, senedin Müslim'in (261/874) şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶

İbn Ömer' den (ra) konuyla ilgili olarak rivayet edilen bir hadis-i şerif de şu şekildedir:

حدثنا إسماعيل قال حدثني مالك عن نافع عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن أحدكم إذا مات عرض عليه مقعده بالغداة والعشي إن كان من أهل الجنة فمن أهل الجنة وإن كان من أهل النار فمن أهل النار فيقال هذا مقعدك حتى يبعثك الله يوم القيامة

10. İbn Ömer' in (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz vefat ettiği zaman sabah akşam (ahiretteki) makamı kendisine gösterilir. Eğer cennetlik birisi ise cennet ehliendir. (Cennetteki makamı gösterilir.) Cehennemlik birisi ise cehennem ehliendir. (Cehennemdeki makamı gösterilir.)"

¹⁶⁵ Heysemî, a.g.e, III/107.

¹⁶⁶ İbn Hibban, a.g.e, 7/379.

*Kendisine: “Allah (cc) kıyamet günü sizi diriltene kadar burası sizin makamınızdır” denilir.*¹⁶⁷

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari'nin *Sahihi*'nden alınmıştır. Şuayb Arnavud bu rivayetin “Buhari ve Müslimin şartlarına göre sahih” olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸ Elbânî'ye göre de “sahih” bir hadistir.¹⁶⁹ Muttasıl bir senetle bizlere ulaşmış olan bu rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu rivayet İmam-ı Malik'in *Muvatta'*'nda Buhari'nin *Sahihi*'ndeki gibidir.¹⁷⁰

Bu rivayetin baş kısmı Müslim'in *Sahihi*'nde yukarıdaki metinle aynı iken, rivayetin son kısmı ise **يقال هذا مقعدك حتى يبعثك الله إليه يوم القيامة** şeklinde yer almıştır.¹⁷¹

Bu rivayetin baş kısmı Tirmîzî'nin *Süneni*'nde **إذا مات الميت عرض عليه مقعده** şeklinde başlamış olup devamı yukarıdaki metinle aynıdır. Sadece **يقال** yerine **ثم** ifadesi kullanılmıştır.¹⁷²

Aynı rivayet Nesâî'nin *Süneni*'nde ise **ألا إن أحدكم** şeklinde başlamış olup devamı yukarıdaki metinle aynıdır.¹⁷³

Aynı rivayet İbn Mâce'nin *Süneni*'nde **إذا مات أحدكم** şeklinde başlamış olup devamı yukarıdaki metinle aynıdır.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Buhâri, Cenâiz, 88; Müslim, Cennet, 17; Tirmîzî, Cenâiz, 71; Nesâî, Cenâiz, 116; İbn Mâce, Zühd, 32; Ahmed b. Hanbel, II/59; Mâlik b. Enes, Cenâiz, 16.

¹⁶⁸ İbn Hıbban, *a.g.e.*, VII/400.

¹⁶⁹ Elbânî, *Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetühû*, I/80.

¹⁷⁰ Mâlik b. Enes, Cenâiz, 16.

¹⁷¹ Müslim, Cennet, 17.

¹⁷² Tirmîzî, Cenâiz, 71.

¹⁷³ Nesâî, Cenâiz, 116.

¹⁷⁴ İbn Mâce, Zühd, 32.

Aynı rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde **ما منكم أحد إلا يعرض عليه مقعده** şeklinde başlamış olup orta kısmı yukarıdaki metinle aynıdır. Rivayetin sonu ise **يقال** **هذا مقعدك حتى تبعث إليه** şeklinde sona ermiştir.¹⁷⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki: *Kütüb-i Tis'a* içerisinde kabir sualinin olacağına, kabirde sorulacak sorulara, bu soruları soracak meleklerle ve kabir sualinin ne zaman olacağına dair on tane rivayet tespit ettik. Bu rivayetlerden sekiz tanesi “sahih”; iki tanesi ise “hasen” rivayetlerdir. Bu rivayetlerden Ehl-i Sünnetin çıkardığı sonuca göre kabir suali vuku bulacaktır. Mu'tezile ise buna muhalefet etmiştir.

Konuyla ilgili rivayetlerin bir kısmında sual meleklerinin ismi zikredilmezken; bir kısmında ise bu melekler “münker” ve “nekir” olarak isimlendirilmiştir. Yine bu rivayetlerden kabirde “Rabbin kim? Dinin ne? Bu adam (Hz. Muhammed (sav)) hakkında ne derdin? Amelin nedir? gibi soruların sorulacağı anlaşılmaktadır.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre kabir suali, bir defa ve definden sonra olacaktır. Hadislerde bu sualin ölü kabrine defnedilip de defnedenler oradan ayrılacakları sırada olacağı belirtilmiştir. Kabre defnedilmeyenler, denizde boğulanlar, yakılan, yanan, hayvanlar tarafından parçalanıp yenenler de, ruhlarını teslim ettikten sonra sorguya çekileceklerdir

Ayetler kabir sualinin gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber (sav) ise bu sualin olacağını açık bir şekilde anlatmıştır.

Kabir sualine işaret eden ayetler, “*Allah, iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret'te sabit sözle sabit kılar*” âyeti¹⁷⁶ ile “*(Cehennemde olan kâfirler) şöyle diyecekler: Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün; iki defa da dirilttin...*”¹⁷⁷ âyet-i kerimesidir. Bazı müfessirlere göre; buradaki birinci ölümle dünyadaki ölüm, ikincisiyle de kabirdeki sual için diriltildikten sonraki ölüm; iki diriltmeden birincisiyle kabirdeki

¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, II/59.

¹⁷⁶ İbrahim, 14/27.

¹⁷⁷ Mü'min, 40/11.

sual için diriltme, ikincisiyle de mahşerdeki diriltme kastedilmiştir.¹⁷⁸

Bu hususta pek çok hadis mevcuttur. Bu hadisler tek tek olmasa da, mana yönünden tevatür derecesine ulaşmışlardır.

Eğer kabirde sual olmasaydı, Hz. Peygamber (sav) cenaze namazını kıldığı mü'mini kabir imtihanından koruması için Allah'a dua etmez; kabirdeki sualden kurtuluşu bir nimet ve mükâfat olarak saymazdı.

Buraya kadar “kabir سوالinin varlığı”, “kabirde sual soracak melekler”, “sorulacak sorular” ve “kabir سوالinin zamanı” hakkındaki rivayetleri” tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Şimdi ise “kabir سوالinden muaf olanları anlatan” rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

II. Kabir سوالinden Muaf Olanları Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Ehl-i Sünnet âlimleri, –Allah'ın (cc) müstesna kıldıkları hariç- ölümünden sonra her insanın berzah âleminde sorguya çekileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu insan, ister mezara defnedilmiş, isterse defnedilmemiş olsun, ister normal yolla ölsün, isterse yakılmış, asılmış, boğulmuş ya da terkedilmiş olsun. Yahut mummyalanıp, ilaçlanıp insanların gözü önünde bulundursun. Her ölüye mutlaka sual vardır.¹⁷⁹

Hadis-i şeriflere göre “şehitler, murabıtlar (nöbet tutanlar), Cuma günü ya da gecesi ölenler, karın ağrısından ölenler” kabir سوالinden muaf olacaktır. Bu duruma işaret eden birçok rivayet mevcuttur. Şimdi bu rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışalım.

Şehitlerin kabir سوالinden muaf olacağını anlatan rivayet şu şekildedir:

أخبرنا إبراهيم بن الحسن قال حدثنا حجاج عن ليث بن سعد عن معاوية بن صالح أن
صفوان بن عمرو حدثه عن راشد بن سعد عن رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم : أن

¹⁷⁸ Yazır, Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI-515, Azim Dağıtım, I-X, İstanbul 1992.

¹⁷⁹ Toprak Süleyman, *a.g.e*, s.363.

رجلا قال يا رسول الله ما بال المؤمنين يفتنون في قبورهم إلا الشهيد قال كفى ببارقة السيوف
على رأسه فتنة

1. Ashâb-ı Kiramdan birisinin Hz. Peygamber'e (sav) şöyle dediği haber verilmektedir: “*Ey Allah'ın Resulü! Ne oluyor da şehitlerden başka müminlerin hepsi kabirlerinde sorguya çekiliyorlar? (Niçin şehitlere kabir suali yoktur?)* Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*Onların başı üstünde kılıçların parıltısı, (onlara) imtihan olarak yeter.*”¹⁸⁰

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Nesâî'nin (303/899) *Süneni*'nde yer almıştır. Elbânî'ye göre “sahih” bir rivayettir.¹⁸¹ Hadisin Muâviye b. Salih dışındaki ravileri sikadır. O ise, İbn Hacer (852/1448)¹⁸² ve Zehebî'ye (748/1347)¹⁸³ göre “sadûk”; İbn Hıbban (354/965)¹⁸⁴ ve Ebû Hâtim er-Râzî'ye (327/923)¹⁸⁵ göre ise “sika” bir ravidir. Seneddeki Haccac, Haccac b. Muhammed'dir. Etbau Tabiîn'in küçüklerinden olup sika bir ravidir. H. 206 yılında Bağdad'da vefat etmiştir.

Bu rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (sav) şehitlerin kabir sualinden muaf olduğunu gerekçesiyle birlikte açıklamıştır.

“Allah yolunda murabıt olanların” kabir sualinden muaf olduğunu anlatan rivayetler şu şekildedir:

حدثنا عبدالله بن عبدالرحمن بن بهرام الدارمي حدثنا أبو الوليد الطيالسي حدثنا ليث
يعني ابن سعد عن أيوب بن موسى عن مكحول عن شريحيل بن السمط عن سلمان قال سمعت

¹⁸⁰ Nesâî, Cenâiz, 112.

¹⁸¹ Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, II/68, Mektebetü'l-Meârif, I-III, 5. Baskı, Riyad, trs.

¹⁸² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/538.

¹⁸³ Zehebî, *El-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivayetün Fî Kütüb-i Sitte*, II/276, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, I-II, 1. bs., Cidde 1992.

¹⁸⁴ İbn Hıbban, *es-Sikât*, VII/470, Dâru'l-Fikr, I-X, Thk: Seyyid Şerefüddîn Ahmed, Beyrut 1975.

¹⁸⁵ Ebu Hatim er-Râzî, Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs Ebû Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/382, Dâru İhyâi Tûrâti'l-Arabî, I-IX, 1. bs., Beyrut 1953.

رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول رباط يوم وليلة خير من صيام شهر وقيامه وإن مات جرى عليه عمله الذي كان يعمله وأجره عليه رزقه وأمن الفتان

2. Selman-ı Fârisî (ra) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’i (sav) şöyle derken işittim”: “*Allah yolunda bir gün, bir gece nöbet tutmak, bir ay (nafile) oruç tutmak ve namaz kılmaktan daha hayırlıdır. Eğer bu esnada (nöbet tutan o kimse) ölürse, dünyada iken yaptığı ameli (yazılmaya) devam eder ve (şehitlerin cennette rızıklandırıldığı gibi) rızıklandırılır ve fettandan (kabirde sorguya çeken iki meleğin sorgulamasından) emin olur.*”¹⁸⁶

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet *Kütüb-i Tis’a* içerisinde bu şekliyle Müslim’in (261/874) *Sahihi*’nde yer almıştır. Hadisin senedindeki Selman, Selmanı Fârisî’dir. Hadisin senedindeki Mekhûl, Mekhûl eş-Şâmî’dir. Tâbiîn’in küçüklerindedir. Sika bir ravidir.¹⁸⁷ Rivayetin diğer ravileri de sikadır.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا أحمد بن محمد أخبرنا عبد الله بن المبارك أخبرنا حيوة بن شريح قال : أخبرني أبو هانئ الخولاني أن عمرو بن مالك الجنبى أخبره أنه سمع فضالة بن عبيد يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال كل ميت يختم على عمله إلا الذي مات مرابطاً في سبيل الله فإنه ينمى له عمله إلى يوم القيامة ويأمن من فتنة القبر

3. Fedâle bt. Ubeyd’den rivayet edilen bir hadis-i şerife göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Allah yolunda murabit olarak ölenlerin (nöbet tutarken ölenlerin) dışında her ölünün ameli sona erdirilir. (Ameline mühür vurulur.) Ancak onun ameli (ona faydalı olmaya) kıyamete kadar devam eder ve o kimse kabir imtihanından-fitnessinden emin olur.*”¹⁸⁸

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Tirmîzî’nin Süneni’nden alınmıştır.

¹⁸⁶ Müslim, İmâre, 50.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, I/545.

¹⁸⁸ Tirmîzî, *Fezâilü’l-Cihâd*, 2; Ebu Davud, Cihad, 16.

Tirmîzî bu rivayet için “hasen sahih” ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁹ Elbânî de bu rivayetin “sahih” olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰ Muttasıl bir senetle bizlere ulaşmış olan hadisin ravileri sikadır.

Bu rivayet, Ebu Davud’un *Süneni*’nde yine aynı ravi tarikiyle şu şekilde yer almıştır.

كل الميت يختم على عمله إلا المرابط فإنه ينمو له عمله إلى يوم القيامة ويؤمن من فتان

القبر

“ Allah yolunda murabıt olanların (nöbet tutanların) dışında her ölünün ameli sona erdirilir. (Ameline mühür vurulur.) Ancak onun ameli kıyamete kadar (ona faydalı olmaya) devam eder ve o kimse kabir imtihanından-fitnesinden emin olur.”¹⁹¹

Konuyla ilgili benzer bir rivayet de şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا موسى بن داود قال ثنا بن لهيعة عن موسى بن وردان عن

أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من مات مرابطا وقى فتنة القبر

4. Ebû Hureyre’nin (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Murabıt olarak ölen, kabir fitnesinden korunmuştur. ...*”¹⁹²

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet *Kütüb-i Tis’a* içerisinde bu şekliyle Ahmed b. Hanbel’in (241/855) *Müsnedi*’nde yer almaktadır. Şuayb Arnavud, bu hadisin şahitleri ve diğer tarikleriyle birlikte sahih olduğunu ancak bu senedin İbn Lehîa’dan dolayı zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁹³

Rivayetin senedindeki Musa b. Verdân, İbn Hacer (852/1448)¹⁹⁴ ve Zehebî’ye

¹⁸⁹ Tirmîzî, *Fezâilü’l-Cihâd*, 2.

¹⁹⁰ Elbânî, *Sahihu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, II/31.

¹⁹¹ Ebu Davud, *Cihad*, 16.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/404.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/404.

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, I/554.

(748/1347)¹⁹⁵ göre “sadûk” bir ravidir. Rivayetteki İbn Lehîa, Abdullah b. Lehîa b. Ukbe el-Hadramî’dir. Etbau Tâbiîn’in büyükerindedir. H. 174’te vevat etmiştir. İbn Hacer’e göre¹⁹⁶ “sadûk”; Zehebî’ye göre ise¹⁹⁷ “zayıf” bir ravidir. Senedeki Abdullah b. Davud, İbn Hacer’e göre¹⁹⁸; “sadûk”; Zehebî’ye göre ise¹⁹⁹ “sika” bir ravidir.

Cuma günü ve gecesinde ölenlerin kabir sualinden muaf olduğunu anlatan rivayet ise şu şekildedir:

حدثنا محمد بن بشار حدثنا عبد الرحمن بن مهدي و أبو عامر العقدي قال حدثنا هشام بن سعد عن سعيد بن أبي هلال عن ربيعة بن سيف عن عبد الله بن عمرو قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما من مسلم يموت يوم الجمعة أو ليلة الجمعة إلا وقاه الله فتنة القبر

5. Abdullah b. Amr’ın (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah (cc), Cuma günü ya da gecesinde ölen müslümanı mutlaka kabir imtihanından koruyacaktır.”²⁰⁰

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Tirmîzî’nin *Süneni*’nden alınmıştır. Tirmîzî, bu hadisin “garip” bir hadis olduğunu ve senedin Rabîa b. Seyf’den dolayı muttasıl olmadığını; zira onun bu hadisi Ebu Abdurrahman el-Hıblî’yi atlayarak doğrudan Abdullah b. Amr’dan rivayet ettiğini; O’nun bu rivayeti Abdullah b. Amr’dan bizzat işittiğini bilmediğini söylemiştir.²⁰¹ Elbânî bu rivayeti “hasen liğayrihî” olduğunu söylemiştir.²⁰²

Seneddeki Abdullah b. Amr, Abdullah b. Amr el-As’tır. Rabîa b. Seyf, İbn Hacer’e (852/1448) göre²⁰³ “sadûk”; İbn Hibban (354/965)²⁰⁴ göre “sika” bir ravidir.

¹⁹⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, II/309.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/319.

¹⁹⁷ Zehebî, *a.g.e.*, I/590.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/550.

¹⁹⁹ Zehebî, *a.g.e.*, II/303.

²⁰⁰ Tirmîzî, *Cenâiz*, 73; Ahmed b. Hanbel, II/169.

²⁰¹ Tirmîzî, *Cenâiz*, 73.

²⁰² Elbânî, *Sahihu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, III/220.

²⁰³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, I/207.

Yine İbn Hacer'e göre seneddeki Saîd b. Ebî Hilal,²⁰⁵ ve Hişam b. Sa'd²⁰⁶ "sadûk" bir ravidir. Seneddeki diğer raviler sikadır.

Söz konusu rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde de aynı şekilde yer almıştır. Şuayb Arnavud, Bu rivayetin senedinin zayıf olduğunu, Elbânî'nin bu rivayet hakkında "hasen" ya da "sahih" hükmünü verirken hata ettiğini söylemiştir.²⁰⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki: *Kütüb-i Tis'a* içerisinde kabir sualinden muaf olacaklara işaret eden beş tane rivayet tespit edebildik. Bunlardan bir tanesi, şehitler; üç tanesi "Allah yolunda murabıt olanlar (Allah yolunda nöbet tutanlar); bir tanesi de "Cuma günü ve gecesi ölenler" hakkındadır. Rivayetlerden iki tanesinin "sahih", bir tanesinin "hasen", iki tanesinin ise "zayıf" olduğu anlaşılmaktadır.

Bizler ikinci bölümün bu kısmında, kabir sualiyle ilgili *Kütüb-ü Tisa*'da yer alan rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Şimdi kabir azabıyla ilgili *Kütüb-ü Tisa*'da yer alan rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

B. KABİR AZABIYLA İLGİLİ RİVAYETLER

Kur'ân-ı Kerim'de bazı ayetler kabir azabına açıkça delalet etmekte; bazıları da işaret etmektedir. Biz birinci bölümün ilgili kısmında konuyla ilgili ayetlerin tefsirine yer vermiştik. Burada konuyla ilgili rivayetleri *Kütüb-i Tis'a* özelinde tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

Kabir azabına işaret eden birçok rivayet vardır. Bu rivayetler, teker teker âhad olsalar da manen mütevâtir derecesinde kabul edilmektedir. Şimdi bu rivayetleri *Kütüb-i Tis'a* özelinde tespit edip değerlendirmeye çalışalım.

²⁰⁴ İbn Hibban, *Sikât*, VI/301.

²⁰⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/242.

²⁰⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/572.

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, II/169.

I. Kabir Azabının Var Olduğunu Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç Ve Değerlendirilmesi

حدثنا محمد بن المنثري وابن بشار قالوا حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن قتادة عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لولا أن لا تدافنوا لدعوت الله أن يسمعكم من عذاب القبر

1- Enes b. Malik'in (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından (bir kısmını) sizlere işittirmesi için muhakkak Allah'a dua ederdim.”*²⁰⁸

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Müslim'in *Sahihi*'nden alınmıştır.

Bu rivayet Nesâî'nin *Süneni*'nde şu şekilde yer almıştır:

عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم : سمع صوتا من قبر فقال متى مات هذا قالوا مات في الجاهلية فسر بذلك وقال لولا أن لا تدافنوا لدعوت الله أن يسمعكم عذاب القبر

Enes b. Malik'in (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav), kabrin birinden bir ses işitti ve “Bu (kabirde yatan) ne zaman öldü? diye sordu. Oradakiler:”Cahiliye döneminde ölmüş dediklerinde Hz. Peygamber (sav): *“Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından (bir kısmını) sizlere işittirmesi için muhakkak Allah'a dua ederdim.”*²⁰⁹

Bu rivayet Elbânî'ye göre “sahih” bir rivayettir.²¹⁰

Söz konusu rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsneidi*'nde şu şekilde yer almıştır:

عن أنس : أن النبي صلى الله عليه وسلم مر بنخل لبني النجار فسمع صوتا فقال ما هذا قالوا قبر رجل دفن في الجاهلية فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لولا أن لا تدافنوا لدعوت الله عز وجل أن يسمعكم عذاب القبر

²⁰⁸ Müslim, Cennet, 17; Nesâî, Cenâiz, 114; Ahmed b. Hanbel, III/103, 104, 111, 175, 201.

²⁰⁹ Nesâî, Cenâiz, 114.

²¹⁰ Elbânî, *Sahihi't-Terğîb ve't-Terhîb*, III/216.

Enes b. Malik'in (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav), Neccar oğullarına ait bir hurma bahçesinden geçerken bir ses işitti. Bunun üzerine "Bu da nedir? (Bu ses de nereden çıktı?)" dedi. Oradakiler:"Cahiliye döneminde defnedilmiş bir adamın kabri" (Yani ses oradan geliyor.) dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından (bir kısmını) sizlere işittirmesi için muhakkak Allah'a dua ederdim."²¹¹

Bu rivayet hakkında Şuayb Arnavud, "Buhari ve Müslimin şartlarına göre sahihtir" ifadesini kullanmıştır.²¹²

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşılmış olan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Kabir azabının varlığına işaret eden rivayetlerden birisi de, Hz. Peygamber'in kabir azabından Allah'a sığındığını ve ümmetine de bunu tavsiye ettiğini anlatan şu rivayettir. Oldukça uzun olan bu rivayetin biz burada sadece kabir azabıyla ilgili olan kısmına yer vereceğiz. Şöyle ki:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عبد الوهاب ثنا سعيد بن أبي عروبة عن قتادة عن أنس بن مالك : أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل دخلا لبني النجار فسمع صوتا ففرع فقال من أصحاب هذه القبور قالوا يا نبي الله ناس ماتوا في الجاهلية قال تعوذوا بالله من عذاب القبر وعذاب النار وفتنة الدجال قالوا وما ذاك يا رسول الله قال إن هذه الأمة تبئلي في قبورها

2. Enes b. Malik'in (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav), Neccar oğullarına ait bir hurma bahçesine girdi. Bir ses işitti. Ürpererek (korkarak): "Bu kabirlerin sahipleri kimlerdir?" diye sordu. (Oradakiler): "Ey Allah'ın Rasülü! (Bu kabirlerin sahipleri) Cahiliye döneminde ölmüş insanlardır." dediklerin de Hz. Peygamber (sav): "Deccalın şerrinden, cehennem azabından ve kabir azabından Allah'a sığınınız." buyurdu. (Oradakiler): "Bu da nedir? (ne demektir? Ey Allah'ın Rasülü! dediklerinde O: "Muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihan edilmektedir..." buyurdu.²¹³

²¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/103, 104, 111, 175, 201.

²¹² Ahmed b. Hanbel, III/103, 104, 111, 175, 201.

²¹³ Müslim, *Cennet*, 17; Ahmed b. Hanbel, VI/287.

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet, Kütüb-i Tis'a içerisinde Müslim'in (261/874) Sahihi ve Ahmed b. Hanbel'in (241/855) Müsnedi'nde yer almıştır. Her iki kaynaktaki metin -bazı lafız farklılıkları olsa da- içerik olarak aynıdır. Yukarıdaki metin Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi'nden alınmıştır. Biz bu uzun rivayetin sadece kabir azabıyla ilgili bölümüne burada yer verdik. Hadisin devamında mü'min ve kâfir kabre konduğu zaman ona sorulacak sorularla bu sorulara onun vereceği cevaplar ve orada karşılaşıacağı durumlar anlatılmıştır.

Şuayb Arnavut bu rivayetin "sahih"; ravilerin ise "sika" olduğunu söylemiştir.²¹⁴

Muttasıl bir senetle bizlere ulaştığı olan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Kabir azabının varlığına işaret eden rivayetlerden birisi de, kabir sualinden de bahseden ve sayfa 45'te 7. hadis olarak yer verdiğimiz rivayettir. Biz burada tekrardan kaçınmak için bu rivayete tekrar yer vermiyoruz. Söz konusu rivayet için sayfa 45'e bakılabilir.

Konumuza ışık tutan rivayetlerden birisi de şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو معاوية قال ثنا الأعمش عن أبي سفيان عن جابر عن أم مبشر قالت : دخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا في حائط من حوائط بني النجار فيه قبور منهم قد ماتوا في الجاهلية فسمعهم وهم يعذبون فخرج وهو يقول استعينوا بالله من عذاب القبر قالت قلت يا رسول الله وانهم ليعذبون في قبورهم قال نعم عذابا تسمعه البهائم

3. Ümmü Mübeşşir (ra) şöyle demiştir: Ben, içinde cahiliye döneminde ölmüş olanların mezarlarının bulunduğu Neccar oğullarının bahçelerinden birindeyken (o bahçelerin duvarlarından birindeyken) Hz. Peygamber (sav) yanıma teşrif etti. Kabirdekilerin azap edildiğini duydu. (Oradan) "kabir azabından Allah'a sığınım" diyerek çıktı. Dedimki: Ya rasülallah! "Onlar kabirlerinde azap mı olunuyorlar? (O da:

²¹⁴ Ahmed b. Hanbel, III/233.

“Evet onlar kabirlerinde öyle bir azapla azap olunuyorlar ki, (onların azap sesini) hayvanlar işitir.”²¹⁵

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde bu şekliyle Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsnedi*'nde yer almıştır. Kütüb-i Tis'a dışında ise, İbn Hibban'ın (354/965) *Sahihi* ile Taberânî'nin (369/971) *Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserinde yer almıştır. Şuayb Arnavut, bu rivayetin “sahih”, ravilerin de “sika” olduğunu bildirmiştir.²¹⁶

Kabir azabından Allah'a sığınmayı anlatan birçok rivayet vardır. Bu rivayetler genelde oldukça uzundur. Biz burada bu rivayetlerin konumuzla ilgili olan kısmına yer vereceğiz. Şöyle ki:

وحدثني هارون بن سعيد الأيلي أخبرنا ابن وهب أخبرني معاوية بن صالح عن حبيب بن عبيد عن جبير بن نفير سمعه يقول سمعت عوف بن مالك يقول: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على جنازة فحفظت من دعائه وهو يقول اللهم اغفر له وارحمه وعافه واعف عنه وأكرم نزله ووسع مدخله واغسله بالماء والثلج والبرد ونقه من الخطايا كما نقيت الثوب الأبيض من الدنس.... وأدخله الجنة وأعذه من عذاب القبر (أو من عذاب النار

4. Cübeyr b. Nüfeyr'in anlattığına göre Avf b. Mâlik, Hz. Peygamber'in (sav) bir cenazede (yaptığı) duasını ezberlediğini ve O'nun şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Allahım! Onu bağışla! Ona merhamet et! Ona afiyet ver! Onu affet! Onun evini (kabirini) güzel yap ve genişlet! Onu yağmur, kar ve dolu ile yıka! Kirlerden beyaz elbiseyi temizlediğin gibi onu da hatalarından temizle! ...Onu cennete girdir! Onu kabir azabından (ya da cehennem azabından) koru!”²¹⁷

²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, VI/362; İbn Hibban, *a.g.e.*, Cenâiz, 2; Taberânî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed et-Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebir*, 25/103, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-XXV, Beyrut 1986.

²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, VI/362; İbn Hibban, *a.g.e.*, Cenâiz, 2.

²¹⁷ Müslim, Cenâiz, 26; Nesâî, Cenâiz, 77.

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Müslim'in *Sahihi*'nden alınmıştır. Nesâî'nin *Süneni*'ndeki metinde **ونجه من النار** ilavesi de vardır. Elbânî'ye göre sahih bir rivayettir.²¹⁸

Hadisin Muaviye b. Salih dışındaki ravileri sikadır. O ise İbn Hacer (852/1448)²¹⁹ ve Zehebî'ye (748/1347)²²⁰ göre "sadûk" bir ravidir. Seneddeki İbn Vehb, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kuraşî'dir. Etbau Tabiîn'in küçüklerinden olup h. 197 yılında vefat eden sika bir ravidir.²²¹ Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin "sahih" olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sav) kabir azabından Allah'a sığınmayı tavsiye ettiği rivayetlerden birisi de şu şekildedir:

حدثني زهير بن حرب حدثنا الوليد بن مسلم حدثني الأوزاعي حدثنا حسان بن عطية
حدثني محمد بن أبي عائشة أنه سمع أبا هريرة يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

إذا فرغ أحدكم من التشهد الآخر فليتعوذ بالله من أربع من عذاب جهنم ومن عذاب القبر
ومن فتنة المحيا والممات ومن شر المسيح الدجال

5. Ebu Hureyre'nin (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz namazı bitirdiği zaman şu dört şeyden Allah'a sığınsın: Cehennem azabından, kabir azabından, ölü ve dirilerin şerrinden ve Mesih Deccal'ın şerrinden."²²²

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Müslim'in *Sahihi*'nden alınmıştır. Söz konusu rivayetin metni, Müslim'in *Sahihi*'nde, Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünenleri* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde **إذا فرغ أحدكم من التشهد الآخر** şeklinde

²¹⁸ Elbânî, *Telhîsü Ahkâmü'l-Cenâiz*, 1/55, 3.Baskı, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1410/1989.

²¹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/538.

²²⁰ Zehebî, *Kâşif*, II/276.

²²¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/328.

²²² Müslim, *Cenâiz*, 26; Ebû Dâvud, *Salât*, 184; Nesâî, *Salât*, 64; İbn Mâce, *İkâme*, 26; Ahmed b. Hanbel, *II/237*; Mâlik b. Enes, *I/232*; Dârimî, *Salât*, 86.

başlarken; Nesâî'nin *Süneni*'nde ve İmam-ı Malik'in (179/795) Muvattaî'nda **إذا تشهد أحدكم** şeklinde başlamıştır. Rivayetin devamı ise verdiğimiz tüm kaynaklarda aynıdır.

Şuayb Arnavut, bu rivayetin Müslim'in (261/874) şartlarına göre sahih olduğunu bildirmiştir.²²³ Elbani de bu hadisin "sahih" olduğunu söylemiştir.²²⁴

Raviler sikadır. Seneddeki el-Evzaî, Abdurrahman b. Amr el- el-Evzaî'dir. Etbau Tabî'nin büyüklerinden olan, h. 157'de vefat eden sika bir ravidir. Rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Konumuza ışık tutan rivayetlerden birisi de şu şekildedir:

حدثنا عبدان أخبرني أبي عن شعبة سمعت الأشعث عن أبيه عن مسروق عن عائشة رضي الله عنها أن يهودية دخلت عليها فذكرت عذاب القبر فقالت لها أعاذك الله من عذاب القبر فسألت عائشة رضي الله عنها عن عذاب القبر فقال نعم عذاب القبر حق قالت عائشة رضي الله عنها فما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد صلى صلاة إلا تعوذ من عذاب القبر

6. Hz. Âişe'ye (ra) birgün Yahudi bir kadın gelir ve ona kabir azabını zikrederek: "Allah seni kabir azabından korusun" der. Bunun üzerine Hz. Âişe (ra), kabir azabı hakkında Hz. Peygamber'e (sav) soru sorar. Hz. Peygamber'de (sav): "Evet kabir azabı vardır." buyurur. Hz. Âişe (ra), bundan sonra Rasûlüllah'ın (sav) namaz kılip da sonunda kabir azabından Allah'a sığınmadığını hiç görmedim." der.²²⁵

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhârî'nin *Sahihi*'nden alınmıştır. Söz konusu rivayetin metni, Buhârî'nin *Sahihi* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde aynıdır. Nesâî'nin *Süneni* 'nde ise rivayetin başında Yahudi kadından bahsedilmez. Hz. Âişe'nin (ra), kabir azabı hakkında Hz. Peygamber'e (sav) soru sorduğunu ifade eden **سألت رسول** **الله صلى الله عليه وسلم عن عذاب القبر** lafızlarla başlar. Metnin bundan sonraki kısmı verdiğimiz kaynaklarda aynıdır.

²²³ Ahmed b. Hanbel, II/237.

²²⁴ Elbânî, *el-Câmiu 's-Sağîr ve Ziyâdetihü*, I/71.

²²⁵ Buhari, Cenâiz, 85; Nesâî, Salât, 64; Ahmed b. Hanbel,, VI/174.

Yine Nesâî'nin *Süneni*'nde yer alan başka bir rivayete göre Yahudi kadın Hz. Âişe'den bir şeyler ister. O da verince böyle dua eder.²²⁶

Şuayb Arnavut²²⁷ ve Elbani²²⁸ bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmiştir.

Muttasıl bir senetle bizlere uyaşan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı mahiyetteki bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا زهير بن حرب وإسحاق بن إبراهيم كلاهما عن جرير قال زهير حدثنا جرير عن منصور عن أبي وائل عن مسروق عن عائشة قالت دخلت على عجوزان من عجز يهود المدينة فقالتا إن أهل القبور يعذبون في قبورهم قالت فكذبتهما ولم أنعم أن أصدقهما فخرجتا ودخل علي رسول الله صلى اله عليه وسلم فقلت له يا رسول الله إن عجوزين من عجز يهود المدينة دخلتا على فزعمتا أن أهل القبور يعذبون في قبورهم فقال صدقتا إنهم يعذبون عذابا تسمعه البهائم قالت فما رأيته بعد في صلاة إلا يتعوذ من عذاب القبر

7. Hz. Âişe (ra) şöyle anlatmaktadır: Medine Yahudilerinden iki ihtiyar kadın yanıma geldiler ve bana: “Muhakkak ki kabir ehli, kabirlerinde azap olunurlar.” dediler. Onları yalanladım. Onları tasdik etmek (Yahudilerin yalancılığından dolayı) bana hoş gelmedi. Onlar çıkınca yanıma Rasulallah (sav) geldi. O’na dedim ki: “*Ya Rasulallah (sav), Medine Yahudilerinden iki ihtiyar kadın, bana geldiler. Kabirdekilerin kabirlerinde azap olunduklarını iddia ettiler.*” Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): “*Doğru söylemişler. Onlar öyle bir azapla azaplanırlar ki, (bütün) hayvanlar (bunu) duyar.*” Hz. Âişe (ra), bundan sonra Rasülüllah’ın (sav) namaz kılıp da sonunda kabir azabından Allah’a sığınmadığını hiç görmedim.” der.²²⁹

Açıklama ve Tahriç Yukarıdaki metin Müslim’in *Sahihi*’nden alınmıştır. Söz konusu rivayetin metni, Müslim’in *Sahihi* ile Nesâî’nin *Süneni*’nde yukarıdaki gibidir.

²²⁶ Nesâî, Cenâiz, 115.

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, VI/174.

²²⁸ Elbânî, *Silsiletü’s-Sahîha*, III/365.

²²⁹ Buhârî, Daavât, 35; Müslim, Mesâcid, 24; Nesâî, Cenâiz, 115.

Buhârî'nin *Sahihi*'nde ise metin biraz daha kısa olup bazı lafız farklılıklarıyla şu şekildedir:

عن عائشة قالت دخلت علي عجوزان من عجز يهود المدينة فقالتا لي إن أهل القبور يعذبون في قبورهم فكذبتهما ولم أنعم أن أصدقهما فخرجتا ودخل علي النبي صلى الله عليه وسلم فقلت له يا رسول الله إن عجوزين وذكرت له فقال لي صدقتا إنهم يعذبون عذابا تسمعه البهائم كلها. فما رأيت بعد في صلاة إلا تعوذ من عذاب القبر

Metindeki “Onları tasdik etmem (Yahudilerin yalancılığından dolayı) bana hoş gelmedi.” ifadesiyle açıklanabilir.

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin “sahih” olduğu âşikardır.

İçerisinde kabir azabından Allah’a sığınmanın da yer aldığı uzunca bir rivayet daha vardır. Biz burada sadece rivayetin konumuzla ilgili olan kısmına yer vereceğiz. Şöyle ki:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب (واللفظ لأبي بكر) قالا حدثنا وكيع عن مسعر عن علقمة بن مرثد عن المغيرة بن عبد الله اليشكري عن المعرور بن سويد عن عبد الله قال قالت أم حبيبة زوج النبي صلى الله عليه وسلم اللهم أمتعني بزوجي رسول الله صلى الله عليه وسلم وبأبي أبي سفيان وبأخي معاوية قال فقال النبي صلى الله عليه وسلم...

ولو كنت سألت الله أن يعيذك من عذاب في النار أو عذاب في القبر كان خيرا وأفضل...

8. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Habibe (ra) “Allahım, bana de eşim Muhammed, babam Ebu Süfyan ve kardeşim Muaviye ile fayda ver” diye dua ediyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyuruyor: ... “...Eğer Allah'tan seni Cehennem azabından ve kabir azabından korumasını istesen daha efdal ve daha hayırlı olurdu.”²³⁰

²³⁰ Müslim, Kader, 7.

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Müslim'in *Sahihi*'nde yer almıştır. Hadisin ravileri sikadır. Seneddeki, Mes'ar, Mes'ar b. Kidâm b. Zahîr b. Ubeyd b. Haris'tir. Etbau Tabiûn'un büyüklerinden olup sika bir ravidir.²³¹ Seneddeki Vekı', Vekı' b. Cerrah'tır. Sika bir ravidir.²³² Seneddeki Ebu Kureyb, Muhammed b. Allâ b. Kureyb el-Hemadânî'dir. Sika bir ravidir. H. 247 yılında vefat etmiştir.²³³

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

İçerisinde kabir sualinden de bahseden ve sayfa 39'da 2. hadis olarak yer verdiğimiz bir rivayet de kabir azabından bahsetmektedir. Biz tekrardan kaçınmak için bu rivayete burada yer vermiyoruz. Ayrıntılı bilgi için için sayfa 39'daki 2. rivayete bakılabilir.

Kâfir ve münafıkların kabirlerinde azap gördüklerine delil olan rivayetlerden birisi de şu şekildedir:

حدثنا محمد بن المثنى حدثنا يحيى حدثنا شعبة قال حدثني عون بن أبي جحيفة عن أبيه
عن البراء بن عازب عن أبي أيوب رضي الله عنهم قال خرج النبي صلى الله عليه وسلم وقد
وجبت الشمس فسمع صوتا فقال (يهود تعذب في قبورها

9. Ebu Eyyüb el-Ensârî (ra) şöyle demiştir: Birgün güneş battıktan sonra Rasûlullah dışarı çıktı ve bir ses işitti. Bunun üzerine: “*Yahudiler kabirlerinde azap olunuyorlar*” buyurdu.²³⁴

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari'nin *Sahihi*'nden alınmıştır. Müslim'in *Sahihi*'ndeki metin *خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم بعدما غربت الشمس* şeklinde başlamıştır. Metnin devamı ise Buhari'nin *Sahihi*'ndeki metinle aynıdır. Rivayetin ravileri hakkında herhangi bir eleştiriye raslanılmamıştır. Hadisin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

²³¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/528.

²³² İbn Hacer, *a.g.e.*, I/581.

²³³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/500.

²³⁴ Buhari, *Cenâiz*, 86; Müslim, *Kitâbu'l-cennet*, 17.

Kabir azabıyla ilgili rivayetlerden birisi de şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا سريج ثنا فليح عن هلال بن علي عن أنس بن مالك قال:
بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم وبلال يمشيان بالبقيع فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم
يا بلال هل تسمع ما أسمع قال لا والله يا رسول الله ما أسمع قال ألا تسمع أهل هذه القبور
يعذبون يعني قبور الجاهلية

10. Enes b. Malik (ra)şöyle demiştir: “*Birgün Hz. Peygamber (sav) Bilal’le birlikte Bâki mezarlığında yürürlerken Rasûlullah Bilal’e: “Ey Bilal benim duyduğumu duymuyor musun? diye sordu. Bilal: “Hayır duymuyorum Vallahi Ey Allah’ın Rasülü!” deyince Rasûlullah: “Duymuyor musun? Şu kabirlerin sahipleri (kabrin içindekiler) - yani Cahiliyyede ölmüş kişiler - azap olunuyorlar.*”²³⁵

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet *Kütüb-i Tis’a* içerisinde Ahmed b. Hanbel’in (241/855) *Müsnedi*’nde yer almıştır. Şuayb Arnavud bu rivayetin “sahih”, Füleyh’in (İbn Süleyman) dışındaki ravilerin ise sika olduğunu söylemiştir.²³⁶ Seneddeki Füleyh, Füleyh b. Süleyman bi Ebi’l-Muğire b.Huneyn’dır. İbn Hacer’e (852/1448) göre “saduk” bir ravidir.²³⁷ İbn Hibban’a (354(965) göre sika bir ravidir.²³⁸ Seneddeki Süreyc, Süreyc b. Numan b. Mervan el-Cevheri’dir. Onuncu tabakadan sika bir ravidir.²³⁹

Söz konusu rivayetin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

Konuya ışık tutan başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا عبد الله بن يوسف أخبرنا مالك عن عبد الله بن أبي بكر عن أبيه عن عمرة بنت
عبد الرحمن أنها أخبرته أنها سمعت عائشة رضي الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت

²³⁵ Ahmed b. Hanbel, III/259.

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, III/259.

²³⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzib*, I/448.

²³⁸ İbn Hibbn, *Sikât*, VII/324.

²³⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/229.

إنما مر رسول الله صلى الله عليه وسلم على يهودية يبكي عليها أهلها فقال إنهم يبكون عليها
وإنها لتعذب في قبرها

11. Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: “Birgün bir Yahudi kadın ölmüş; Hz. Peygamber (sav) onun ailesinin ona ağladıklarını görünce: “Onlar ona ağlıyorlar, hâlbuki o kabrinde azap görüyor” buyurmuştur.²⁴⁰

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari’in *Sahihi*’nden alınmıştır. Bu rivayet, Müslim’in *Sahihi* ile Tirmîzî’nin *Süneni*’nde şu şekilde yer almıştır.

أن عبدالله بن عمر يقول إن الميت ليعذب ببكاء الحي فقالت عائشة يغفر الله لأبي
عبدالرحمن أما أنه لم يكذب ولكنه نسي أو أخطأ إنما مر رسول الله صلى الله عليه وسلم على
يهودية يبكي عليها فقال إنهم ليبكون عليها وإنها لتعذب في قبرها

İbn Ömer: “Ölü, hayattakilerin (ona) ağlamasından dolayı (kabrinde) azap görür.” dedi. Bunun üzerine Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: “Allah, Ebu Abdurrahmanın babasını (İbn Ömer’i) affetsin! O yalan söylemiyor. Fakat ya unuttu ya da hata ediyor. Zira birgün bir Yahudi kadın ölmüş; Allah Rasülü (sav) onun ailesinin ona ağladıklarını görünce: “Onlar ona ağlıyorlar, hâlbuki o kabrinde azap görüyor” buyurmuştur.²⁴¹

Söz konusu rivayet İbn Mâce’nin *Süneni*’nde ise şu şekilde yer almıştır.

عن عائشة قالت إنما كانت يهودية ماتت فسمعهم النبي صلى الله عليه وسلم يبكون
عليها قال فإن أهلها يبكون عليها وإنها تعذب في قبرها

Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: “Birgün bir Yahudi kadın ölmüştü. Hz. Peygamber (sav), (yakınlarının) ona ağladıklarını görünce şöyle buyurdu: “: “Onlar (ölen Yahudinin ailesi) ona ağlıyorlar, hâlbuki o kabrinde azap görüyor”²⁴²

Tirmîzî bu rivayet hakkında “hasen sahih” ifadesini kullanmıştır.²⁴³

²⁴⁰ Buhari, Cenâiz, 32; Müslim, Cenâiz, 9; Tirmîzî, Cenâiz, 25; İbn Mâce, Cenâiz, 54.

²⁴¹ Müslim, Cenâiz, 9; Tirmîzî, Cenâiz, 25.

²⁴² İbn Mâce, Cenâiz, 54.

²⁴³ Tirmîzî, Cenâiz, 25.

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşmış olan rivayetin ravileri sikadır.

Hiz. Peygamber'in (sav) aslında burada nehyettiği Şey, ölen insana ağlanması, üzüntü duyulması değildir. Konuyla ilgili diğer rivayetlere topluca bakıldığında, insanı isyana götürebilecek hal ve hareketlerin yasaklandığı anlaşılmaktadır. Kaldiki Hiz. Peygamber (sav) oğlu İbrahim vefat ettiği zaman kendisi de bizzat ağlamıŐ ve üzülmüŐtür. Ancak bununla birlikte bunun bir imtihan olduğunun bilinmesi gerektiğini; sağ-baş yolarak; kader çizgisine ters olabilecek hal ve hareketlerden uzak durarak sabredilmesi gerektiğini bizlere tavsiye etmiştir.

Hiz. Peygamber'in (sav) müşriklere beddua ettiği Şu rivayet de kabir azabının varlığına ve onların kabirde azap gördüklerine bir delildir.

حدثنا محمد بن المثنى حدثنا الأنصاري حدثنا هشام بن حسان حدثنا محمد بن سيرين
حدثنا عبدة حدثنا علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم يوم
الخنق فقال ملأ الله قبورهم وبيوتهم نارا كما شغلونا عن الصلاة الوسطى حتى غابت الشمس

12. Hiz. Ali (ra) Şöyle demiştir: “*Hendek savaşında Allah Rasüli ile birlikteydik. Hiz. Peygamber (sav) Şöyle buyurdu: “ Bizi meşgul edip de ikinci namazını kılmaktan, güneş batıncaya kadar alıkoydukları için Allah (cc) onların (müşriklerin) evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun.*”²⁴⁴

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari'nin *Sahihi* 'nden alınmıştır.

Bu rivayetin, Müslim'in *Sahihi* 'ndeki metninde **كما حبسونا** ilavesi vardır. Metnin diğer kısmı aynıdır.²⁴⁵

Bu rivayet İbn Mâce'nin *Süneni* 'nde Şu Şekilde yer almıştır:

حبس المشركون النبي صلى الله عليه وسلم عن صلاة العصر حتى غابت الشمس فقال
حبسونا عن صلاة الوسطى ملأ الله قبورهم وبيوتهم نارا

²⁴⁴ Buhari, Deavât, 58; Müslim, Mesâcid, 35; İbn Mâce, Salât,6; Nesâi, Salât, 23; Ahmet b. Hanbel, I/126; Mâlik b. Enes, Siyer, 60; Dârimî, Salât, 28.

²⁴⁵ Müslim, Mesâcid, 35.

“Müşrikler, güneş batana dek Allah Rassülü’nü ikindi namazını kılmaktan alıkoydular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Bizi ikindi namazını kılmaktan alıkoydular. Allah onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun.”²⁴⁶

Nesâî’nin *Süneni*’ndeki rivayette **بيوتهم** yerine **أجوافهم** ifadesi yer almıştır.²⁴⁷

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel’in (241/855) *Müsnedi*’nde şu şekilde yer almıştır:

عن علي رضي الله عنه قال : شغلونا يوم الأحزاب عن صلاة العصر حتى سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول شغلونا عن صلاة الوسطى صلاة العصر ملاً الله قبورهم وبيوتهم أو أجوافهم ناراً

Hiz. Ali (ra) şöyle demiştir: “*Hendek savaşında ikindi namazını kılamamıştık. Nihayet Hiz. Peygamber’in (sav) şöyle dbuyurduğunu duydum: “İkindi namazını kılamadık. Allah (cc) onların (müşriklerin) evlerini ve kabirlerini ya da karınlarını ateşle doldursun.*”²⁴⁸

Bu hadis Muhammed b. Hasan rivayetiyle İmam-ı Malik’in (179/795) *Muvatta’i*’nda ise şu şekilde yer almıştır:

ملاً الله قبورهم وبيوتهم ناراً شغلونا عن الصلاة الوسطى صلاة العصر

“*Allah (cc) onların (müşriklerin) evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun. Bizi orta namazdan (ikindi namazından) alıkoydular.*”²⁴⁹

Şuayb Arnavud, bu rivayetin “sahih”, ravilerinin ise “sika” olduğunu söylemiştir.²⁵⁰

Ravileri “sika” olan rivayetin sahih olduğu âşikardır.

²⁴⁶ İbn Mâce, Salât, 6.

²⁴⁷ Nesâî, Salât, 23.

²⁴⁸ Ahmet b. Hanbel, I/126.

²⁴⁹ Mâlik b. Enes, Siyer, 60.

²⁵⁰ Ahmet b. Hanbel, I/126.

Konuyla ilgili olan şu rivayet de müşriklerin kabirde azap gördüklerine bir delildir.

حدثني عثمان حدثنا عبدة عن هشام عن أبيه عن ابن عمر رضي الله عنهما قال وقف النبي صلى الله عليه وسلم على قليب بدر فقال هل وجدتم ما وعد ربكم حقا . ثم قال إنهم الآن يسمعون ما أقول

13. İbn Ömer (ra) şöyle demiştir: “Allah Rasülü (sav), Ehl-i Kalîb’in

(Bedir savaşında öldürülüp de bir çukura gömülen müşriklerin) başında durdu ve onlara şöyle seslendi: “Rabbinizin size va’d ettiğini (azabı) hak (gerçek) olarak buldunuz mu?” Sonra şöyle buyurdu: “Onlar şu an benim dediklerimi işitiyorlar.”²⁵¹

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari’nin *Sahihi*’nden alınmıştır. Nesâî’nin Süneni’ndeki metin de aynı şekildedir.

Müslim’in *Sahihi* ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’ndeki metin ise şu şekildedir:

يا أبا جهل بن هشام يا أمية بن خلف يا عتبة بن ربيعة يا شيبعة بن ربيعة أليس قد وجدتم ما وعد ربكم حقا ؟ فإني قد وجدت ما وعدني ربي حقا

“Ey Ebu Cehl b. Hişam! Ey Ümeyye b. Halef! Ey Utbe b. Rabîa, Ey Şeybe b. Rabîa! “Rabbinizin size va’d ettiği şeyi (azabı) hak (gerçek) olarak buldunuz mu?” Zira ben, Rabbimin bana hak (gerçek) olarak va’d ettiği şeyi buldum.”²⁵²

Şuayb Arnavud, bu rivayetin Buhari ve Müslimin şartlarına göre “sahih” olduğunu söylemiştir.²⁵³

Ravileri hakkında bir eleştiriye raslanılmamış olan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Eğer müşrikler kabirde azap görmüyor olsalardı Hz. Peygamber (sav) onlara bu şekilde hitap etmezdi.

²⁵¹ Buhari, Cenâiz, 85, Müslim, Cennet, 17; Nesâî, Cenâiz, 117; Ahmet b. Hanbel, III/182.

²⁵² Müslim, Cennet, 17; Ahmet b. Hanbel, III/182.

²⁵³ Ahmet b. Hanbel, III/182.

Kafir ya da fâcirlerin kabir azabı göreceklerine de işaret eden uzunca rivayetlerden birisi şu şekildedir. Biz burada bu rivayetin sadece konumuzla ilgili kısmına yer vereceğiz.

حدثنا محمد بن أحمد بن مدوية حدثنا القاسم بن الحكم العرني حدثنا عبيد الله بن الوليد الوصافي عن عطية عن ابي سعيد قال : دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم مصلاه فرأى ناسا كأنهم يكتشرون قال ... فأكثرنا من ذكر هادم اللذات الموت ... وإذا دفن العبد الفاجر أو الكافر قال له القبر لا مرحبا ولا أهلا أما إن كنت لأبغض من يمشي على ظهري إلي فإذا وليتك اليوم وصرت إلي فسترى صنيعي بك ... قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ... ويقيض الله له سبعين تينا لو أن واحدا منها نفخ في الأرض ما أنبتت شيئا ما بقيت الدنيا فينهشنه ويخدشنه حتى يفضي به الحساب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما القبر روضة من رياض الجنة أو حفرة من حفر النار

14. Ebu Said el-Hudrî (ra) şöyle demiştir: Allah Resulü (sav), namazgâhına girince, cemaatin çokça konuştuklarını görerek şöyle buyurdu: “...*O lezzetleri yok eden ölümü çokça anın!*”

...*Facir ve kâfir kula gelince, kabir ona şöy le seslenir: “Sana ne merhaba! Ne hoş geldin, ne safa geldin! Çünkü sen üzerimde yürüyen en nefret ettiğim kişiydin. Artık bana geldin, bana kavuştun, şimdi sana yapacaklarımı göreceksin.” ...Allah Resulü (sav), parmaklarını birleştirerek şöyle buyurdu:*

“*Allah (cc) ona yetmiş ejderha musallat ede.. Onlardan birisi yere şöyle bir üfürse yerde hiçbir şey bitmez ve dünyada hayat da kalmaz. Hesap vermek için dirilinceye dek onun etinden koparıp onu sokacaklardır.” Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Kabir ya cennet bahçelerin den bir bahçe yahut cehennem çukurlarından bir çukurdur.”*”²⁵⁴

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet Kütüb-i Tis’a içerisinde Tirmîzî’nin (279/874) *Süneni*’nde yer almıştır. Hadisin senedindeki Atiyye, Atiyye b. Sa’d b. Cünnâde el-Avfi olup Tabiîn’dendir. H. 111 yılında vefat etmiştir. İbn Hacer

²⁵⁴ Tirmîzî, *Sıfetu’l-Kıyame*, 26.

(852/1448), onun “sadûk, müdellis ve çokça hata eden” bir ravi olduğunu söylemiştir.²⁵⁵ Zehebi (748/1347) ise onun “zayıf” bir ravi olduğunu söylemiştir.²⁵⁶

Hadisin senedindeki Ubeydullah b. Velid el-Vasafî, İbn Hacer²⁵⁷ ve Zehebi’ye göre²⁵⁸ “zayıf” bir ravidir.

Seneddeki Kasım b. Hakem el-Aranî, Zehebi’ye göre²⁵⁹ “sika”; İbn Hacer’e göre ise²⁶⁰ rivayetinde gevşek olan “sadûk” bir ravidir.

Tirmîzî bu rivayetin “hasen garip” bir rivayet olduğunu ve sadece bu tarikiyle bilindiğini söylemiştir.²⁶¹

Elbânî bu rivayet hakkında “zayıf” ifadesini kullanmıştır.²⁶²

Bizler Tirmîzî’nin görüşünün daha yerinde olduğu kanaatindeyiz.

Kabir azabıyla ilgili olarak yukarıda bahsettiğimiz hadislerde, müşriklerin kabirlerinde azap gördükleri ifade edilmişti. Acaba Müslüman olan bir kimse, kabrinde azap görür mü? Bu hususta Hz. Peygamber (sav) ne buyurmuştur? Şimdi bu rivayetleri tespit edip değerlendirmek istiyoruz.

Şu rivayet, bazı mü’minler için kabir azabının olduğunu ortaya koymaktadır.

حدثنا محمد بن المثنى قال حدثنا محمد بن خازم قال حدثنا الأعمش عن مجاهد عن
طاوس عن ابن عباس قال مر النبي صلى الله عليه وسلم بقبرين فقال (إنهما ليعذبان وما يعذبان
في كبير أما أحدهما فكان لا يستتر من البول وأما الآخر فكان يمشي بالنميمة ثم أخذ جريدة رطبة

²⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, I/393.

²⁵⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, II/27.

²⁵⁷ İbn Hacer, El-İmam el-Hafız Şihâbüddîn Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII/50, Dâru’l-Fikr, I-XIV, Beyrut 1984.

²⁵⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, I/698.

²⁵⁹ Zehebî, *a.g.e.*, II/127.

²⁶⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII/279.

²⁶¹ Tirmîzî, *Sıfetu’l-Kiyame*, 26.

²⁶² Elbânî, *Daîfu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, II/184, Mektebetü’l-Meârif, I-II, Riyad, trs.

فشقها نصفين فغرز في كل قبر واحدة . قالوا يا رسول الله لم فعلت هذا ؟ قال لعله يخفف عنهما
ما لم يببسا

15. İbn Abbas (ra) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (sav) iki tane kabre rasladı ve şöyle buyurdu: “*Bunların (bu iki kabrin içinde yatan ölüler) ikisi de azap görüyorlar. Bunlar büyük günahattan dolayı azap görmüyorlar. Şu kabrin sahibi koğuculuk yapıyordu. (İnsanlar arasında söz taşıyordu) Diğeri ise küçük abdestinden korunmuyordu.*” İbn Abbas dediki: *Sonra Allah Rasülü bir yaş dal alıp ikiye böldü ve bunları kabirlerin üzerine dikti. (Orada bulunanlar) dediler ki: “Ey Allah’ın Rasülü bunu niye yaptın.?” Hz. Peygamber (sav) de: “Ümit edilir ki, bunlar kurumadıkça onların azapları hafifletilir.”*²⁶³

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhari’nin *Sahihi*’nden alınmıştır. Buhari ve Müslim’in *Sahihleri* ile Nesâî’nin *Süneni*’ndeki rivayet İbn Abbas tarikiyle gelirken; Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’ndeki rivayet Ebu Bekre tarikiyle gelmiştir.

Müslim’in *Sahihi*’ndeki metin **أما إنهما** şeklinde başlamaktadır. Metnin orta kısmı Buhari’nin *Sahihi*’ndekiyle aynıdır. Yalnız son kısmında **رطبة رطبة** ifadesinin yerine **فدعا بعسيب رطب** ifadesi; **فشقه باثنين** ifadesinin yerine **فشقها نصفين** ifadesi; **ثم غرس على هذا واحدا وعلى هذا** ifadesinin yerine ise **ثم غرس على هذا واحدا** ifadesi kullanılmıştır.

Tirmîzî’nin (279/874) *Sahihi* ile İbn Mâce’nin (273/886) *Süneni*’ndeki metinlerde sadece kabirde azap görenler ve azap görme sebeplerine yer verilmiş olup Hz. Peygamber’in (sav) kabirlerin üzerine yaş dal dikmesi zikredilmemiştir.

Nesâî’nin (303/915) *Süneni*’ndeki metin genel olarak Buhari’nin (256/869) *Sahihi*’ndeki metinle aynıdır.

Ebu Davud’un (275/888) *Süneni*’ndeki metin, Müslim’in (261/874) *Sahihi*’ndeki metinle aynıdır. Sadece metnin başında **أما** ifadesi yer almamıştır.

²⁶³ Buhari, Cenâiz, 87, Vudû, 54, 55, Müslim, Taharet, 34; Tirmîzî, Taharet, 53; Nesâî, Cenâiz, 117; Ebu Davud, Taharet, 11; İbn Mâce, Ahmet b. Hanbel, I/225, II/441, V/35; Dârimî, Taharet, 61.

Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsnedi*'nde yer alan metin Buhari'nin *Sahihi*'ndeki metinle aynıdır.

Dârimî'nin (255/868) Süneni'ndeki metin, Buhari'nin *Sahihi*'ndeki metinle hemen hemen aynıdır. Yalnız metnin son kısmında **فشقها نصفين** ifadesinin yerine **فغرز عند رأس كل قبر منهما قطعة** ifadesinin yerine **فغرز في كل قبر واحدة** ifadesi; **فكسرهما** ifadesinin yerine **لم فعلت هذا** ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca **لعله** ifadesinin yerine **عسى ان** ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca **لم فعلت هذا** ifadesi de Dârimî'nin Süneni'nde yer almamıştır.

Tirmîzî'ye göre “hasen sahih”²⁶⁴; Elbânî'ye göre ise “sahih”²⁶⁵ bir rivayettir.

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin “sahih” olduğu âşikardır.

Hz. Ali'den (ra) gelen şu rivayet de kabir azabının varlığına delildir:

حدثنا أبو كريب حدثنا حكام بن سلم الرازي عن عمرو بن أبي قيس عن الحجاج عن المنهال بن عمرو عن زر عن علي رضي الله عنه قال : ما زلنا نشك في عذاب القبر حتى نزلت ألهاكم التكاثر

16. Hz. Ali /ra) şöyle demiştir: “Biz kabir azabı hakkında şüphe eder dururduk. Bu şüphemiz, Tekâsür Suresi ininceye kadar devam etti.”²⁶⁶

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Tirmîzî'nin *Süneni*'nde yer almıştır. Hadisin senedindeki Zer, Zer b. Hubeyş b. Habbâşe b. Evs b. Bilal olup Tabiin'in büyüklerinden sika bir ravidir. Seneddeki Minhal b. Amr, İbn Hacer'e (852/1448) göre “sadûk”²⁶⁷; Zehebi'ye (748(1347) göre ise “sika”²⁶⁸ bir ravidir. Seneddeki Haccac, Haccac b.Ertât b. Sevr b. Hübeyre b. Şürâhil b. Ka'b'dır. İbn Hacer'e göre “sadûk, müdellis ve çokça hata eden” bir ravidir.”²⁶⁹ Seneddeki Amr b.

²⁶⁴ Tirmîzî, Taharet, 53.

²⁶⁵ Elbânî, *Sahihi* 't-Terğîb ve 't-Terhîb, III/47.

²⁶⁶ Tirmîzî, Tefsîru'l-Kur'an, 88.

²⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîbü 't-Tehzîb*, I/547.

²⁶⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II/298.

²⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, II/172.

Ebi Kays er-Râzi hakkında İbn Hacer²⁷⁰ “saduk” ifadesini kullanırken, Zehebi²⁷¹, onun hakkında “sika” ifadesini kullanmıştır. Seneddeki Hakem b. Selem er-Râzî, sika bir ravidir.²⁷² Seneddeki Ebû Kurayb, Muhammed bi Allâ’ b. Kurayb el-Hemadânî olup sika bir ravidir.²⁷³

Tirmîzî (279/874), bu rivayet hakkında “hasen garib” ifadesini kullanmıştır.²⁷⁴

Hz. Peygamber’in (sav) sıkça yaptığı ve biz mü’minlere de yapmamızı tavsiye ettiği duaların içerisinde bulunduğu şu rivayetler, kabir azabının varlığına birer delildir. Zira kabir azabı olmasaydı Hz. Peygamber (sav) ondan Allah’a sığınmazdı.

حدثنا مسلم بن إبراهيم حدثنا هشام حدثنا يحيى عن أبي سلمة عن أبي هريرة رضي الله عنه قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يدعو اللهم إني أعوذ بك من عذاب القبر ومن عذاب النار ومن فتنة المحيا والممات ومن فتنة المسيح الدجال

17. Ebu Hureyre’nin anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle dua ederdi: “Ey Allahım! Muhakkak ki ben kabir azabından, cehennem azabından, diri ve ölülerin fitnesinden ve Mesih Deccâl’in fitnesinden sana sığınırım.”²⁷⁵

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari’nin *Sahihi*’nden alınmıştır. Söz konusu rivayetin metni Müslim’in *Sahihi*’nde Ebu Hureyre tarikiyle

اللهم إني أعوذ بك من عذاب القبر وعذاب النار وفتنة المحيا والممات وشر المسيح

الدجال

“Ey Allahım! Muhakkak ki ben kabir azabından, cehennem azabından, diri ve ölülerin fitnesinden ve Mesih Deccâl’in şerrinden sana sığınırım.” şeklinde yer

²⁷⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/426.

²⁷¹ Zehebi, *a.g.e.*, II/86.

²⁷² İbn Hacer, *a.g.e.*, II/363.

²⁷³ İbn Hacer, *a.g.e.*, IX/342.

²⁷⁴ Tirmîzî, *Tefsîru’l-Kur’an*, 88.

²⁷⁵ Buhari, *Cenâiz*, 86; Müslim, *Mesâcid*, 25; Tirmîzî, *Daavât*, 88; Ebu Davud, *Salât*, 153; Nesâî, *Sıfatü’s-Salât*, 64; Ahmed b. Hanbel, VI/88; Dârimî, *Salât*, 187.

almıştır.²⁷⁶ Aynı rivayet Hz. Aişe tarikiyle yine Müslimin (261/874) *Sahihi* ile Ebu Davud'un ve Nesâî'nin *Sünenleri*'nde ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde şu şekilde yer almıştır:

اللهم إني أعوذ بك من عذاب القبر وأعوذ بك من فتنة المسيح الدجال وأعوذ بك من
فتنة المحيا والممات وأعوذ بك من المأثم والمغرم

“Ey Allahım! Muhakkak ki ben kabir azabından, Mesih Deccâl'in fitnesinden, diri ve ölülerin fitnesinden, günahlardan ve borçtan sana sığınırım.”²⁷⁷

Şuayb Arnavud, bu rivayet hakkında “Buhari ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir” ifadesini kullanmıştır.²⁷⁸

Elbânî de bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹

Tirmîzî'nin *Süneni*'nde ise Hz. Ali (ra) tarikiyle gelen ve Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı uzunca bir dua içerisinde konumuzla ilgili olan şu kısım yer almaktadır.

اللهم إني أعوذ بك من عذاب القبر “Ey Allahım! Muhakkak ki ben kabir
azabından, sana sığınırım.”²⁸⁰

Tirmîzî, bu hadisin bu tarikiyle “garip” bir hadis olduğunu ve senedinin de güçlü olmadığını söylemiştir.²⁸¹

Bu rivayet, Dârimî'nin *Süneni*'nde, kabir azabı ve sualiyle ilgili olarak Hz. Âişe'den rivayet edilen uzunca bir hadisin son kısmında şu şekilde yer almıştır:

اللهم إني أعوذ بك من عذاب القبر وأعوذ بك من عذاب النار
Muhakkak ki ben kabir azabından ve cehennem azabından sana sığınırım.”²⁸²

²⁷⁶ Müslim, *Mesâcid*, 25.

²⁷⁷ Müslim, *Mesâcid*, 25; Ebu Davud, *Salât*, 153; Nesâî, *Sıfatü's-Salât*, 64; Ahmed b. Hanbel, VI/88.

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, VI/88.

²⁷⁹ Elbânî, *Câmiu's-Sağîr ve Ziyadetühü*, I/218.

²⁸⁰ Tirmîzî, *Daavât*, 88.

²⁸¹ Tirmîzî, *Daavât*, 88.

²⁸² Dârimî, *Sünen*, *Salât*, 187.

Söz konusu rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı aydınlar kabir azabının olmayacağını; zira Kur'an'a göre kabir azabının olmadığını; bu konudaki rivayetlerin ise uydurma olduğunu savunmaktadır. Bu aydınlardan biri de, bu alanda “Kur'an-Kerim'e Göre Kabir Azabı Var Mı?” adıyla bir kitap kaleme almış olan Prof. Dr. Mehmet Okuyan'dır. Sayın Okuyan konuyu daha çok ayetler ışığında ele almış; bu konudaki rivayetlerin ise uydurma olduğunu ifade etmiştir.²⁸³ Biz bu araştırmamızda, Kur'an'ın kabir azabına işaret ettiği; müfessirlerin çoğunluğunun ise ilgili ayetlerdeki “azap” ifadelerini “kabir azabı” olarak yorumladıkları; bu konudaki hadislerin hiçbirisinin “uydurma olmadığı” sonucuna ulaştık. Zira Kütüb'ü Tis'a'da, kabir azabının olacağından bahseden on dokuz tane rivayet tespit ettik. Bunlardan on beş tanesinin “sahih”; iki tanesinin “hasen sahih”; bir tanesinin “hasen garip”; bir tanesinin ise “garip” olduğu sonucuna ulaştık.

Buraya kadar, Kütüb-i Tis'a içerisinde kabir azabının vuku bulacağından bahseden rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Şimdi kabirdeki azap şekillerinden bahseden rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

II. Kabirdeki Azap Şekillerini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahric ve Değerlendirilmesi

Kabir azabıyla ilgili olarak ele aldığımız rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, kabir azabı haktır; gerçektir. Ancak kabirde herkesin azabı aynı olmayacaktır. Hz. Peygamber'in (sav) bildirdiğine göre kabirde bir takım azap şekilleri vardır. Bizler bu kısımda kabirdeki azap şekillerinden bahseden rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

²⁹⁹Okuyan, Mehmet, *Kur'an- Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?*, Etüt Yayınları, Samsun 2007.

a) Kabrin Ölüyü Sıkması Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-
Tahriç ve Değerlendirilmesi

أخبرنا عمر بن محمد الهمداني حدثنا بندار عن عبد الملك بن الصباح حدثنا شعبة عن
سعد بن إبراهيم عن نافع عن صفية عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : للقبر
ضغطة لو نجا منها أحد لنجا منها سعد بن معاذ

1. Hz. Âişe'nin (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
“*Muhakkak kabrin öyle bir sıkması vardır ki, eğer ondan kurtulacak biri olsaydı Sa'd b. Muaz kurtulurdu.*”²⁸⁴

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet Hz. Âişe (ra) ve İbn Abbas (ra) tarikleriyle gelmiştir. Rivayet, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsnedi*'nde yer almıştır. Kütüb-i Tis'a dışında ise İbn Hıbban'ın (354/965) *Sahihi*'nde yukarıdaki metniyle yer alırken; Beyhaki'nin (384/994) “*Şuabü'l-İman*” adlı eserinde “*إن*” lafzıyla başlamıştır. Heysemî'nin (807/1403) *Zevâidi*'nde ise İbn Abbas (ra) tarikiyle şu şekilde yer almıştır:

عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم يوم دفن سعد بن معاذ وهو قاعد على
قبره قال لو نجا أحد من فتنة القبر أو مسألة القبر لنجا سعد بن معاذ ولقد ضم ضمة ثم أرخي عنه

İbn Abbas'tan (ra) gelen bu rivayete göre Hz. Peygamber (sav) Sa'd b. Muaz'ı defnettği gün kabrin kenarında oturup şöyle buyurdu: “*Eğer birisi kabir fitnesinden (azabından) ya da sorgusundan kurtulacak olsaydı Sa'd b. Muaz kurtulurdu. Onu (kuvvetli bir şekilde) sıkı sonra gevşetti.*”

Heysemî'ye (807/1403) göre hadisin ravileri sikadır.²⁸⁵ Şuayb Arnavud, senedin Müslim'in (261/874) şartlarına göre “sahih” olduğunu söylemiştir.²⁸⁶

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, VI/55, 98; Nesâî, *es-Sünenü'l Müctebâ*, IV/100; İbn Hıbban, *a.g.e.*, 7/379; Beyhaki, *Şuabü'l-İman*, 1/358; Heysemî, *a.g.e.*, III/107; el-Hâkîm, *a.g.e.*, III/ 228.

²⁸⁵ Heysemî, *a.g.e.*, III/107.

²⁸⁶ İbn Hıbban, *a.g.e.*, VII/379.

Kabir sualiyle ilgili olan uzunca bir rivayetin sonunda, suale cevap veremeyen kâfir ve münafıkların uğrayacakları kabir azabına da işaret edilmektedir. Bu rivayet, 43. sayfada 4. hadis olarak yer almıştı. Tekrardan kaçınmak için burada bu rivayete yer vermiyoruz.

b) Tokmakla Vuruş Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi

Kabir sualiyle ilgili olan bir rivayetin sonunda, tokmakla vuruş şeklindeki kabir azabına da işaret edilmektedir. Bu rivayet, 40. sayfada 2. hadis olarak yer almıştı. Tekrardan kaçınmak için burada bu rivayete yer vermiyoruz.

Yine kabir sualiyle başlayıp tokmakla vuruş şeklindeki kabir azabına da işaret edilen bir rivayet 42. sayfada 3. hadis olarak yer almıştı. Tekrardan kaçınmak için burada bu rivayete de yer vermiyoruz.

c) Cehennemlik Kişiye Cehennemdeki Yerinin Gösterilmesi Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Cennetlik kişilere, kabirde cennetteki makamlarının gösterilmesinin anlatımıyla başlayan bir rivayetin sonunda, cehennemlik kişiye cehennemdeki yerinin gösterilmesinden de bahsedilmektedir. Bu rivayet 42. sayfada 10. rivayet olarak ele alıp incelemiştik. Bundan dolayı burada bu rivayete yer vermiyoruz.

d) Yılan, Çıyan ve Haşaratın Ölüyü Sokması Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Bu konudaki rivayeti, 65 ve 66. sayfalarda 14. rivayet olarak ele alıp incelemiştik. Tekrardan kaçınmak için burada bu ve benzer rivayetlere yer vermeyeceğiz.

e) Bazı Kötü Kimseleri Toprağın Kabul Etmeyip Dışarı Atması Şeklindeki Azabı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Bu konuyla ilgili olarak Kütüb-i Tis'a içerisinde sadece bir tane rivayet tespit edebildik. O da sadece Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde geçmektedir. Biz bu rivayetin sadece konumuzla ilgili olan kısmına burada yer vereceğiz. Şöyleki:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يزيد بن هارون أنا حميد عن أنس : أن رجلا كان يكتب للنبي صلى الله عليه وسلم وقد كان قرأ البقرة وآل عمران ... فارتد ذلك الرجل عن الإسلام فلحق بالمشركين وقال أنا أعلمكم بمحمد ... فقال النبي صلى الله عليه وسلم ان الأرض لم تقبله وقال أنس فحدثني أبو طلحة انه أتى الأرض التي مات فيها ذلك الرجل فوجده منبوذا فقال أبو طلحة ما شأن هذا الرجل قالوا قد دفناه مرارا فلم تقبله الأرض

1. Enes b. Malik'ten (ra) rivayet edildiğine göre: (Neccaroğullarından) bir adam (Müslüman olup) Bakara ve Âli İmran Surelerini okumuştur. Hz. Peygamber'e (sav) vahiy kâtipliği de yapmıştı.(Ona gelen vahiyleri de yazmıştı.)

...Bu adam irtidat ederek müşriklere katıldı. Ve: “Muhammed'i, size (söylediklerini) ben öğretiyorum. (O aslında bir şey bilmez)” demeye başladı.

...Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): “*Yer onu kabul etmeyecektir*” buyurdu.

Enes b. Malik'in (ra) anlattığına göre Ebu Talha (ra), “o adamın öldüğü (gömüldüğü) yere gelmiş ve orada onu (toprak tarafından) fırlatılmış-savrulmuş olarak bulmuştur. Oradakilere bu adamın durumunun ne olduğunu (toprağın onu niye fırlattığını) sormuş; onlar da, “onu birkaç kez defnettik ama yer (toprak) onu kabul etmedi” diye cevap vermişlerdir.²⁸⁷

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde yer almıştır. Şuayb Arnavud bu rivayet hakkında “Buhari ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir” ifadesini kullanmıştır.²⁸⁸ Rivayetin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

f) Müminlerden Herkesin Günahına Göre Çekeceği Çeşitli Azaplardan Bahseden Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Rivayetlerde anlatıldığına göre müminlerden, gıybet edenler; yalan söyleyenler; Kur'an'ı öğrenip de onunla amel etmeyenler; zina edenler ve faiz yiyenler

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, III/120–121.

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, III/120–121.

kabirde değişik şekillerde azap göreceklerdir. Şimdi konuyla ilgili olarak Buhari'nin Sahihi'nde yer alan uzunca bir rivayetin konumuzla ilgili olan kısmını ele alıp değerlendirmeye çalışalım.

حدثنا موسى بن إسماعيل حدثنا جرير بن حازم حدثنا أبو رجاء عن سمرة بن جندب قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا صلى صلاة اقبل علينا بوجهه فقال (من رأى منكم الليلة رؤيا)...

...أما الذي رأيته يشق شذقه فكذاب يحدث بالكذبة فتحمل عنه حتى تبلغ الآفاق فيصنع به إلى يوم القيامة والذي رأيته يشدخ رأسه فرجل علمه الله القرآن فنام عنه بالليل ولم يعمل فيه بالنهار يفعل به إلى يوم القيامة والذي رأيته في الثقب فهم الزناة والذي رأيته في النهر آكلوا الربا...

1. Semure ibnu Cundeb (ra) şöyle demiştir: Peygamber (sav) sabah namazım kılınca yüzünü bize yöneltir ve: “Bu gece sizden kim ruyâ gördü?” diye sorardı. ...

...Şu ağzının parçalandığını gördüğün kimseye gelince, o bir yalancı idi; o dünyada devamlı yalan söylerdi. Bunun yaydığı yalan her tarafa ulaşırdı. İşte bu yalancı, kıyamet gününe kadar yapılmakta olduğunu gördüğün şekilde azâb olunacaktır.

Başı ezilmekte olduğunu gördüğün kimseye gelince, öyle bir adamdır ki, Allah ona Kur'ân öğretmiş, o da (bu ni'metin kıymetini bilmeyerek) bütün gece uyumuş, gündüz de Kur'ân ile amel etmemişti. İşte hayâtında Kur'ân 'dan yüz çeviren bu gafil kimse de, kıyamet gününe kadar bu suretle azâb olunacaktır.

O delik içinde gördüğün çıplak kimselere gelince, onlar da bir alay zina edicilerdir. Nehir içinde gördüğün kimse ise, ribâ (yânî faiz) yiyicilerdir...²⁸⁹

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Buhârî'nin *Sahihi*'nde yer almıştır. Muttasıl bir senedle bizlere ulaşan hadisin ravileri sikadır. Rivayetin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸⁹ Buhârî, Cenâiz, 91, Tabir, 48.

Bu rivayete göre, yalan söyleyenler; Kur'an'ı öğrenip de onunla amel etmeyenler; zina edenler ve faiz yiyenler kabir azabına dūçar olacaklardır.

Biz bu kısımda, “kabirde azap şekillerini anlatan rivayetleri” Kütüb-i Tis’a özelinde tesbit edip değerlendirmeye çalıştık. Bu konuyla ilgili olarak dokuz tane rivayet tespit ettik. Bu rivayetleri incelediğimiz zaman şu kanaate vardık: “Kabir azabı haktır. (vuku bulacaktır.) Ancak herkes günahların göre azap görecektir. Bu azap da farklı şekillerde olacaktır. Münafıklar²⁹⁰ ve kafirler kabirde devamlı olarak azap görürlerken; müminler ize günahları ölçüsünde azap görecektir. Onların azapları, azap gördükten sonra ya da dua ve sadaka vesilesiyle, ya da Allah’ın dilemesiyle kaldırılacaktır.

III. Kabir Azabını Artıran Amelleri Anlatan Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi

a) İdrardan Sakınmamak-Temizlenmemek ve Gıybeti-Koğuculuğu Terk Etmemekle İlgili Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . حدثنا عفان . حدثنا أبو عوانة عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أكثر عذاب القبر من البول

1. Ebu Hureyre'nin (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) söyle buyurmuştur: “Kabir azabının çoğu bevldendir.”²⁹¹

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin İbn Mâce'nin Süneni'nden alınmıştır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'ndeki metin de yukarıdaki metinle aynı sayılır. Sadece oradaki metnin başında ان lafzı vardır.²⁹² Yine Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde yer alan başka bir metinde من البول ifadesi yerine في البول ifadesi yer almıştır.²⁹³ Buradaki bevlden maksat, bevlden sakınmamak ve bu hususta dikkatsiz davranmaktır.

²⁹⁰ Tirmîzî, Cenâiz, 70.

²⁹¹ İbn Mâce, Taharet, 26; Ahmed b. Hanbel, II/389.

²⁹² Ahmed b. Hanbel, II/389.

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, II/326, 388.

Heysemî²⁹⁴ (807/1403) bu rivayetin isnadının “sahih” olduğunu, rivayetin ise şahitlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Şuayb Arnavud bu rivayet hakkında “Buhari ve Müslimin şartlarına göre sahihtir” ifadesini kullanmıştır.²⁹⁵

Hadisin senedindeki Ebu Salih dışındaki raviler sikadır. O ise, Ümmü Hânî bt. Ebu Talib’in azatlısı olup orta yaşlı tabiindendir. İbn Hacer’e (852/1448) göre “zayıf” bir ravidir.²⁹⁶

b) Ölüye Yüksek Sesle Ağlamayı Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

دثنا عبدان قال أخبرني أبي عن شعبة عن قتادة عن سعيد بن المسيب عن ابن عمر عن أبيه رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال الميت يعذب في قبره بما نوح عليه

1. İbn Ömer’in (ra) babasından aktardığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Ölü kabrinde, kendisine nevha yapılmasından (bir takım iyiliklerini sayarak sesli ağlanmasından) dolayı azap görür.*”²⁹⁷

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari’in *Sahihi*’nden alınmıştır. Söz konusu rivayet altı eserde de İbn Ömer tarikiyle gelmiştir. Rivayetin metinleri Buhari ve Müslim’in *Sahihleri* ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde aynı şekildedir. İbn Mâce’nin *Süneni*’nde *الميت يعذب بما نوح عليه* şeklinde; Nesâî’nin *Süneni*’de ise *الميت يعذب في* şeklinde; İmam-ı Malik’in *Muvattai*’nda ise *إن الميت ليُعذب ببكاء الحي* şeklinde yer almıştır. Ayrıca Buhari’in *Sahihi*’nde aynı konu içerisinde *من نوح عليه* şeklinde; Müslim’in *Sahihi*’nde de yine aynı konu içerisinde *إن الميت يعذب ببكاء أهله* şeklinde; Müslim’in *Sahihi*’nde de yine aynı konu içerisinde *إن الميت يعذب ببكاء أهله* “ölü, yakınlarının kendisine ağlamalarından dolayı (kabirde) azap görür.” ve *إن*

²⁹⁴ Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, X/303.

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, II/326, 388, 389.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I/417.

²⁹⁷ Buhari, Cenâiz, 33; Müslim, Cenâiz, 9; İbn Mâce, Cenâiz, 53, 54; Nesâî, Cenâiz, 15; Ahmet b. Hanbel, I/50, 51; İmam-ı Malik, Cenâiz, 12.

الميت ليعذب ببكاء الحي “ölü, canlıların kendisine ağlamasından dolayı azap görür” şeklinde başka rivayetler de vardır.

Hız. Aişe (ra), bu rivayetin bu şekilde aktarılmasına itiraz emektedir. O, ailesinin ağlamasıyla kâfirlerin kabirde azap göreceğini, Hız. Ömerin bu hadisi hatalı rivayet ettiğini zira Kur’an’a göre hiçbir kimsenin, başka birisinin günahını yüklenmeyeceğini ifade etmiştir.²⁹⁸

Şuayb Arnavut, bu rivayetin “sahih”, ravilerinin ise Buhari ve Müslim’in şartlarına göre “sika” olduğunu söylemiştir.²⁹⁹ Ravileri hakkında bir eleştiriyeye raslanılmamış olan rivayetin sahii olduğu anlaşılmaktadır.

Bizler bu kısımda, kabir azabını artıran amellerle ilgili rivayetleri Kütüb-i Tis’a özelinde tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Ulaştığımız rivayetleri incelediğimiz zaman, kabir azabını artıran bazı amellerin olduğu; Hız. Peygamber’in (sav) bu hususta önemli uyarılarda bulunduğu, kabir azabına sebep olan bu fiillerden kaçınmamız gerektiği sonucuna ulaştık. Şimdi ise kabir azabını hafifleten ya da kaldıran amellerden bahseden rivayetleri Kütüb-i Tis’a özelinde tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

IV. Kabir Azabını Kaldıracak Olan Amelleri Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

a) Kabir Azabından Allah’a Sığınmak

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو معاوية قال ثنا الأعمش عن أبي سفيان عن جابر عن أم مبشر قالت : دخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا في حائط من حوائط بني النجار فيه قبور منهم قد ماتوا في الجاهلية فسمعهم وهم يعذبون فخرج وهو يقول استعينوا بالله من عذاب القبر قالت قلت يا رسول الله وانهم ليعذبون في قبورهم قال نعم عذابا تسمعه البهائم

1. Ümmü Mübeşşir (ra) şöyle demiştir: *Ben, içinde cahiliye döneminde ölmüş olanların mezarlarının bulunduğu Neccar oğullarının bahçelerinden birindeyken (o*

²⁹⁸ Erul, Bünyamin, *Hız. Aişe'nin sahabeye yaptığı eleştiriler*, s.72-73, Kitabiyat yay., 3. Bas., Ankara 2007.

²⁹⁹ Ahmet b. Hanbel, I/50, 51.

bahçelerin duvarlarından birindeyken) Hz. Peygamber (sav) yanıma teşrif etti. Kabirdekilerin azap edildiğini duydu. (Oradan) “kabir azabından Allah’a sığının” diyerek çıktı. Dedimki: Ya rasülallah! “Onlar kabirlerinde azap mı olunuyorlar? O da: “Evet onlar kabirlerinde öyle bir azapla azap olunuyorlar ki, (onların azap sesini) hayvanlar işitir.”³⁰⁰

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet, *Kütüb-i Tis’a* içerisinde bu şekilde Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde yer almıştır. *Kütüb-i Tis’a* dışında ise, İbn Hıbban’ın *Sahihi* ile Taberânî’nin *Mu’cemü’l-Kebîr* adlı eserinde yer almıştır. Şuayb Arnavut, bu rivayetin “sahih”, ravilerin de sika olduğunu bildirmiştir.³⁰¹

Kabir azabından Allah’a sığınmayı anlatan birçok rivayet vardır. Biz burada bu rivayetlerin konumuzla ilgili olan kısmına yer vereceğiz. Şöyle ki:

وحدثني هارون بن سعيد الأيلي أخبرنا ابن وهب أخبرني معاوية بن صالح عن حبيب بن عبيد عن جبير بن نفير سمعه يقول سمعت عوف بن مالك يقول صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم: على جنازة فحفظت من دعائه وهو يقول اللهم اغفر له وارحمه وعافه واعف عنه وأكرم نزله ووسع مدخله واغسله بالماء والثلج والبرد ونقه من الخطايا كما نقيت الثوب الأبيض من الدنس وأدخله الجنة وأعد له من عذاب القبر (أو من عذاب النار)...

2. Cübeyr b. Nüfeyr’in anlattığına göre Avf b. Mâlik, Hz. Peygamber’in (sav) bir cenazede (yaptığı) duasını ezberlediğini ve O’nun şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Allahım! Onu bağışla! Ona merhamet et! Ona afiyet ver! Onu affet! Onun evini (kabrini) güzel yap ve genişlet! Onu yağmur, kar ve dolu ile yıka! Kirlerden beyaz elbiseyi temizlediğin gibi onu da hatalarından temizle! ...Onu cennete girdir! Onu kabir azabından (ya da cehennem azabından) koru!”³⁰²

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, VI/362; İbn Hıbban, *a.g.e.*, Cenâiz, 2; Taberânî, Ebu’l-Kasım Muhammed b. Ahmed, *Mu’cemü’l-Kebîr*, 25/103, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, I-XXV, Beyrut 1986.

³⁰¹ Ahmed b. Hanbel, VI/362; İbn Hıbban, *a.g.e.*, Cenâiz, 2.

³⁰² Müslim, Cenâiz, 26; Nesâî, Cenâiz, 77.

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Müslim'in *Sahihi*'nden alınmıştır. Nesâî'nin *Süneni*'ndeki metinde **ونجه من النار** ilavesi de vardır. Elbânî'ye göre "sahih" bir rivayettir.³⁰³

Hadisin Muaviye b. Salih dışındaki ravileri sikadır. O ise İbn Hacer (852/1448)³⁰⁴ ve Zehebî'ye (748/1347)³⁰⁵ göre "sadûk" bir ravidir. Seneddeki İbn Vehb, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kuraşî'dir. Etbau Tabiîn'in küçüklerinden olup h. 197 yılında vefat eden sika bir ravidir.³⁰⁶ Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin "sahih" olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sav) kabir azabından Allah'a sığınmayı tavsiye ettiği hads-i şeriflerden birisi de şu şekildedir:

حدثني زهير بن حرب حدثنا الوليد بن مسلم حدثني الأوزاعي حدثنا حسان بن عطية
حدثني محمد بن أبي عائشة أنه سمع أبا هريرة يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا فرغ
أحدكم من التشهد الآخر فليتعوذ بالله من أربع من عذاب جهنم ومن عذاب القبر ومن فتنة المحيا
والممات ومن شر المسيح الدجال

3. Ebu Hureyre'nin (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz namazı bitirdiği zaman şu dört şeyden Allah'a sığın: Cehennem azabından, kabir azabından, ölü ve dirilerin şerrinden ve Mesih Deccal'in şerrinden."³⁰⁷

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Müslim'in *Sahihi*'nden alınmıştır. Söz konusu rivayetin metni, Müslim'in *Sahihi*'nde, Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünenleri* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde **إذا فرغ أحدكم من التشهد الآخر** şeklinde

³⁰³ Elbânî, *Telhîsü Ahkâmü'l-Cenâiz*, 1/55.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/538.

³⁰⁵ Zehebî, *Kâşif*, II/276.

³⁰⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/328.

³⁰⁷ Müslim, *Cenâiz*, 26; Ebû Dâvud, *Salât*, 184; Nesâî, *Salât*, 64; İbn Mâce, *İkame*, 26; Ahmed b. Hanbel, *II/237*; Mâlik b. Enes, *I/232*; Dârimî, *Salât*, 86.

başlarken; Nesâî'nin *Süneni*'nde ve İmam-ı Malik'in *Muvatta'*'nda **إذا تشهد أحدكم** şeklinde başlamıştır. Rivayetin devamı ise verdiğimiz tüm kaynaklarda aynıdır.

Şuayb Arnavut, bu rivayetin Müslim'in şartlarına göre “sahih” olduğunu bildirmiştir.³⁰⁸ Elbani de bu hadisin “sahih” olduğunu söylemiştir.³⁰⁹

Raviler sikadır. Seneddeki el-Evzaî, Abdurrahman b. Amr el- el-Evzaî'dir. Etbau Tabî'nin büyüklerinden olan, h. 157'de vefat eden sika bir ravidir. Rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

b) Allah Yolunda Savaşırken Şehit Olmak

حدثنا عبد الله بن عبد الرحمن حدثنا نعيم بن حماد حدثنا بقر بن الوليد عن بجير بن سعد عن خالد بن معدان عن المقدم بن معد بن يكر بن قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم للشهيد عند الله ست خصال يغفر له في أول دفعة ويرى مقعده من الجنة ويجار من عذاب القبر ويأمن من الفرع الأكبر ويوضع على رأسه تاج الوقار الياقوتة منها خير من الدنيا وما فيها ويزوج اثنتين وسبعين زوجة من الحور [العين] ويشفع في سبعين من أقاربه

1. Mikdan b. Ma'd b. Yükrab'in (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) buyurmuştur: “Allah katında şehit için altı haslet vardır: İlk vurulduğu anda affedilir. Cennetteki makamı kendisine gösterilir. Kabir azabından korunur. (Kıyamet günündeki) büyük korkudam emin olur. Başına vakar tacı konur ki, onda dünya ve içindekilerden daha hayırlı olan yakutlar vardır. Hurilerden yetmiş iki hanımla evlendirilir ve akrabalarından yetmiş kişiye şefaet etmesine izin verilir.”³¹⁰

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Tirmîzî'nin *Süneni*'nden alınmıştır. Tirmîzî bu rivayeti “hasen-sahih” bir rivayet olarak kabul etmiştir.³¹¹

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, II/237.

³⁰⁹ Elbânî, *el-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetihü*, I/71.

³¹⁰ Tirmîzî, *Fezâilü'l-Cihad*, 25; İbn Mâce, *Cihad*, 16; Ahmed b. Hanbel, IV/131.

³¹¹ Tirmîzî, *Fezâilü'l-Cihad*, 25.

Rivayetin senedindeki, Bakıyye b. Velid b. Saîd, İbn Hacer'e (852/1448) göre³¹² "saduk" ve "müdelis" bir ravidir. Nuaym b. Hammad ise "saduk" ve "çokça hata eden" bir ravidir.³¹³ Rivayetin diğer ravileri sikadır.

Söz konusu rivayet İbn Mâce'nin *Süneni*'nde şu şekilde yer almıştır:

حدثنا هشام بن عمار . ثنا إسماعيل بن عياش . حدثني بحير بن سعيد . عن خالد بن معدان عن المقدم بن معد بن يكر بن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال للشهيد عند الله ست خصال يغفر له في أول دفعة من دمه . ويرى مقعده من الجنة . ويجار من عذاب القبر . ويأمن من الفرع الأكبر . ويحلى حلة الإيمان . ويزوج من الحور العين . ويشفع في سبعين إنسانا من أقاربه

*"Allah katında şehit için altı haslet vardır: İlk vurulduğu anda affedilir. Cennetteki makamı kendisine gösterilir. Kabir azabından korunur. (Kıyamet günündeki) büyük korkudam emin olur. İmanın süsü ile süslenir (bezenir). Hurilerle evlendirilir ve akrabalarından yetmiş kişiye şefa'at etmesine izin verilir."*³¹⁴

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde şu şekilde yer almıştır:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا إسحاق بن عيسى والحكم بن نافع قال ثنا إسماعيل بن عياش عن بحير بن سعد عن خالد بن معدان عن المقدم بن معد بن يكر بن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم : ان للشهيد عند الله عز وجل ست خصال ان يغفر له في أول دفعة من دمه ويرى مقعده من الجنة ويحلى حلة الإيمان ويزوج من الحور العين ويجار من عذاب القبر ويأمن من الفرع الأكبر ويوضع على رأسه تاج الوقار الياقوتة منه خير من الدنيا وما فيها ويزوج اثنتين وسبعين زوجة من الحور العين ويشفع في سبعين إنسانا من أقاربه

"Muhakkak ki Allah katında şehit için altı haslet vardır: İlk vurulduğu anda affedilir. Cennetteki makamı kendisine gösterilir. İmanın süsü ile süslenir (bezenir). Hurilerle evlendirilir. Kabir azabından korunur. (Kıyamet günündeki) büyük korkudam emin olur. Başına vakar tacı konur ki, onda dünya ve içindekilerden daha hayırlı olan

³¹² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/126.

³¹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/564.

³¹⁴ İbn Mâce, *Cihad*, 16.

yakutlar vardır. Hurilerden yetmiş iki hanımla evlendirilir ve akrabalarından yetmiş kişiye şefa'at etmesine izin verilir.”³¹⁵

Elbânî³¹⁶ bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmişlerdir.

Söz konusu rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayet şehitlerin kabir azabından korunacaklarına dair bariz bir delildir.

c) Nöbet Tutarken Şehit Olmak

Hiz. Peygamber (sav) cepheye ya da sınır boylarında nöbet tutarken şehit olanların kabir azabından korunacakları ifade etmişlerdir. Bu konudaki rivayetler şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا موسى بن داود قال ثنا ابن لهيعة عن موسى بن وردان عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من مات مرابطا وقى فتنة القبر

1. Ebû Hureyre'nin (ra) anlattığına göre Hiz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Murabıt olarak ölen, kabir imtihanından-azabından korunmuştur.”³¹⁷

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde bu şekliyle Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde yer almaktadır. Şuayb Arnavud, bu hadisin şahitleri ve diğer tarikleriyle birlikte “sahih” olduğunu ancak bu senedin İbn Lehîa'dan dolayı zayıf olduğunu söylemiştir.³¹⁸

Rivayetin senedindeki Musa b. Verdân, İbn Hacer (852/1448)³¹⁹ ve Zehebî'ye (748/1347)³²⁰ göre “sadûk” bir ravidir. Rivayetteki İbn Lehîa, Abdullah b. Lehîa b. Ukbe el-Hadramî'dir. Etbau Tâbiîn'in büyüklerindedir. H. 174'te vevat etmiştir. İbn

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, IV/131.

³¹⁶ Elbânî, *Sahîhu 't-Terğîb ve 't-Terhîb*, II/67.

³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, II/404.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, aynı yer.

³¹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü 't-Tehzîb*, I/554.

³²⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, II/309.

Hacer'e göre³²¹ “sadûk”; Zehebî'ye göre ise³²² “zayıf” bir ravidir. Senedeki Abdullah b. Davud, İbn Hacer'e göre³²³; “sadûk”; Zehebî'ye göre ise³²⁴ “sika” bir ravidir.

d) Cuma Günü Ya da Gecesinde Ölmek

Alimler Cuma günü ya da gecesinde ölenlerin kabir sualinden muaf olduğunu anlatan rivayete kıyas yaparak bu günde ve gecede ölenlerin kabir azandan da muaf olacakları sonucuna varmışlardır. Konuyla ilgili olarak delil gösterilen rivayet şu şekildedir:

حدثنا محمد بن بشار حدثنا عبد الرحمن بن مهدي و أبو عامر العقدي قال حدثنا هشام بن سعد عن سعيد بن أبي هلال عن ربيعة بن سيف عن عبد الله بن عمرو قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما من مسلم يموت يوم الجمعة أو ليلة الجمعة إلا وقاه الله فتنة القبر

1. Abdullah b. Amr'ın (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah (cc), Cuma günü ya da Cuma gecesinde ölen müslümanı kabir imtihanından koruyacaktır.”³²⁵

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Tirmîzî'nin *Süneni*'nden alınmıştır. Tirmîzî, bu hadisin “garip” bir hadis olduğunu ve rivayetin senedinin Rabîa b. Seyf'den dolayı muttasıl olmadığını; zira onun, bu hadisi Ebu Abdurrahman el-Hıblî'yi atlayarak direk Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiğini; O'nun bu rivayeti Abdullah b. Amr'dan bizzat işittiğini bilmediğini (böyle bir şeyin olmasının mümkün olmadığını) söylemiştir.³²⁶ Elbânî bu rivayeti “hasen liğayrihî” olduğunu söylemiştir.³²⁷

Seneddeki Abdullah b. Amr, Abdullah b. Amr el-As'tır. Rabîa b. Seyf, İbn

³²¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/319.

³²² Zehebî, *el-Kâşif*, I/590.

³²³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/550.

³²⁴ Zehebî, *a.g.e.*, II/303.

³²⁵ Tirmîzî, *Cenâiz*, 73; Ahmed b. Hanbel, II/169.

³²⁶ Tirmîzî, aynı yer.

³²⁷ Elbânî, *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*, III/220.

Hacer'e göre³²⁸ "sadûk"; İbn Hibban'a (354/965)³²⁹ göre ise "sika" bir ravidir. Yine İbn Hacer'e göre seneddeki Saîd b. Ebî Hilal,³³⁰ ve Hişam b. Sa'd³³¹ "sadûk" bir ravidir. Seneddeki diğer raviler sikadır.

Söz konusu rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde de aynı şekilde yer almıştır.

e) Kabrin Üzerine Yaş Dal Dikmek

Hz. Peygamber (sav), azap gördüklerini haber verdiği kişinin kabri üzerine yaş dal dikmiş ve bunlar kurumadıkça, bunların Allah'ı zikretmesi hürmetine Yüce Allah'ın o kabirdekilerin azaplarını hafifleteceğini belirtmişlerdir. Bu konudaki rivayet 67. sayfada 15. rivayet olarak yer almıştı. Tekrardan kaçınmak için bu rivayete burada yer vermiyoruz.

Bizler ikinci bölümde şu ana kadar, "kabir suali" ve "kabir azabı" konularında Kütüb-i Tis'a içerisinde yer alan rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Bu rivayetlerden de anladık ki, kabir suali ve kabir azabı vuku bulacaktır. Şimdi ise ikinci bölümün bu kısmında "kabrin nimet olması" konusundaki rivayetleri yine *Kütüb-i Tis'a* özelinde tesbit edip değerlendirmeye çalışacağız.

C. KABRİN NİMET OLMASIYLA İLGİLİ RİVAYETLER

I. Bazı Kimseler İçin Kabrin Bir Nimet Olacağını Anlatan Rivayetlerin Tespit- Tahriç ve Değerlendirilmesi

حدثنا عثمان بن أبي شيبة ثنا عبد الله بن إدريس عن محمد بن إسحاق عن إسماعيل بن أمية عن أبي الزبير عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لما أصيب إخوانكم بأحد جعل الله أرواحهم في جوف طير خضر ترد أنهار الجنة تأكل من ثمارها وتأوي إلى قناديل من ذهب معلقة في ظل العرش فلما وجدوا طيب مأكلهم ومشربهم ومقيلهم

³²⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/207.

³²⁹ İbn Hibban, *Sikât*, VI/301.

³³⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/242.

³³¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/572.

قالوا من يبلغ إخواننا عنا أنا أحياء في الجنة نرزق لنلا يزهدوا في الجهاد ولا ينكلوا عند الحرب ؟ فقال الله سبحانه أنا أبلغهم عنكم قال فأنزل الله { ولاتحسبن الذين قتلوا في سبيل الله { إلى آخر الآية

1. İbn Abbas'tan (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav), şöyle buyurmuştur: “Uhatta kardeşleriniz şehit olunca, Allah onların ruhlarını, Cennet nimetlerinden yiyen ve Cennet ırmaklarında uçan kuşların kursaklarına koydu ki, akşam olunca da Arş'in gölgesinde asılı, altından bir kandilde gecelerler. Yedikleri, içtikleri ve konuştuklarının lezzetini bulduklarında: “Savaş esnasında geri durmamaları ve savaşa karşı isteksiz olmamaları için kardeşlerimize bizim diri olduğumuzu ve Cennette rızıklandığımızı kim haber verir?” dediler. Bunun üzerine Allah (cc): “bunu onlara ben ulaştırırım.” Buyurdu ve: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanmayın...” ayetini indirdi.”³³²

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet Ebu Davud'un *Süneni*'nde yer almıştır. Hadisin senedindeki Ebu'z-Zübeyr, Muhammed b. Müslim b. Tedris el-Kuraşî el-Esedî olup H. 126 yılında vefat eden ve dördüncü tabakada yer alan bir ravidir. İbn Hacer'e (852/1448) göre³³³ “saduk”; Zehebi'ye (748(1347) göre ise³³⁴ “sika” bir ravidir. Seneddeki Muhammed b. İshak İbn Hacer³³⁵ ve Zehebî'ye 'e³³⁶ göre “saduk” bir ravidir. Diğer raviler sikadır.

Elbânî, bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmiştir.³³⁷

Peygamberlerin, şehitlerin ve çocukların cennette olduklarını ifade eden, dolayısıyla bizleri bu üç grup hakkında kabrin bir nimet olacağı sonucuna ulaştıran bazı rivayetlere burada yer vermek istiyoruz. Şöyleki:

³³² Ebu Davud, Cihad, 27.

³³³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX/390.

³³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, II/216.

³³⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/467.

³³⁶ Zehebî, *a.g.e.*, II/156.

³³⁷ Elbânî, *el-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetihü*, I/934.

حدثنا مسدد ثنا يزيد بن زريع ثنا عوف قال حدثتنا حسناء بنت معاوية الصريمية قالت
ثنا عمي قال قلت للنبي صلى الله عليه وسلم من في الجنة؟ قال النبي في الجنة والشهيد في
الجنة والمولود في الجنة

2. *Hasna bt. Muâviye es-Sarîme'nin (ra) amcasından naklettiğine göre, amcası Hz. Peygamber'e (sav): "Kimler cennettedir? diye sorunca Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Peygamber cennettedir. Şehit cennettedir. Çocuk cennettedir..."*³³⁸

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Ebu Davud'un *Süneni*'nden alınmıştır. Her iki eserde de rivayetin metni aynıdır. Hadisin senedindeki Hasnâ bt. Muaviye es-Sarîme'nin amcası zikredilmemiştir. Onun ismi, Alsem b. Selim'dir. Hasnâ, "makbul" bir ravidir.³³⁹ Seneddeki Avf, Avf el-Ağrâbî olup sika bir ravidir. Diğer raviler de sikadır.

Şuayb Arnavud, seneddeki Hasna'nın tanınmamasından (Cehâletü'r-Râvi) dolayı bu rivayetin senedinin "zayıf" olduğunu söylemiştir.³⁴⁰ Elbânî de bu rivayet hakkında "zayıf" hükmünü vermiştir.³⁴¹ Bu rivayetin değerlendirilmesi yapılırken Şuayb Arnavud ile Elbânî'nin verdikleri hüküm dikkate alınması gerekir diye düşünüyoruz.

Konuyla ilgili olan bir başka rivayet şu şekildedir:

أخبرنا قتيبة عن مالك عن ابن شهاب عن عبد الرحمن بن كعب أنه أخبره أن أباه كعب
بن مالك كان يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إنما نسمة المؤمن طائر في شجر
الجنة حتى يبعثه الله عز وجل إلى جسده يوم القيامة

³³⁸ Ebu Davud, Cihad, 25; Ahmed b. Hanbel, V/58.

³³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII/438.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, V/58.

³⁴¹ Elbânî, *el-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetihü*, I/1276.

3. Ka'b b. Malik'in (ra) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Mü'minin ruhu, kıyamet gününde Allah'ın (cc) onu cesedine döndüreceği (dirilteceği) ana kadar, Cennet ağaçlarından (yiyen) bir kuştur."³⁴²

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Nesâî'nin *Süneni*'nden alınmıştır.

Şuayb Arnavud³⁴³ ve Elbanî'ye göre "sahih" bir rivayettir³⁴⁴

Metinde geçen **نَسْمَةُ الْمُؤْمِنِ** ifadesi "mü'minin ruhu" anlamına gelmektedir.

يَعْلَقُ ifadesi ise **تَأْكُلُ** anlamına gelmektedir.

Ravileri hakkında herhangi bir eleştiriye raslanılmamış olan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayetten de anlaşılıyor ki, iteatkar mü'minler için kabir bir nimet olacaktır.

Konuyla ilgili olan bir başka rivayet şu şekildedir:

حدثني أبو الربيع الزهراني وأبو كامل فضيل بن حسين الجحدري (واللفظ لأبي كامل
قالا حدثنا حماد (وهو ابن زيد) عن ثابت البناني عن أبي رافع عن أبي هريرة أن امرأة سوداء
كانت تقم المسجد (أو شابا) ففقدتها رسول الله صلى الله عليه وسلم فسأل عنها (أو عنه)
فقالوا مات قال أفلا كنتم أذنتموني قال فكأنهم صغروا أمرها (أو أمره) فقال دلوني على قبرها
فدلوه فصلى عليها ثم قال إن هذه القبور مملوءة ظلمة على أهلها وإن الله عز وجل ينورها لهم
بصلاتي عليهم

4. Ebu Hureyre'nin anlattığına göre mescide hizmet eden siyah (zenci) bir kadın (ya da genç bir adam) vardı. Bir ara Hz. Peygamber (sav) onu göremeyince (sahabeye) onu sordu. Ashab: "öldü" deyince Hz. Peygamber (sav): "Benden defin için izin aldınız mı? (Yani, defnetmeden önce niye bana haber vermediniz?) diyor. Ravi diyor ki: "sanki onlar vefat eden o insanın durumunu çok önemsememişlerdi. (Yani bundan dolayı Hz. Peygamber'e (sav) haber vermemişlerdi.) Bunun üzerine Hz.

³⁴² Nesâî, Cenâiz, 117; İbn Mâce, Zühd, 32; Ahmet b. Hanbel, III/455; İmam-ı Malik, Cenâiz, 16.

³⁴³ Ahmet b. Hanbel, III/455.

³⁴⁴ Elbânî, *el-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetühü*, I/414.

*Peygamber (sav): “Bana onun mezarını gösterin.” diyor. Ashab, Hz. Peygamber’e (sav) kabri gösterince kabirdeki kadın için cenaze namazı kılıyor ve sonra şöyle buyuruyor: “Muhakkak ki bu kabirler, içindekilere karanlıklarla doludur. Allah (cc) onlar üzerine kıldığı namazla (namazda yaptığım dua ile) onları aydınlatır.”*³⁴⁵

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Müslim’in *Sahihi*’nden alınmıştır. Söz konusu rivayetin metni, verilen kaynaklarda hemen hemen aynıdır. Manayı etkilemediği için bazı lafızların kullanımındaki farklılıklara burada yer vermedik.

Şuayb Arnavud, bu rivayet hakkında “Buhari ve Müslim’in şartlarına göre sahihtir” ifadesini kullanmıştır.³⁴⁶

Söz konusu rivayet Elbânî’ye göre “sahih” bir rivayettir.³⁴⁷

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan ve ravileri hakkında herhangi bir eleştiriye raslanılmayan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olan bir başka rivayet şu şekildedir:

حدثنا علي بن محمد . حدثنا وكيع . حدثنا الأسود بن شيبان عن خالد بن سمير عن بشير بن نهيك عن بشير بن الخصاصية قال بينما أنا أمشي مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ... فمر على مقابر المسلمين . فقال (أدرك هؤلاء خيرا كثيرا) . ثم مر على مقابر المشركين . فقال (سبق هؤلاء خيرا كثيرا)

5. *Beşîr b. Hasâsiyye şöyle demiştir: Hz Peygamber’le (sav) birlikte dolaşıyordum. (yürüyordum.)*

... *Hz Peygamber (sav) Müslümanların mezarlarına geldi ve şöyle buyurdu: “Bunlar çok hayra kavuştular. (idrak ettiler).” Sonra müşriklerin mezarlarına geldi ve şöyle buyurdu: “Bunlar da birçok hayrı geçtiler (kaçırdılar).”*³⁴⁸

³⁴⁵Buhari, Cenâiz, 65; Müslim, Cenâiz, 23; Ebu Davud, Cenâiz, 61; İbn Mâce, Cenâiz, 32; Ahmet b. Hanbel, II/388; Malik b. Enes, Cenâiz, 10.

³⁴⁶ Ahmet b. Hanbel, II/388.

³⁴⁷ Elbânî, *Sahîhu ’t-Terğîb ve ’t-Terhîb*, I/67.

³⁴⁸ İbn Mâce, Cenâiz, 46; Ebu Davud, Cenâiz, 78; Ahmet b. Hanbel, V/83.

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin İbn Mâce'nin *Süneni*'nden alınmıştır.

Söz konusu rivayetin metni, Ebu Dâvud'un *Süneni* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde de hemen hemen aynıdır. Sadece bazı lafızların kullanımında farklılıklar vardır. Manayı etkilemediği için bu farklılıklara burada yer vermedik.

Şuayb Arnavud bu rivayet hakkında “sahih” ifadesini kullanmıştır.³⁴⁹

Hadisin senedindeki Halid b. Semîr, İbn Hacer'e (852/1448) göre³⁵⁰ “saduk”; Zehebi'ye (748(1347) göre³⁵¹ ise “sika” bir ravidir. Yine seneddeki Ali b. Muhammed, Ali b. Muhammed b. Ebu'l-Hasîb el-Kuraşî olup İbn Hacer'e göre “saduk” bir ravidir.³⁵² Diğer raviler ise sikadır.

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayetten de anlıyoruz ki, mü'min kulların kabirdeki nail oldukları hayır, kabrin onlar için bir nimet olmasıdır.

Bizler ikinci bölümün bu kısmında Kütüb-i Tis'a içerisinde yer alan ve kabrin bazı insanlar için nimet olacağını anlatan altı adet rivayet tespit edip bunları değerlendirmeye çalıştık. Bu rivayetlerden anladığımıza göre kabir, şehitler, peygamberler, çocuklar ve Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmuş ya da Ona hakkıyla ümmet olmaya çalışanlar için bir nimet olacaktır. Şimdi Kütüb-i Tis'a içerisinde yer alan ve kabir nimetinin çeşitlerinden bahseden rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

II. Kabir Nimetinin Çeşitlerini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

a) Mü'minin Ruhunun Yedi Kat Semaya Yükseltilmesini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Konuyla ilgili rivayet 46. sayfada 7. rivayet olarak geçmişti.

³⁴⁹ Ahmet b. Hanbel, V/83.

³⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/188.

³⁵¹ Zehebî, *el-Kâşif*, I/365.

³⁵² İbn Hacer, *a.g.e.*, I/405.

b) Mü'mine Kabirde Cennetteki Makamının Gösterileceğini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Konuyla ilgili üç tane rivayet tespit edebildik. Bu rivayetler, 40. sayfada 2. rivayet, 42. sayfada 3. rivayet ve 49. sayfada 9. rivayet olarak yer almıştı. Tekrardan kaçınmak için burada bu rivayetlere yer vermiyoruz.

c) Kabrin Genişletilip Nurlandırılacağından Bahseden Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Konuyla ilgili rivayet, 43. sayfada 4. rivayet olarak ele alınıp incelenmişti. Tekrardan kaçınmak için burada bu rivayete yer vermiyoruz.

d) Kabrin Aydınlatılmasını Anlatan Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi

Konuyla ilgili rivayet, 83. sayfada 4. rivayet olarak ele alınıp incelenmişti. Tekrardan kaçınmak için burada bu rivayete yer vermiyoruz.

e) Kabrin Cennet Bahçelerinden Bir Bahçe Olacağını Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Bu konudaki rivayeti, 65 ve 66. sayfalarda 14. rivayet olarak ele alıp incelemiştik. Tekrardan kaçınmak için burada bu ve benzer rivayetlere yer vermeyeceğiz.

Biz, ikinci bölümün bu kısmında *Kütüb-i Tis'a* içerisinde yer alan ve kabrin nimet olmasıyla ilgili rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Bu değerlendirme sonucunda, kabir sualine cevap verebilen; Allah'a hakkıyla kul, Hz. Peygamber'e (sav) de hakkıyla ümmet olabilen kullar için kabrin bir nimet olacağı sonucuna ulaştık.

Şimdi ise yine *Kütüb-i Tis'a* özelinde, “kabir ehlinin salih amellerden yararlanmasını anlatan rivayetleri” tespit edip değerlendirmeye çalışacağız.

D. KABİR EHLİNİN SALİH AMELLERDEN YARARLANMASIYLA İLGİLİ RİVAYETLER

I. Kişinin, Dünyadayken Yaptığı İyi Amellerden Kabirde Yararlanmasını Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

İnsan, vefat edince onunla birlikte kabre giren, onu kabirdeki sıkıntılardan koruyacak olan ve kendisinin cennete gitmesine vesile olacak yegâne sermaye iyi amellerdir. Bundan dolayı her insan hayattayken iyi ameller yapmaya çalışmalıdır. Şimdi bu konudaki rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışalım.

حدثنا الحميدي حدثنا سفيان حدثنا عبد الله بن أبي بكر بن عمرو بن حزم سمع أنس بن مالك يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يتبع الميت ثلاثة فيرجع اثنان ويبقى معه واحد يتبعه أهله وماله وعمله فيرجع أهله وماله ويبقى عمله

1. Enes b. Malik'ten (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “ Ölüyü üç şey takip eder. (Ölü gömülünce bunlardan) ikisi geriye döner bir tanesi ise kendisiyle kalır. Ölüyü, ailesi, malı ve ameli takip eder. (Ölü gömülünce) malı ve ailesi geriye döner. Ameli onunla birlikte kalır.”³⁵³

Açıklama ve Tahriç: Yukardaki metin Buhari'nin (256/869) *Sahihi*'nden alınmıştır. Bu rivayetin metni, tüm kaynaklarda aynı şekilde ve Enes b. Mâlik tarikiyle bizlere ulaşmıştır.

Tirmîzî (279/874), bu rivayetin “hasen sahih” bir rivayet olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴

Tebrîzî (1348/1943), bu rivayetin “müttefakün aleyh” bir rivayet olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁵ Elbânî ise bu rivayetin “sahih” olduğunu söylemiştir.³⁵⁶

Ravileri sika olan ve muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵³ Buhari, Rikak, 42; Müslim, Zühd ve'r-Rikak, 5; Tirmîzî, Zühd, 46; Nesâî, Cenâiz, 52.

³⁵⁴ Tirmîzî, Zühd, 46.

³⁵⁵ Tebrîzî, *Miškâtü'l-Mesâbih*, III/120.

³⁵⁶ Elbânî, *Câmiu's-Sahih ve Ziyâdetühü*, I/1398.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا يحيى بن أيوب وقتيبة (يعني ابن سعيد) وابن حجر قالوا حدثنا إسماعيل (هو ابن جعفر) عن العلاء عن أبيه عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إذا مات الإنسان انقطع عنه عمله إلا من ثلاثة إلا من صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد صالح يدعو له

2. *Ebu Hureyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsan vefat ettiği zaman üç şey dışında amel-i salih kesilir. (Bunlar) Sadakay-ı cariye, faydalı ilim ve kendisine dua edecek olan salih evlattır.”*³⁵⁷

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Müslim'in *Sahihi*'nden alınmıştır.

Bu rivayetin metni tüm kaynaklarda aynı şekilde ve Ebu Hureyre tarikiyle bizlere ulaşmıştır.

Şuayb Arnavud³⁵⁸ ve Elbânî³⁵⁹ bu rivayetin “sahih” olduğunu söylemiştir.

Ravileri hakkında bir eleştiriye raslanılmamış olan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا أحمد بن محمد أخبرنا عبد الله بن المبارك أخبرنا حيوة بن شريح قال : أخبرني أبو هانئ الخولاني أن عمرو بن مالك الجنبي أخبره أنه سمع فضالة بن عبيد يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال كل ميت يختم على عمله إلا الذي مات مرابطاً في سبيل الله فإنه ينمى له عمله إلى يوم القيامة ويأمن من فتنة القبر

3. *Fedâle bt. Ubeyd'den rivayet edilen bir hadis-i şerife göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “ Allah yolunda murabıt olarak ölenlerin (nöbet tutarken ölenlerin) dışında her ölünün ameli sona erdirilir. (Ameline mühür vurulur.) Ancak onun ameli kıyamete kadar devam eder ve o kimse kabir imtihanından-fitnesinden emin olur.”*³⁶⁰

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Tirmîzî'nin *Süneni*'nden alınmıştır.

³⁵⁷ Müslim, Vasiyet, 3; Ebu Davud, Vesâyâ, 14; Ahmet b. Hanbel, II/372.

³⁵⁸ Ahmet b. Hanbel, II/372.

³⁵⁹ Elbânî, *Sahihi Ebu Davud*, II/557.

³⁶⁰ Tirmîzî, Fezâilü'l-Cihâd, 2; Ebu Davud, Cihad, 16.

Tirmîzî, bu rivayet hakkında “hasen sahih” ifadesini kullanmıştır.³⁶¹ Elbânî de bu rivayetin “sahih” olduğunu söylemiştir.³⁶² Muttasıl bir senetle bizlere ulaşılmış olan hadisin ravileri sikadır. Rivayet her iki kaynaktada hemen hemen aynıdır. Manayı etkilemeyecek bazı lafız farklılıklarına burada yer vermedik.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا محمد بن يحيى . حدثنا محمد بن وهب بن عطية . حدثنا الوليد بن مسلم . حدثنا مرزوق بن أبي الهذيل . حدثني الزهري . حدثني أبو عبد الله الأغر عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أن مما يلحق المؤمن من عمله وحسناته بعد موته علما علمه ونشره وولدا صالحا تركه ومصحفا ورثه أو مسجدا بناه أو بيتا لابن السبيل بناه أو نهرا أجراه أو صدقة أخرجها من ماله في صحته وحياته . يلحقه من بعد موته

4. Ebu Hureyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Mü'mine ölümünden sonra amel ve hasenatından (iyiliklerinden) lazım olacak olanlar (faydası olanlar) şunlardır:

“Öğretip yaydığı ilim. Geride bıraktığı salih evlât. (Yazıp) miras olarak bıraktığı mushaf, yaptırdığı mescid, yolcular için inşa ettirdiği ev (konaklama yeri, misafirhane), (başkalarına ikram ettiği) akıttığı su, hayatında ve sağlığı yerinde iken malından çıkardığı sadakadır. (Bunlardan hangisini işlemiş ise) ölümünden sonra kendisine (onun sevabı) ulaşır.”³⁶³

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde İbn Mâce'nin (273/886) *Süneni*'nde yer almıştır. Seneddeki Merzuk b. Ebu Huzeyl hakkında İbn Hacer (852/1448) *لین الحديث* ifadesini kullanmıştır.³⁶⁴ Zehebî (748/1347) ise onun “sika” bir ravi olduğunu aktarmıştır.³⁶⁵ Yine seneddeki Muhammed b. Vehb b. Atiye,

³⁶¹ Tirmîzî, a.g.e., aynı yer.

³⁶² Elbânî, *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*, II/31.

³⁶³ İbn Mâce, Mukaddime, 20.

³⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/525.

³⁶⁵ Zehebî, *Kâşif*, II/251.

İbn Hacer'e göre "sadûk"³⁶⁶; Zehebî'ye göre ise "sika"³⁶⁷ bir ravidir. Diğer raviler sikadır.

Elbânî ³⁶⁸ ve Tebrîzî (1348/1943)³⁶⁹ bu rivayetin "hasen" olduğunu ifade etmişlerdir. Söz konusu rivayetin "hasen" olduğunu söyleyebiliriz.

II. İnsanın, Dünyadayken Açtığı İyi Ya da Kötü Çığırdan Kabirde Etkileneceğini Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahriç ve Değerlendirilmesi

Konuyla ilgili rivayetler şu şekildedir:

حدثنا يحيى بن أيوب وقتيبة بن سعيد وابن حجر قالوا حدثنا إسماعيل (يعنون ابن جعفر) عن العلاء عن أبيه عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من دعا إلى هدى كان له من الأجر مثل أجور من تبعه لا ينقص ذلك من أجورهم شيئاً ومن دعا إلى ضلالة كان عليه من الإثم مثل آثام من تبعه لا ينقص ذلك من آثامهم شيئاً

1. Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerife göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir kimse doğru bir yola daver ederse, ona tâbi olanların ecirleri kadar kendisi için ecir olur. Bu, ona tâbi olanların ecrinden bir şey eksiltmez. Bir kimse de dalâlete (yanlış bir yola) daver ederse ona tâbi olanların günahları kadar kendine günah olur. Bu, ona tâbi olanların günahlarından hiç bir şey eksiltmez."³⁷⁰

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Müslim'in *Sahihi*'nden alınmıştır. Bu rivayet dipnotta belirttiğimiz tüm kaynaklarda Ebu Hureyre tarikiyle yer almıştır. Söz konusu rivayetin metni İbn Mâce'nin Süneni dışındaki kaynaklarda aynı şekilde yer almıştır. Aslında İbn Mâce'nin Süneni'nde de aynı sayılabilir. Ancak orada manayı etkilemeyecek bazı lafız farklılıkları vardır. Burada bu farklılıklara yer vermedik.

³⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1X/447.

³⁶⁷ Zehebî, *a.g.e.*, II/229.

³⁶⁸ Elbânî, *Sahihu İbn Mâce*, I/46.

³⁶⁹ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, I/54.

³⁷⁰ Müslim, *İlim*, 6; Tirmîzî, *İlim*, 15; Ebu Davud, *sünnet*,7; İbn Mâce, *İftitâhu'l-Kitab fi'l-İman ve Fedailüs-Sahabe ve'l-İlm*,14; Ahmed b. Hanbel, II/397; Dârimî, *Mukaddime*, 44.

Tirmîzi (279/874) bu rivayetin, “hasen sahih” bir rivayet olduğunu ifade etmiştir.³⁷¹

Şuayb Arnavud bu rivayet hakkında “sahih” ifadesini kullanmıştır.³⁷²

Elbânî ³⁷³ ve Tebrîzî (1348/1943)³⁷⁴ bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmişlerdir.

Ravileri hakkında bir eleştiriye raslanılmayan ve muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني عبد الله بن مرة عن مسروق عن عبد الله رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تقتل نفس ظلما إلا كان على ابن آدم الأول كفل من دمها لأنه أول من سن القتل

2. *Abdullah İbn Mesud'dan (ra) rivayet edilen bir hadisi şerifte Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “ Haksız yere öldürülen her insanın kanından, Âdem'in ilk oğluna bir (günah) payı gider. Çünkü öldürmeyi ilk adet eden o olmuştur.”*³⁷⁵

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhari'nin *Sahihi*'nden alınmıştır. Bu rivayet kaynaklarda Abdullah. Mesud tarikiyle yer almıştır. Söz konusu rivayetin metni üç kaynakta da aynı şekilde yer almıştır.

Elbânî bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁶ Tebrîzî (1348/1943) ise bu rivayetin “müttefekun aleyh” bir rivayet olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁷

³⁷¹ Tirmîzî, İlim, 15.

³⁷² Ahmed b. Hanbel, II/397.

³⁷³ Elbânî, *Silsiletü's-Sahîha*, II/522.

³⁷⁴ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, I/34.

³⁷⁵ Buhari, Enbiya, 2; Müslim, Kasâme, 7; İbn Mâce, Diyet, 1.

³⁷⁶ Elbânî, *Sahîhu İbn Mâce*, II/92.

³⁷⁷ Tebrîzî, *a.g.e.*, I/45.

Seneddeki Abdullah, Abdullah İbn Mesud'dur.³⁷⁸ Ravileri sika olan ve muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Bizler, bu kısımda insanın dünyadayken açtığı iyi ya da kötü çığırından kabirde etkileneceğini anlatan rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Şimdi ise başkalarının yaptığı-yapacağı iyi amellerden kabir ehlinin kabirde yararlanmasını anlatan rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışalım.

III. Başkalarının Yaptığı-Yapacağı İyi Amellerden Kabir Ehlinin Kabirde Yararlanmasını Anlatan Rivayetlerin Tespit-Tahric ve Değerlendirilmesi

Ehl-i Sünnet âlimleri, ölen insana başkalarının yapacağı iyi amelerin fayda vereceği husunda görüş birliği içindedirler. Çünkü bu konuda, bir kısım amel ve iyiliklerin ölüye fayda vereceğine dair ayet ve hadisler vardır. Mesala dua ve istiğfarın ölüye fayda vereceğine şu ayet-i kerime işaret etmektedir: “Onlardan sonra gelenler: “Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla; kalbimizde müminlere karşı kin bırakma; Rabbimiz! Şüphesiz Sen şefkatlisin, merhametlisin” derler.”³⁷⁹

Kurtubî³⁸⁰ ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yayımlanan “*Kur'an Yolu*” adlı tefsire göre³⁸¹, sonraki nesillerin kendilerinden önceki nesillere dua etmeleri tavsiye edilmiş ve Yüce Mevla, daha önce vefat eden müslüman kardeşleri için istiğfar edip bağışlanmalarını dileyen mü'minleri övmüştür. Zira istiğfar ve duanın ölülere faygası olmasaydı, Yüce Mevla, ölmüş kimselere istiğfar ve dua edenleri bu ayetinde övmezdi.

Yine Hz. Peygamber de (sa) “Ölüye namaz kıldığınız zaman ona gönülden dua ediniz”³⁸² buyurmuş ve kendisi de kıldığı cenaze namzlarında ölü için dua etmiştir.³⁸³

³⁷⁸el-Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XV/214, Matbaai Âmire, I-VIII, İstanbul Trs.

³⁷⁹ Haşr, 59/10.

³⁸⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII/227–228.

³⁸¹ Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *a.g.e.*, V/219–224.

³⁸² Ebu Davud, Cenâiz, 59.

Eğer bu namaz ve duanın ölüye bir faydası olmasaydı Hz. Peygamber (sa) bunu yapmaz ve bizlerden de yapmamızı istemezdi.

Şimdi *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan ve ölen insanlar için başkalarının yapabilecekleri işlerden bahseden rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışalım.

a) Ölü İçin Dua ve İstiğfar Etmek

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عبد الملك بن عمرو عن زهير عن عبد الله بن أبي بكر عن أبيه عن عائشة : ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يخرج إلى البقيع فيدعو لهم فسألته عائشة عن ذلك فقال انى أمرت أن أدعو لهم

1. Hz. Aişe'nin (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) Baki mezarlığına giderek (çıkarak) oradaki ölülere dua ederdi. Hz. Aişe bunun sebebinin sorduğunda da O, "Onlar için dua etmekle emrolundum." buyurmuştur.³⁸⁴

Açıklama ve Tahric: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde İbn Mâce'nin (273/886) *Süneni*'nde yer almıştır.

Şuayb Arnavud bu rivayetin "hasen", isnadının ise "zayıf" olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁵

Rivayetin senedindeki, Züheyr, Züheyr b. Muhammed et-Temîmî olup, h. 162 yılında vefat eden Etbau Tabiin'in büyüklerindedir. İbn Hacer (852/1448) onun "zayıf ve çokça hata eden" bir ravi olduğunu aktarmıştır.³⁸⁶ Ukaylî (322/933) ise Onun "leyyin" bir ravi olduğunu aktarmıştır.³⁸⁷

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

³⁸³ Ebu Davud, Cenâiz, 59.

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, VI/252.

³⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, IV/252.

³⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/217.

³⁸⁷ Ukaylî, *Ed-Duafâu'l-Kebir*, II/92, I-IV, Thk: Abdulmu'tî Emîn Kal'âcî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut 1984.

حدثنا إبراهيم بن موسى الرازي ثنا هشام عن عبد الله بن بحير عن هانىء مولى عثمان عن عثمان بن عفان قال كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا فرغ من دفن الميت وقف عليه فقال استغفروا لأخيكم وسلوا له بالتثبيت فإنه الآن يسأل

2. Hz. Osman diyor ki. “Resulullah (sav) ölüyü defnetme işini bitirince kabrin yanında durup şöyle derdi: “Kardeşiniz için istiğfar ediniz (Allah’tan affını isteyin) ve (imanda) sebat göstermesi için (Allah’a) niyazda bulunun. Çünkü şu anda o sorguya çekilmektedir.”³⁸⁸

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis’a* içerisinde Ebu Davud’un (275/888) *Süneni*’nde yer almaktadır. Hadisin ravileri sika olup metninde de problem yoktur.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . حدثنا عبد الصمد بن عبد الوارث عن حماد بن سلمة عن عاصم عن أبي صالح عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم إن الرجل لترفع درجته في الجنة فيقول أنى هذا ؟ فيقال باستغفار ولدك لك

3. Ebu Hureyre’den (ra) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir kimsenin makamı cennette yükseltilir. Bunun üzerine o kul: “Bu (makam), benim için mi?” (Bu yükselme nereden- ne sebebiyledir?) der. Bunun üzerine kendisine “Çocuğunun senin için yaptığı istiğfar sebebiyledir.” denilir.³⁸⁹

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin İbn Mâce’nin *Süneni*’nden alınmıştır. Bu rivayet Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde de hemen hemen aynıdır. Orada sadece “Bir kimsenin makamı cennette yükseltilir” ifadesi yerine “Şüphesiz Allah (cc) salih kulunun makamını cennette yükseltir.” İfadesi vardır. Rivayetin diğer kısmı aynıdır.

Şuayb Arnavud bu rivayetin, senedindeki Asım b. Ebu Necved sebebiyle “hasen”, Asım b. Ebu Necved dışındaki ravilerin ise sika olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁰

³⁸⁸ Ebu Davud, Cenâiz, 73.

³⁸⁹ İbn Mace, Edeb, 1; Ahmed b. Hanbel, II/509.

³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, II/509.

İbn Hacer (852/1448)'e³⁹¹ göre Asım b. Ebu Necved “sadûk” bir ravidir.

Elbânî bu rivayetin “hasen” olduğunu ifade etmiştir.³⁹²

Yukarıdaki bilgiler ışığında bu rivayetin “hasen” olduğunu söyleyebiliriz.

b) Ölü İçin Sadaka Vermek

Dua da olduğu gibi, sadakanın da ölüye faydalı olacağı hususunda Ehl-i Sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir. Şimdi Kütüb-i Tis'a'da yer alan ve bu konuya delil olabilecek rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalışalım.

حدثنا إسماعيل قال حدثني مالك عن هشام عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها أن رجلا قال للنبي صلى الله عليه وسلم إن أمي افتلتت نفسها وأراها لو تكلمت تصدقت أفأصدق عنها؟ قال نعم تصدق عنه

1. Hz. Aişe'nin (ra) anlattığına göre bir adam Hz. Peygamber'e (sav): “Ey Allah'ın Rasülü! Annem birdenbire öldü. Konuşabilseydi sadaka vereceğini (vermek isteyeceğini) düşünüyorum. Acaba ben onun yerine tasaddukta bulunabilir miyim?” diye sorunca Hz. Peygamber (sav): “Evet onun adına tasaddukta bulun” cevabını verdi.³⁹³

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhari'nin *Sahihi*'nden alınmıştır. Bu rivayet beş kaynakta da hemen hemen aynıdır. Manayı etkilemeyen bazı lafız farklılıklarına burada yer vermedik.

Elbânî³⁹⁴ bu rivayetin “sahih”; Tebrîzî (1348/1943) ise³⁹⁵ “müttefakün aleyh” bir rivayet olduğunu ifade etmiştir.

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan bu rivayetin “sahih” oldu aşikârdır.

³⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V/35.

³⁹² Elbânî, *Sahîhu İbn Mâce*, II/294.

³⁹³ Buhari, Cenâiz, 93; Müslim, Zekat, 15; Nesâî, Vesâyâ, 7; İbn Mâce, Vesâyâ, 8; İmam-ı Malik, Ukdiyye, 41.

³⁹⁴ Elbânî, *Sahîhu İbn Mâce*, II/113.

³⁹⁵ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, I/439.

Konuyla ilgili benzer bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا سليمان بن داود قال حدثنا إسماعيل يعني بن جعفر قال أخبرني العلاء عن أبيه عن أبي هريرة أن رجلا قال للنبي صلى الله عليه وسلم ان أبي مات وترك مالا ولم يوص فهل يكفر عنه أن أتصدق عنه فقال نعم

2. Ebu Hureyre'den (ra) rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e (sav): "Ey Allah'ın Rasülü! Babam öldü ve (çok) mal bıraktı. (Tasadduk etmem için) vasiyette de bulunmadı. Ben onun adına tasaddukta bulunsam (günahlarına) keffaret olur mu? deyince Hz. Peygamber (sav): "Evet (olur)" buyurdu.³⁹⁶

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde yer almıştır.

Şuayb Arnavud'a göre, bu rivayet "sahih"; rivayetin ravileri ise "sika" dır.³⁹⁷

Ravileri hakkında herhangi bir eleştiriye raslanılmamış olan rivayetin "sahih" olduğu anlaşılmaktadır.

Ölen insanın imanlı ölmesi şartıyla, kendisi adına yapılan tasadduklar ona fayda verir. Bu tasadduk, ister ölenin kendi malından isterse mirasçılarının malından yapılsın fark etmez. İki durumda da, kendileri adına tasaddukta bulunulan insanlar – kemikleri çürüyüp toprak olsalar da- bunun sevabından istifade ederler. İster evlat tarafından, isterse başkaları tarafından verilsin, sadakanın sevabı ölen insanlara ulaşmaktadır.

c) Ölünün Borcunun Ödenmesi

Ölen insanın borçları, -ister ölenin yakınları tarafından isterse başkaları tarafından- ödenirse kendisi borçtan kurtulur. Buna delil şu hadis-i şeriftir:

حدثنا المكي بن إبراهيم حدثنا يزيد بن أبي عبيد عن سلمة بن الأكوع رضي الله عنه قال كنا جلوسا عند النبي صلى الله عليه وسلم إذ أتى بجنائز فقالوا صل عليها فقال (هل عليه دين)

³⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, II/371.

³⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, II/371.

قالوا لا قال (فهل ترك شيئا) . قالوا لا فصلى عليه . ثم أتى بجنائز أخرى فقالوا يا رسول الله صل عليها قال (هل عليه دين) . قيل نعم قال (فهل ترك شيئا) . قالوا ثلاثة دنائير فصلى عليها . ثم أتى بالثلاثة فقالوا صل عليها قال (هل ترك شيئا) . قالوا لا قال (فهل عليه دين) . قالوا ثلاثة دنائير قال (صلوا على صاحبكم) . قال أبو قتادة صل عليه يا رسول الله وعلي دينه فصلى عليه

1. *Seleme bt. el-Ekva (ra)* şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber’in (sav) yanında oturuyorduk. Bir cenaze getirildi. (Cenaze sâhibleri): “(Ya Rasûlallah)! Cenaze üzerine namaz kıldır, dediler. Hz. Peygamber (sav): “Ölünün üzerinde borç var mı?” diye sordu. Onlar: “Hayır” diye cevâb verdiler. Bunun üzerine Peygamber cenaze namazını kıldırıldı. (Bir zaman sonra başka bir cenaze getirilmişti. Bu defa da (cenaze sâhibleri): “Ya Rasûlallah! Cenaze üzerine namaz kıldır” dediler. Hz. Peygamber (sav): “Ölünün üzerinde borç var mı?” diye sordu. Cevaben: “Evet” denildi. Rasûlullah: “Birşey bıraktı mı?” dedi. Onlar: “Üç dinar bıraktı” dediler. Rasûlullah bunun üzerine namazı kıldırıldı. Sonra üçüncü bir cenaze getirildi de: “(Ya Rasûlallah)! Cenaze üzerine namaz kıldır, dediler. Rasûlullah bu kere de: “Ölü dünyalık birşey bıraktı mı?” diye sordu. Onlar: “Hayır, diye cevâb verdiler. Rasûlullah: “Ölünün üzerinde borç var mı?” diye sordu. Onlar: “Üç dinar (borç vardır)” dediler. Rasûlullah: “Arkadaşınıza siz namaz kılınız?” buyurdu. Ebû Katâde: “Ya Rasûlallah! Cenaze üzerine namazı kıldır, onun borcu benim üzerime(vâcib)dir (onun borcunu ödemeyi üsleniyorum) dedi. (Böylece borcu ödemeyi tekeffül edince) Rasûlullah bu cenaze üzerine de namaz kıldırıldı.”³⁹⁸

Açıklama ve Tahriç: Yukarıdaki metin Buhârî’nin Sahihi’nden alınmıştır.

Elbânî³⁹⁹ ve Tebrîzî (1348/1943)⁴⁰⁰ bu rivayetin “sahih” bir rivayet olduğunu ifade etmiştir. Ravileri sika olan ve muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde ise şu şekilde yer almıştır.

³⁹⁸ Buhari, Havâlat, 3; Ahmed b. Hanbel, III/396.

³⁹⁹ Elbânî, *Telhîsu Ahkâmü'l-Cenâiz*, I/45.

⁴⁰⁰ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, II/156.

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عبد الرزاق ثنا معمر عن الزهري عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن جابر بن عبد الله قال : كان النبي صلى الله عليه وسلم لا يصلي على رجل عليه دين فأتى بميت فسأل هل عليه دين قالوا نعم ديناران قال صلوا على صاحبكم فقال أبو قتادة هما على يا رسول الله فصلى عليه ...

Cabir b. Abdullah'ın (ra) anlattığına göre Hz. Peygamber (sav) borcu olan insanın cenaze namazını kıldırılmazdı. Bir defasında bir cenaze getirildi. “Ölünün üzerinde borç var mı? diye sordu. “Evet iki dinar borcu var” dediler. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber (sav) “Arkadaşınıza siz namaz kılınız?” buyurdu. Ebû Katâde: “Yâ Rasûlallah, onun borcu benim üzerime (vâcib)dir (onun borcunu ödemeyi üsleniyorum) dedi. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber (sav) bu cenaze üzerine namaz kıldırdı. ...⁴⁰¹

Şuayb Arnavud, bu rivayet hakkında “Buhari ve Müslim’in şartlarına göre sahihtir” ifadesini kullanmıştır.⁴⁰²

d) Ölünün, Dünyayken Tutamadığı Oruçlarının Borcunun Geride Kalan Akrabaları Tarafından Tutulması

حدثنا محمد بن خالد حدثنا محمد بن موسى بن أعين حدثنا أبي عن عمرو بن الحارث عن عبيد الله بن أبي جعفر أن محمد بن جعفر حدثه عن عروة عن عائشة رضي الله عنها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من مات وعليه صيام صام عنه وليه

1. Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim, üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse onun orucunu velisi tutar.”⁴⁰³

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhari'nin *Sahihi*'nden alınmıştır.

Bu rivayet, Buhari ve Müslim'in *Sahihleri* ile Ebu Davud'un *Süneni*'nde aynı metinle ve aynı tarikle (Hz. Aişe tarikiyle) yukarıdaki şekliyle yer almıştır.

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, III/396.

⁴⁰² Ahmed b. Hanbel, aynı yer.

⁴⁰³ Buhari, Savm, 42; Müslim, Sıyam, 27; Ebu Davud, Sıyam, 41; Ahmed b. Hanbel, VI/69.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde ise yine Hz. Aişe tarikiyle aşağıdaki şekliyle yer almıştır.

أَيُّمَا مَيِّتٍ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ فَلْيَصِّمَهُ عَنْهُ وَلِيهِ
“Kim, üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse onun orucunu velisi onun adına tutsun.”⁴⁰⁴

Elbânî bu rivayet hakkında “sahih” ve “müttefekün aleyh” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰⁵

Şuayb Arnavud da bu rivayetin “sahih” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁶

Ebu Davud (275/888), bu durumun adak oruçları için geçerli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁷

Muttasıl bir senetle bizlere ulaşan rivayetin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili başka bir rivayet şu şekildedir:

حدثنا محمد بن عبد الرحيم حدثنا معاوية بن عمرو حدثنا زائدة عن الأعمش عن مسلم
البطين عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما قال جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه
وسلم فقال يا رسول الله إن أمي ماتت وعليها صوم شهر أفأقضيه عنها؟ قال نعم قال فدين الله
أحق أن يقضى

2. *İbn Abbas'tan (ra) nakledildiğine göre Hz. Peygamber'e (sav) bir adam gelip: “Ey Allah'ın Rasülü! Annem bir ay oruç borcu varken (bir ay oruç borcu olduğu halde) vefat etti. Ben onun yerine oruç tutsam olur mu? deyince Hz. Peygamber (sav): “Evet (tutabilirsin) dedi ve şöyle buyurdu: “Allah'ın borcu ödenmeye daha layıktır.”*⁴⁰⁸

Açıklama ve Tahric: Yukarıdaki metin Buhari'nin *Sahihi*'nden alınmıştır.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, VI/69.

⁴⁰⁵ Elbânî, *Silsiletü's-Sahîha*, IV/590.

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, VI/69.

⁴⁰⁷ Ebu Davud, Sıyam, 41.

⁴⁰⁸ Buhari, Savm, 42; Müslim, Sıyam, 27; Ebu Davud, İman ve'n-Nüzür, 26; Ahmed b. Hanbel, I/258.

Bu rivayet Müslim'in *Sahihi*'nde bazı farklılıklarla yine İbn Abbas tarikiyle şu şekilde yer almıştır:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله إن أمي ماتت وعليها صوم شهر أفأقضيه عنها؟ فقال لو كان على أمك دين أكنت قاضيته عنها؟ قال نعم قال فدين الله أحق أن يقضى

*İbn Abbas'tan (ra) nakledildiğine göre Hz. Peygamber'e (sav) bir adam gelip: "Ey Allah'ın Rasülü! Annem bir ay oruç borcu varken (bir ay oruç borcu olduğu halde) vefat etti. Ben onun yerine oruç tutsam olur mu? deyince Hz. Peygamber (sav), o adama şöyle sordu: "Annenin üzerinde borç olsaydı onu öder miydin? O adam "evet" deyince Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın borcu ödenmeye daha layıktır."*⁴⁰⁹

Bu rivayet Ebu Davud'un *Süneni*'nde bazı farklılıklarla yine İbn Abbas tarikiyle şu şekilde yer almıştır:

عن ابن عباس أن امرأة جاءت إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقالت إنه كان على أمها صوم شهر أفأقضيه عنها؟ فقال لو كان على أمك دين أكنت قاضيته؟ قالت نعم قال فدين الله أحق أن يقضى

*İbn Abbas'tan (ra) nakledildiğine göre Hz. Peygamber'e (sav) bir kadın gelip: "Annemin bir ay oruç borcu var. Ben onun yerine oruç tutsam olur mu? deyince Hz. Peygamber (sav), Hz. Peygamber (sav), o kadına şöyle sordu: "Annenin üzerinde borç olsaydı onu öder miydin? O kadın "evet" deyince Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın borcu ödenmeye daha layıktır."*⁴¹⁰

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde bazı farklılıklarla yine İbn Abbas tarikiyle şu şekilde yer almıştır:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا معاوية ثنا زائدة عن الأعمش عن مسلم البطين عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله إن أمي

⁴⁰⁹ Müslim, Sıyam, 27.

⁴¹⁰ Ebu Davud, İman ve'n-Nüzür, 26.

ماتت وعليها صوم شهر أفأقضيها عنها فقال لو كان على أمك دين أكنت قاضيها عنها قال نعم قال
فدين الله أحق ان يقضى

İbn Abbas'tan (ra) nakledildiğine göre Hz. Peygamber'e (sav) bir adam gelip: "Ey Allah'ın Rasülü! Annem bir ay oruç borcu varken (bir ay oruç borcu olduğu halde) vefat etti. Ben onun yerine oruç tutsam olur mu? deyince Hz. Peygamber (sav), o adama şöyle sordu: "Annenin üzerinde borç olsaydı onu öder miydin? O adam "evet" deyince Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın borcu ödenmeye daha layıktır."⁴¹¹

Elbânî bu rivayetin "sahih" bir rivayet olduğunu ifade etmiştir.⁴¹²

Şuayb Arnavud bu rivayet hakkında "Buhari ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir"⁴¹³ ifadesini kullanmıştır.

Bu iki rivayete göre, ölen insanın ister ramazan isterse adak orucu borcu varsa, onun adına yakınlarının bu orucu tutabileceği ifade edilmektedir. Şimdi yer vereceğimiz rivayette ise, ölen insanın sadece adak orucu borcunu onun adına yakınlarının tutabileceği ifade edilmektedir. Şöyleki:

حدثنا محمد بن كثير ثنا سفيان عن أبي حصين عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس قال

إذا مرض الرجل في رمضان ثم مات ولم يصم أطمع عنه ولم يكن عليه قضاء وإن كان

عليه نذر قضى عنه وليه

3. *İbn Abbas'tan (ra) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bir adam ramazanda hastalanır, sonra orucunu tutmadan ölürse onun yerine yemek yedirilir, (sadaka verilir). Artık onun kazası yoktur. Eğer kişinin nezir borcu varsa velisi onu onun adına kaza eder."⁴¹⁴*

⁴¹¹ Ahmed b. Hanbel, I/258.

⁴¹² Elbânî, *Sahîhu Ebu Davud*, II/636.

⁴¹³ Ahmed b. Hanbel, I/258.

⁴¹⁴ Ebu Davud, Sıyam, 41; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübra*, IV/256.

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis'a* içerisinde Ebu Davud'un (275/888) *Süneni*'nde yer almıştır. Ravileri sika olan rivayet, Elbânî'ye göre "sahih" bir rivayettir.⁴¹⁵

Not: Yukarıdaki ilk iki rivayetin kaynaklarının şerhlerine ve *Kütüb-i Tis'a* dışındaki diğer kaynaklara ve yukarıdaki üçüncü rivayete de baktığımızda, burada "ölü adına velisinin tutabileceğinden bahsedilen orucun", farz olan oruç değil; "adak orucu" olduğunu anlamaktayız. Buna delil yukarıda yer verdiğimiz üçüncü rivayet ile Beyhaki'nin (384/994) *Süneni*'nde ve Buhari'nin (256/869) şerhlerinde geçen şu rivayetlerdir:

عن ابن عباس : أن امرأة نذرت وهي في البحر إن نجاها الله أن تصوم شهرا فأنجاهها الله وماتت قبل أن تصوم فجاءت ذات قرابة لها إما أختها أو ابنتها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبرته فقال صومي عنها

İbn Abbas'tan (ra) nakledildiğine göre denizde fırtınaya tutulan bir kadın, kurtulursa bir ay oruç tutmayı nezreder. Allah (cc) onu kurtarır. (Fakat) o kadın bu orucu tutamadan vefat eder. Kadının yakınlarından bir kişi –kız kardeşi ya da kızı-Hz. Peygamber'e (sav) gelip durumu anlatır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) de "Onun adına oruç tut (tutabilirsin)" buyurdu.⁴¹⁶

İbn Hacer'in (852/1448), Buhari'nin (256/869) *Sahihi* üzerine yaptığı "Fethu'l-Bârî" adlı şerhini incelediğimizde de bunun böyle olduğunu görmekteyiz. Şöyleki:

روى عن عائشة أنها سئلت عن امرأة ماتت وعليها صوم قالت يطعم عنها

Hiz. Aişe'den (ra) rivayet edildiğine göre, kendisine oruç borcu olduğu halde vefat eden bir kadın hakkında soru sorulunca O: "Onun adına yemek yediri (tutamadığı oruç adedince fakirlere yemek yedin) diye cevap verdi.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Elbânî, *Sahihi Ebu Davud*, II/456.

⁴¹⁶ Beyhâkî, *a.g.e.*, IV/256.

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi Buhari*, IV/194, Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, Beyrut 1379/1990.

و عن عائشة قالت لا تصوموا عن موتاكم وأطعموا عنهم

*Yine Hz. Aişe'den (ra) rivayet edildiğine göre O şöyle demiştir: “Ölüleriniz adına oruç tutmayınız. Onun adına yemek yediriniz.”*⁴¹⁸

Yine Buhârî'nin şerhlerinden “*Umdetü'l-Karî*”yi incelediğimizde de buradaki oruçtan maksadın, ramazan orucu olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyleki:

عن عمرة بنت عبد الرحمن قلت لعائشة إن أمي توفيت وعليها صيام رمضان أ يصلح أن أقضي عنها فقالت لا ولكن تصدقي عنها مكان كل يوم على مسكين خير من صيامك

*Amra bt. Abdurrahman Hz. Aişe'ye şöyle soruyor: “Annem ramazan orucu borcu olduğu halde vefat etti. Onun adına borcunu ödesem (orucunu tutsam) olur mu? Bunun üzerine Hz. Aişe şöyle cevap verdi: “Hayır. (Onun adına oruç tutma-tutamazsın) Fakat onun adına her günün yerine bir fakire tasaddukta bulunman (onun yerine tutacağı) orucundan daha hayırlıdır.”*⁴¹⁹

Bu konuda âlimler arasında da farklı görüşler vardır. Şöyleki:

- Hanbelfiler, İbn Abbas ve Hz. Aişe, ölen insanın oruç borcu, ramazan orucu da olsa, bunu onun adına yakınlarının tutabileceği görüşündedirler.

- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (751/1350) başta olmak üzere bazı âlimler ise, ölü adına bir başkasının hiçbir orucu tutamayacağını söylemişlerdir.

Şunu unutmamak gerekir ki, ölmüş olan bir kimsenin yerine bir başkasının yapacağı ibadetler -bunu caiz görenlere göre bile-aynen kendisi yapmış gibi yüzde yüz sorumluluktan kurtarmaz. Eğer böyle olsaydı, zengin olanlar ibadetlerini başkalarına yaptırarak mes'uliyetten kurtulurlardı. Bu ise eşitlik ilkesine aykırı olurdu. Bu şekildeki bir anlayış ve uygulama caiz değildir.

- Ayrıca Şafii ve Malikîler, bu durumdan hareketle, başkaları tarafından yapılacak olan bedeni ibadetlerin sevabının ölüye ulaşmayacağını söylemişlerdir.

⁴¹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, aynı yer.

⁴¹⁹ Aynî, *a.g.e.*, XI/60.

• Ancak, Ebu Hanife, Ahmed b. Hanbel (241/855) ve Selef âlimlerinden bir kısmı, oruç tutmak, Kur'an okumak ve zikretmek gibi bedeni ibadetlerin sevabının ölüye ulaşacağını belirtmişler. Fakat bu âlimler, başkalarının ölü adına yaptığı ibadetlerin, onların sağlıklarında yapmadıkları ibadetlerin yerine geçeceğini söylememişlerdir. Zira bu ibadetleri yapan kişi, sağ olan kişidir ve yaptığı ibadetler de kendisindedir. Bu kimsenin yaptığı şey, bu ibadetlerden elde ettiği sevapları bağışlamaktan ibarettir. Bu, borçlunun üzerindeki borcun düşmesi değil, yapılan hayırlı amelin sevabından borçlunun (sevapların ruhuna bağışlandığı kimsenin) bundan istifade etmesidir. Umulur ki Yüce Mevla, bu sayede onun bir kısım azaplarını hafifletir veya derecesini yükseltir. Değilse bu işlemler sonucunda ölü pîru pak hale gelmiş olmuyor. Zaten ölü, dünyadayken yapmadığı ve ihmal ettiği ibadetlerden mutlaka sorguya çekilecektir.

e) Ölen İnsan Adına Hac Yapmak

Hz. Peygamber (sav), sağlığında hacca gitmemiş olan bir kadının yerine yakınlarından birisinin hacca gitmesini tavsiye etmiştir. Bu konuyla ilgili rivayet şu şekildedir:

حدثني علي بن حجر السعدي حدثنا علي بن مسهر أبو الحسن عن عبد الله بن عطاء
عن عبد الله بن بريدة عن أبيه رضي الله عنه قال بينا أنا جالس عند رسول الله صلى الله عليه
وسلم إذ أتته امرأة فقالت إني تصدقت على أمي بجارية وإنها ماتت قال فقال وجب أجرك وردها
عليك الميراث قالت يا رسول الله إنه كان عليها صوم شهر أفأصوم عنها؟ قال صومي عنها قالت
إنها لم تحج قط أفأحج عنها؟ قال حجي عنها

1. *Abdullah b. Büreyde'nin (ra) naklettiğine göre babası şöyle demiştir: “Bir defa ben, Resûlüllah'ın (sav) yanında otururken ona bir kadın gelerek: “Ben anneme bir cariye tasadduk ettim. Annem vefat etti” dedi. Resûlüllah (sav): “Ecrin sabit olmuştur. Cariyeyi de miras sana iade etmiştir” buyurdu. Kadın: “Yâ Resûlüllah, Annemin üzerinde bir ay oruç borcu vardı, onun nâmına bu orucu ben tutabilir miyim? diye sordu. Resûlüllah (sav): “Onun namına oruç tut, buyurdu. Kadın: “Annem hiç*

*hacc etmedi, onun namına ben hacc edebilir miyim? dedi. Resûlâllah (sav): “ Onun namına haccet” buyurdular.*⁴²⁰

Açıklama ve Tahriç: Bu rivayet *Kütüb-i Tis’a* içerisinde Müslim’in *Sahihi*’nde yer almıştır. Rivayetin ravileri sikadır.

Nevevî (676(1277), Müslim’n *Sahihi* üzerine yaptığı şerhinde bu rivayetle ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir. *“أن النيابة في الحج جائزة عن الميت والعاجز المأیوس. Hac ibadetinde, ölen insanlar, acizler-güçsüzler için niyabet-veli (tayin etmek) caizdir.”*⁴²¹

Buradan da anlaşılıyor ki, hac farz olduğu halde yukarıda bahsedilen sebeplerle hacca gidemeden vefat eden insanlar, acizler ve hastalar adına bir başkası hac ibadetini yerine getirebilmektedir.

. Bunların dışında Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre, Kur’an okuyarak ve çeşitli hayır-hasenatta bulunarak bunların sevapları ölümlere bağışlanabilir. Bunların sevabından ölümler istifade eder.

Bizler ikinci bölümün bu kısmında, *Kütüb-i Tis’a*’da yer alan ve başkalarının yaptığı-yapacağı iyi amellerden ölümlerin kabirde yararlanması anlatan rivayetleri tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Bu işlemin sonunda: “Ölü için dua ve istiğfar edilirse; ölü için sadaka verilirse; ölümlerinin borcu ödenirse; ölümlerinin dünyadayken tutamadığı adak oruç borçları, ölü adına tutulursa ve ölen insan adına hac yapılırsa, ölümlerinin bunların sevabından istifade edeceği sonucuna ulaştık.

⁴²⁰ Müslim, Sıyam,27.

⁴²¹ Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *El-Minhâc bi Şerh-i Sahîhi Müslim*, VIII/25–26, Dâru İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, I-XVIII, Beyrut, 1392/1990,

SONUÇ

Kütüb-i Tis'a içerisinde kabir hayatıyla ilgili olarak mükerrerlerle birlikte yetmiş dokuz, mükerrerlerin dışında ise altmış üç rivayet tespit edebildik. Bu altmış üç rivayetten elli tanesinin "sahih"; dört tanesinin "hasen"; dört tanesinin "hasen sahih"; iki tanesinin "hasen garip"; bir tanesinin "hasen li gayrihi"; bir tanesinin "garip"; bir tanesinin ise "zayıf" olduğu anlaşılmaktadır.

Bu rivayetlerden otuz tanesi, Kütüb-i Tis'a içerisinde Buhari ve Müslim'in Sahihleri dışındaki eserlerde yer almıştır. Bu durum, Buhari ve Müslim'in, eserlerine alacakları rivayetleri tespit ederken biraz daha titiz davranmalarından kaynaklanmaktadır.

Tespit edebildiğimiz rivayetlerin konu içerisindeki ayrıntılı dağılımı şu şekildedir:

a. Kabir sualinin olacağına, kabirde sorulacak sorulara, bu soruları soracak meleklerle ve kabir sualinin ne zaman olacağına dair on rivayet tespit edebildik. Bunlardan sekiz tanesinin "sahih"; iki tanesinin ise "hasen" olduğu anlaşılmaktadır

b. Kabir sualinden muaf olacaklara işaret eden beş rivayet tespit edebildik. Bunlardan üç tanesinin "sahih"; bir tanesinin "hasen sahih"; diğerinin ise "garip" olduğu anlaşılmaktadır.

c. Kabir azabının olacağından bahseden on yedi rivayet tespit edebildik. Bunlardan on dört tanesinin "sahih"; bir tanesinin "hasen sahih"; iki tanesinin "hasen garip"; olduğu anlaşılmaktadır.

d. Kabirde azap şekillerinden bahseden üç rivayet tespit edebildik. Bu üç rivayetin de "sahih" olduğu anlaşılmaktadır.

e. Kabir azabını artıran amellerden bahseden iki rivayet tespit edebildik. Bu iki rivayetin de "sahih" olduğu anlaşılmaktadır.

f. Kabir azabını kaldıran ya da hafifleten amellerden bahseden altı rivayet tespit edebildik. Bunlardan dört tanesinin “sahih”; bir tanesinin “hasen sahih”; bir tanesinin de “hasen li gayrihi” olduğu anlaşılmaktadır.

g. Kabrin nimet olmasıyla ilgili beş rivayet tespit edebildik. Bunlardan dört tanesinin “sahih”; diğerinin ise “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

h. Kabir ehlinin salih amellerden istifade etmesini anlatan on beş rivayet tespit edebildik. Bunlardan on bir tanesinin “sahih”; iki tanesinin “hasen sahih”; üç tanesinin ise “hasen” olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışma sonunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a. Kabir hayatının varlığı, Kur’an, Sünnet ve İcma ile sabittir.

b. Kabir hayatıyla ilgili konulara yedi ayette işaret edilmekte; bu âlemlerle ilgili ayrıntılı bilgiler ise hadislerde yer almaktadır.

c. Ehl-i Sünnet âlimleri, kabirde sual, azap ve nimetin olacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

d. Kabir sualiyle ilgili rivayetler, mana yönünden tevatür derecesindedir.

e. Cumhura göre, kabirde sorgulama; azap ve nimet, ruh-beden bütünlüğüne yönelik olacaktır. İslâm filozoflarına göre ise bu durum sadece ruha yönelik olacaktır.

h. Ölü için yapılan iyilik ve yardımlardan ölü istifade edecektir.

Biz bu çalışmamızda Kütüb-i Tis’ayı baz aldık. Konunun oldukça geniş, zamanın da kısıtlı olması sebebiyle, çalışmamızda eksik kalan yönler mutlaka olmuştur. Kütüb-i Tis’a dışında yer alan rivayetlerin de araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel**, Ahmet b. Muhammed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, I-L, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- _____ , *el-Ilel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, Thk. Vasıyyullah b. Muhammed b. Abbas, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 1988.
- Ali el-Müttakî**, Ali b. Hüsameddin el-Müttakî el-Hindî, (975/1570), *Kenzul-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.
- Atay**, Hüseyin, Kur'an'da İman Esasları, Yurt Bilimsel Araştırmaları ve Yayıncılık, Ankara 1998.
- Aynî**, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (855/1451), *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-V, Matbaai Âmire, İstanbul 1308.
- Azîmâbâdî**, Ebu't-Tayyib Muhammed Şems'ul-Hak el-Azimabadi (1329/1911), *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Sünen-i Ebu Davud*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-XIV, Beyrut, 1415/2005.
- Beyhâkî**, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekir el-Beyhakî (458/1055), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-X, Tah. Muhammed Abdulkâdir Ata, Beyrut 1994.
- _____ , *Şuabü'l-İman*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut 1410/2000.
- Bezzar**, Ebu Bekir Ahmet b. Amr b. Abdülhâlık el-Atîkî, (292/905), *Müsnedü*, I-XV, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Tah. Dr.Mahfuzu'r-Rahman Zeynulluh, Medine 2003.
- Buhari**, Muhammed b. İsmail b. İbrahim Ebu Abdullah el-Cûfî (256/869), *el-Câmiu's-Sahih*, I-IX, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1987.

- Bolay**, Süleyman Hayrı, *Türkiye'de Ruhcu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.
- Canatan**, Burhaneddin, *Ruh Âlemi*, Ülkü Basımevi, Konya 1965.
- Dârimî**, Abdullah b. Adurrahman Ebu Muhammed, (255/868), *Sünen*, I-II, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1997.
- Develioğlu, Ferit**, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1986.
- Doğrul**, Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İnkilap Yayınları, İstanbul 1963.
- Ebû Dâvud**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (275/888), *es-Sünen*, I-V, 2. bs, İstanbul, 1992.
- İbn Ebî Hatim er-Râzî**, Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs Ebû Muhammed (327/923), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi Tûrâti'l-Arabî, 1. bs. , Beyrut 1953.
- Elbani**, Muhammed Nasûriddîn, *Silsiletü Ehâdîsü's-Sahîha ve Şey'ün min Fikihâ ve Fevâidihâ*, I-X, Mektebetü'l-Mearif, Riyad 1979.
- _____ , *Sahîhu Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetühü*, Mektebetü'l-İslami, I-II, Beyrut 1988.
- _____ , *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, Mektebetü'l-Meârif, I-III, 5. Baskı, Riyad, trs.
- _____ , *Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb*, Mektebetü'l-Meârif, I-II, Riyad, trs.
- _____ , *Telhîsü Ahkâmi'l-Cenâiz*, 3.Baskı, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1410/1989.

_____ , *İraü'l-Ğalil fî Tahrîci Ehâdîsi Menâri's-Sebîl*,
Mektebetü'l-İslami, I-IX, Beyrut 1985.

_____ , *et-Teveessül Envâuhû ve Ahkâmühû*, 3.Bas. , Mektebetü'l-
Meârif, Riyad, trs.

Erul, Bünyamin, *Hz. Aişe'nin sahabeye yaptığı eleştiriler*, Kitabiyat yay. , 3.
Bas. , Ankara 2007.

Erzurumlu, İbrahim Hakkı, (1195/1781), *Marifetnâme, Bedir Yayınevi*,
İstanbul 1999.

Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali el-Eş'arî (330/941), *el-İbâne an Usûlü'd-Diyane*
(*Dinin İnanç İlkeleri*), İlahiyat Yayınları, Ankara 2005.

Fahrüddin er-Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Ali el-Kuraşî et-Teymî
el-Bekî et- Taberistânî (600/1199), *Mefatihü'l-Gayb*
(*Tefsiru'l-Kebir*), I- XXIII, Ter. Komisyon, Akçağ Yay. ,
Ankara 1995.

Gündoğar, Hamdi, *İslâm İtikadında Sünnet*, Çıra Yay. , İstanbul 2006.

Hâkim, Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah en-Neysâbûrî (405/1014), *el-
Müstedrek ale's-Sahihayn*, Thk: Mustafa Abdülkadir Atâ,
Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1990.

Hanefî, İbn Ebi'l İzz, *el-Akidetü't-Tahaviyye ve Şerhi*, Çev. M. Beşir Eryarsoy,
2. Baskı, Guraba Yay. , İstanbul 2008.

Heysemi, Nurettin Ali b. Ebu Bekr (807/1403), *Mecmaü'z-Zevaid ve
Menbau'l-Fevâid*, I-X, Dâru'r-Reyyan li't-Türas, Kahire
1994.

İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed (235/849), *el-Musannaf*, I-
XXVI, Tah: Muhammed Avvâme, Ulûmu'l-Kur'ân,
Beyrut 2006

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (852/1448), *Tehzibü't-Tehzib*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.

_____ , *Takribü't-Tehzib*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Thk: Mustafa Abdülkadir Atâ, 2. bs. , Beyrut 1995.

_____ , *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, Beyrut 1379/1990.

İbn Hibban, Muhammed b.Hibban b. Ahmed Ebe Hâtim et-Temîmî (354/965), *es-Sikât*, I-X, Thk: Seyyid Şerefüddîn Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1975.

_____ , *Sâhîhu İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, thk. , Şuayb Arnavud, 2. bs. , Beyrut 1997.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzî (597/1201), *ed-Duaî ve'l-Metrûkîn*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs. , Beyrut 1986.

İbn Kayyim el- Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb b. Sa'd ez-Zür'î ed Dımeşkî (751/1351), *Kitabu'r-Ruh*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer b. Kesîr Ebu'l-Fidâ ed-Dımeşkî (774/1370), *Tefsiru'l- Kur'âni'l-Azim*, I-IV, Dâru'l-Kelam, Beyrut 1981.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah el-Kazvîni (273/886), *es-Sünen*, I-II, Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Fikir, Beyrut Trs.

İbn Manzur, Ebu Fadl Cemâleddin Muhammed b. Manzur el-Mısırî (711/1311), *Lisanu'l Arab*, I- XV, Dâru's-Sadr, Beyrut 1990.

Karadaş, Cafer, *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, Emin Yayınları, Bursa 2008.

Karaman, Hayrettin ve diğeri, *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, DİB Yay. , Ankara 2007.

Kitab-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1949.

Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , 11. Baskı, Ankara 2006.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferah, (671/1273) *el-Cami li Ahkami'l Kur'an*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, I-XX, Buruc Yay. İstanbul 2000.

Mâlik İbn Enes, Ebu Abdullah el-Esbahî (179/795), *Muvatta'*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2004.

M. Şemsettin Günaltay, *Felsefe-i Üla*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

Müslim, Müslim b. Haccac Ebu'l-Hüseyn el-Kuşayrî (261/874), *Sahihi Müslim ve Tercemesi*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, I-XIII, İrfan Yayınevi, İstanbul 1974.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman (303/899), *Sünen*, I-VIII, Mektebetü'l-İslamiyye, Tahkik, Abdülfettah Ebu Gudde, Halep 1986.

_____ , ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn, Dâru'l-Va'y, Thk: Mahmud İbrahim Zâyid, 1.bs. , Halep 1369/1969.

Nesefî, Hafızuddin Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (710/1310), *Tevhidin Esasları*, Çev. Hülya Alper, İz Yay. , İstanbul 2007.

Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî (676/1277), *El-Minhâc bi Şerh-i Sahihü Müslim*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, I-XVIII, Beyrut, 1392/1990.

- Rûdânî**, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Büyük Hadis Külliyyatı*, Çev. Naim Erdoğan, İz Yay. , I-V, İst. 2007.
- Sabûnî**, Muhammed Ali, *Saffetü't-Tefâsir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, I-III, Beyrut 2006.
- Sena**, Cemil, *Hz. Muhammed'in Felsefesi*, Remzi Yayınevi, İstanbul 1971.
- Sunar**, Cavit, *İslam'da Felsefe ve Farâbi*, Anadolu Aydınlanma Vakfı, İstanbul 2004.
- Şehristânî**, Ebul-Feth Muhammed b. Abdülkerim (479/1086 ya da 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal (İslam Mezhepleri)*, Çev. Prof. Dr. Mustafa Öz, Ensar Yayınları, İstanbul 2005.
- Taberi**, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid Ebu Ca'fer (310/909), *Camîu'l-Beyan An Te'vîli'l-Kur'ân*, I- XII, Dâru'l-Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1992.
- Taberânî**, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed et-Taberânî (369/971), *Mu'cemü'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-XXV, Beyrut 1985.
- _____ , *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1965.
- Tebrîzî**, Muhammed b. Abdullah el-Hatip et-Tebrîzî (1348/1943), *Mişkâtü'l-Mesâbih*, Tahkik; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebetü'l-İslâmî, I-III, Beyrut 1985.
- Tirmizi**, Muhammed b. İsa Ebu İsa es-Sülemî (279/874), *Sünen*, I-V, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Toprak**, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, Konya 2005.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsa (322/933), *Ed-Duafâu'l-Kebîr*, I-IV, Thk: Abdulmu'tî Emîn Kalacî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs. , Beyrut 1984.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Hazm/İtikadi Görüşleri", DİA, T.D.V. Yay. İstanbul 1999.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, I-X, İstanbul 1992.

Zehebî, El-İmam Şemsüddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî (748/1347), *El-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivayetün Fî Kütüb-i Sitte*, I-II, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1. bs. , Cidde 1992.